
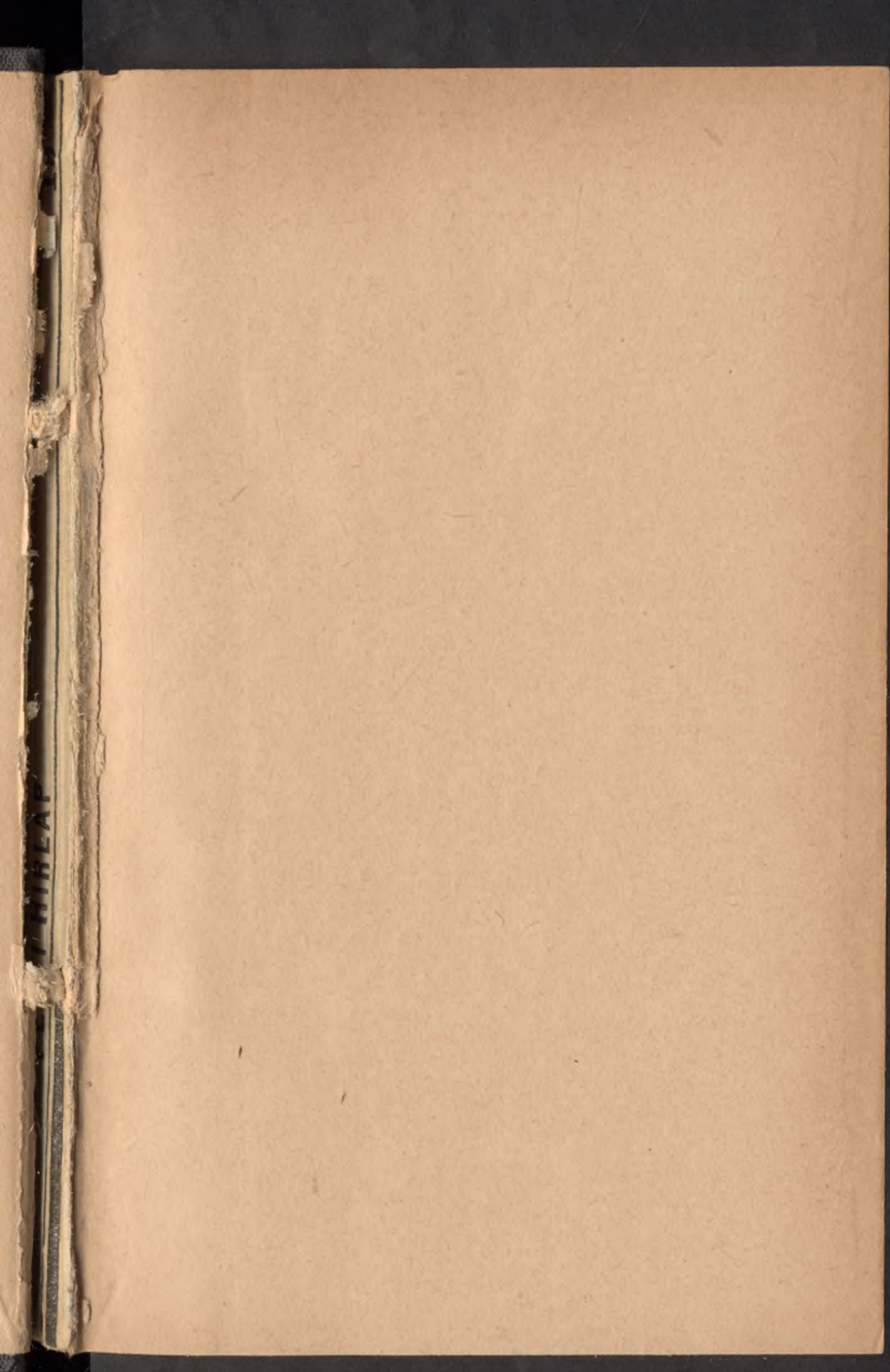

801265

The image shows the front cover of a book. The main part of the cover is decorated with a dense, irregular marbled pattern in shades of brown and gold. The spine, visible on the left, is made of a dark, textured material. A small, light-colored rectangular label is affixed to the top left corner of the cover, containing the number '801265' printed in a dark, sans-serif font. The corners of the book are reinforced with the same dark material as the spine.

Sci
Tr

1816 10/14 K. 3.
Avanti...

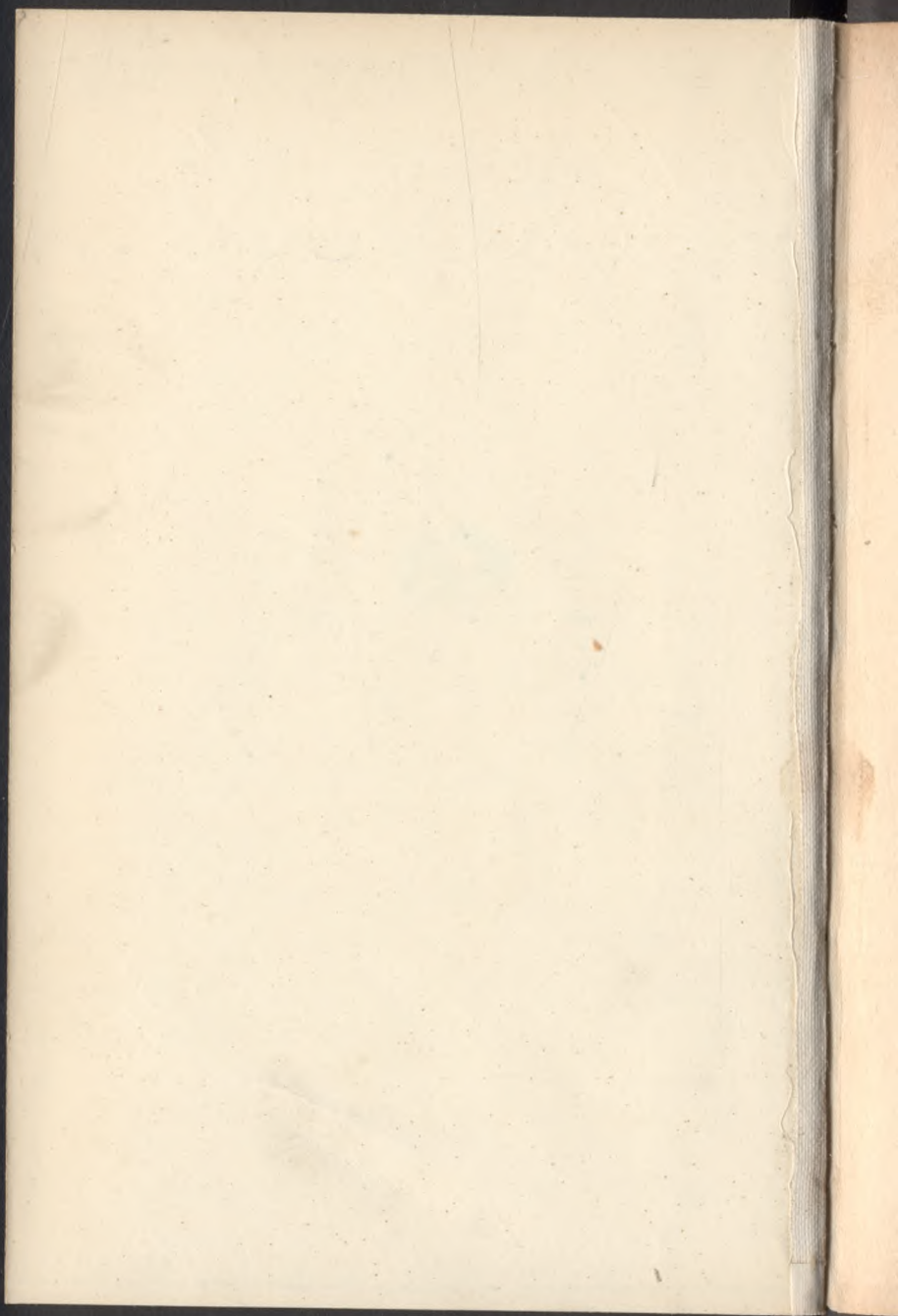
*Fejko
Trient 1915*

Herczeg Géza

könyve

az olasz harctérről

Athenæum v. t. kiadása

HERCZEG GÉZA

AVANTI...

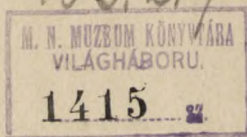
KÉPEK AZ OLASZ HARCTÉRRŐL

BUDAPEST, 1916.
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
KIADÁSA.

361265

~~103.217~~

A Nyugat nyomdája, Budapest, IX., Lónyay utca 18.

Sempre avanti, Savoia!

Ellenszenves ellenségünknek, az olasznak jelszava, de korántsem erénye: avanti. A világháboru legtragikusabb felkiáltása lett az olasz uralkodóház címerének jelmondata:

— Sempre avanti, Savoia!

Előre, mindig előre, Savoia és Savoia megy, megy, de egy lépéssel se jut előre. A háboru annyi mindent megváltoztatott, elsöpört, elpusztított, miért kimélte volna meg üres szavak értelmét, miközben drága értékek elhamvadtak.

Avanti, lássuk be, áldozata lett a háborúnak. Mint a falu, amit leégettek, vagy a templom, amit összelődöztek, az avantit is elpusztította a háborus veszedelem. Avanti, szegény, olasz kozákok kezei közé került és megbecstelenítették. Az avanti megsebesült és most mást jelent, mint a háboru előtt, avanti, avanti, hiába az olasz nyelv elragadó szép-

sége és kifejező muzsikája, avanti már nem jelenti azt, hogy: előre!

Május volt, amikor elkezdődött, a legszebb hónapban kezdődött a legcsunyább háboru és innen-onnan újra május lesz. Ujra zöldülnek azok a bizonyos levelek, amiknek hullása — császári ígéret — egyszer csak meghozza a békét. És az olaszok — avanti, sempre avanti Savoia! — még mindig ott állnak, ahol a háboru elején állottak, — gyű, urra, avanti, sempre avanti Savoia — és nem, nem lehet, nem megy, állnak a vérükbe fagyva, szélütötten, rettentő kudarcok vértócsájában.

Végig az olasz fronton, a keserű Adriától az Ortler havasokig, szilárdan, mint a sziklák, amiket védenek, áll az osztrák-magyar hadsereg. Trieszttől a stilfsi hágóig, egészen a határig, ahol már látni a svájci katonákat, amint talpig fegyverben őrzik a neutralitást, végigutaztam több alkalommal az egész olasz frontot, Krajnát, Karintiát, Tirolt, ahol a magyar hősiességnek új Limanovái teremtek: Doberdo, Görz, Isonzo, Lavarone, Folgaria...

Az olasz fronton, magyarok páratlan önfeláldozásának csataterén tett utazásaim emlékei

vannak összegyűjtve ebben a könyvben. Képek az olasz harctérről. Adatok: az osztrák-magyar hadsereg hasonlíthatatlan bravurjairól a délnyugati fronton, a magyar hősiesség új, csodálatos és teljes pompájában való kialakulásáról. És adatok még valamiről: avanti! az éles, a hangos, a rikoltó harci kiáltás hogyan fakult el, hogy vesztette el minden jelentőségét. Hogy lett egy kétségbeesett, fuldokló és hörgő sóhajtás: avanti . . .

Semmirevaló ellenségünk . . .

Az idő duplán számít és duplán mulik a háboruban: ha elgondolom, hogy már ötödik éve . . . Ezerkilencszáztizenegy volt, emlékszem pontosan, október, ragyogó vasárnap, az Afrikában nyárnál is melegebb ősz, tizenharmadika vagy tizennegyediké lehetett, ott voltam Tripoli di Barberiában, vagy ahogy ők hamarosan átkeresztelték Tripoliszt, Tripoli italianában. Ott voltam az expedíciós olasz hadsereg főhadiszállásán. Beszéltem Carlo Caneva generálissal, az expedíciós sereg főparancsnokával, heteket töltöttem az operáló parancsnokság és a harcoló hadsereg közelében. Az olasz hadvezetőség vendége voltam, az írásaim nagyon is rendben voltak, igazolványokkal és a legkülönbözőbb engedélyekkel láttak el és meghívást kaptam a főparancsnok elé.

Tripolisz előtt, az öbölben, a Tevere nevű luxushajón lakott a főparancsnok, il comandante generale della forza armata italiana e

governatore della citta Tripoli, Tripolitania e Cyrenaica. Caneva nemcsak főparancsnoka volt a vitéz olasz hadseregnek, hanem egyben kormányzója is a városnak, a kerületnek és az országnak, amit azonban mindmáig elfelejtettek elfoglalni az olaszok. Október ötödikén kezdték bombázni az olaszok Tripoliszt, hatodikán foglalták el, Tripolitaniát még esztendőnk mulva se hódították meg, máig se, de kormányzója már az egész országnak volt az első héten. A Tevere-hajón, mint egy vizi főhadiszálláson fogadott Caneva a második napon, hogy Tripoliszba megérkeztem.

Akkor még mint szerény kezdő e téren, a harctéren, azt hittem, hogy ez a — gondolom — negyedóra felejthetetlen és nagyszerű, főként, hogy elfelejthetetlen lesz számomra. Hogy nagyszerű nem volt, azt azonnal észrevettem, hogy nem felejthetetlen, az kiderül most, amikor nagyon-nagyon meg kell erőltetnem magamat, hogy valahogy is visszaidézzem az elmosódott beszélgetés messzi emlékét. Az ember mindent elfelejt, még Canevát is elfelejti. Ki álmodta volna akkor, hogy még balkáni háboru következik azután s Sarajevo és Limanova és Przemysl, sőt Przemysl először, másodszor, harmadszor, aztán Gorlice, Ivan-gorod, Bresztlitovszk, Belgrád, Nis . . . Nem emlékszem már egészen tisztán e különben

nem érdektelen beszélgetés részleteire, azt azonban tudom, hogy nagyon meg lehettem hatva a megtiszteltetéstől és semmi esetre se gondoltam akkor, hogy Frigyes főherceg hadsereg-parancsa valamikor „semmirevaló ellenség“-nek fogja nevezni az olasz hadsereget, amelyik nekem vitéz és rokonszenves és főként érdekes volt akkor és nem utolsó sorban — szövetséges.

Caneva generális akkor a legjelentékenyebb katona-alakja volt Olaszországnak, s ha nem is szerepel, kétségtelenül most is az és a kép, amit ő reprezentál, valószínűleg hízogően tulzó fotografia a többi generálisra, akik most szerepelnek. Caneva igen művelt, érdekes és képzett ember benyomását tette, nagyszerű katona-figura, nagy őszbajuszu, kékszemű, vállas, magas, ősz ember, egy olasz Fejérváry. Akkor, életem első generálisa, azt hittem róla, hogy egy igazi Napoleonnak ilyennek kell lennie, ma a Mackensen, Boroevics, Dankl, Kövess alakjai után elmerül a jelentéktelenségben, mint egy bolognai hentes, úgy tűnik fel az emléke. Népszerűségének a tetején volt akkor. Giolitti bizalmasa, barátja, kedvence és a nagy politikus kreaturája is egyben, mert — azt mondták — mint amaz a politikában, ez a hadviselésében mérsékelt, józan és bölcs és Giolittinek erre volt szük-

sége és akkor ez volt népszerű Olaszországban. Most az ellenkezője.

A Tevere fedélzete volt a főhadiszállás. A luxus-hajón lakott Caneva és a kísérete, a legelőkelőbb vezérkari tisztek. Engem a szalónban fogadott és ez a hajó-szalón volt, az Operi-rendes Oberkommando. Az asztalokon, a falakon, a székeken és a plüss-diványokon mindenfelé térképek. Telefon, ami a háborúnak a térkép mellett a legfontosabb hadiszerszáma, nem volt látható. Egy kajütben dolgozott a marconista állandóan és a gép vitte az elektromos levegőhullámok szárnyán a parancsokat a harcoló hadseregnek, messze, be a sivatagokig.

— Én nagy hive vagyok a sajtónak — mondta körülbelül Caneva. — Az idegen sajtónak a háboruban való szereplését igen sokra tartom és nagyon értékelem. Szívesen üdvözölöm itt, minden tekintetben állok a rendelkezésére és kész vagyok arra, hogy a munkáját megkönnyítsem! — ezt mondta körülbelül, nem is mondhatott mást.

— Hová való? — kérdezte.

— Budapestre.

— Szóval — osztrák!

— Nem. Magyar! — válaszoltam.

— Si... si...! — mondta. Természetesen. Magyar... — aztán nem szólt semmit egy percig.

A generális egy hosszú és szenvedélyes előadást tartott később arról, hogy a hadsereg érdekei szigorú cenzurát igényelnek; ne vegyem rossz néven, ha e tekintetben nagyon, esetleg tulságosan szigorúak lesznek. Esetleg olyan szigorúak, hogy hiába jöttünk... Esetleg olyan szigorúak, hogy — talán jobb lett volna megtakarítani a hosszú és nehéz utazást... E bevezetés, mint nem tulságosan kedvező előjel után ellátott jó tanácsokkal, utasításokat adott, hogy hova és kihez forduljak, hogy mit csináljak, mi érdekeljen, mi ne érdekeljen és mi érdekel hiába. Egy vezérkari őrnagynak egy táviratot diktált, amit drótnélküli táviróval azonnal továbbadtak a városban, a szerályban levő sajtóirodába. Egy szemüveges és nagyon intelligens, mindenféle nyelven beszélő őrnagy volt a sajtóiroda vezetője és kicsiben és primitívben hasonlatos volt ez az intézmény a mi nagyszabású sajtóhadiszállásunkhoz a főhadiszálláson.

A Canevával folytatott beszélgetéséből az a legérdekesebb és ezuttal fontos, amit a hadseregről, annak értékéről mondott, ahogy a katonáiról beszélt. Caneva — és ez nagyon érdekes — nem dicsérte lázasan a katonáit, nem mondta, hogy azok a világ legjobb csapatai, sőt ellenkezőleg. Inkább állandóan bizonyos beismerésével annak a tudatnak beszélt,

hogy szemében az olasz katona másod- vagy harmadrendű. Ez azokból derült ki, ahogy nem talált dicsérő jelzőket az embereire, csak azt mondta, hogy minden valószínűség szerint igen nehéz helyzetükben meg fognak felelni a nem könnyű feladatnak, az idegen és szokatlannal nehéz szituációban is. A katonák életével spórolni kell, mondotta; a modern háboruban a hadvezérnek az a legnehezebb és legfontosabb szempontja. Nem harcosokkal harcol, hanem rezervistákkal, akik békés iparosok, földmivesek és családapák. Caneva általában egy egész elsőrendű ember benyomását tette és talán ez az oka, hogy már nincs a politikai élők sorában.

Ami az olaszoknál nemcsak, hogy nem mellékes, sőt elsőrendűen fontos. Caneva kitűnően tudott reprezentálni és ezt úgy értette, mint egy cirkusz-igazgató. Láttam ott, október vége felé, amikor kihirdették az olasz szuverénitást Tripoliszban. Kürtösök, lovasok, s két nagyszerű fehér paripától vont diszfogatban ült Carlo Caneva. A főtéren megállt a menet, Caneva felállt a fogatban, trombitaharsogás, dob-pergés és ő olvasta a gyönyörűen csengő proklamációt:

— Noi, Carlo Caneva.

Mi, Caneva Károly, mert a hadsereg főparancsnoka és kormányzó, a király helyette-

sítésében pluralisz majesztatiszben beszélt. Amikor befejezte, egy tiszt arabul olvasta fel, aztán újra trombita, dob; mint egy régi mozikép, úgy elevenedik föl most előttem e furcsa látványosság. Érdekes, hogy az olasz kommunikék, mindenféle jelentések, proklamációk és kiáltványok és rendeletek, valami egészen klasszikusan szép, irodalmi nyelven, szinte művészien szépen voltak fogalmazva, mert ezekkel ők igen sokat törődnek.

Caneván kívül még több olasz generálist láttam; a legjelentékenyebb, azt hiszem, Cagni generális volt. Az olasz generálisok legtöbbször állandóan a fronton volt. A többiek is, akiket dolguk a főhadiszálláshoz kötött, leggyakrabban kimentek a frontba, ami azonban az ottani háború szituációja miatt nem volt túlságosan nehéz, mert a tűzvonal hónapokon át nem volt messzebb másfélórányira a várostól. A generálisok általában fiatalabb emberek voltak, ahogy hallottam, legtöbbször nagyon művelt ember. Legtöbbször külföldön — főként a „szövétségeseknél“ tanultak.

Amikor például Caneva látta rólam, hogy nekem az olasz még csak nem is nagyanyanyelvem, készségesen németre akarta fordítani a beszédet.

— Kérem, — mondta — én fiatalkoromban sokat voltam Bécsben, Mödling-

ben és Wiener-Neustadtban tanultam. Beszéljünk németül.

Több generálisról hallottam, hogy más osztrák vagy német intézetekben tanultak s csak igen kevésről, hogy francia akadámiát végzett. Most megmutathatják, hogy mit tanultak és mit tudnak, Mennyire tudják értékesíteni, amit tőlünk tanultak „legsemmirevalóbb ellenségünk“ élén.

Tripolisztól az Isonzóig.

Mindössze négy év és egy egész világ van közte. Négy évvel ezelőtt, — 1911 október ötödikén, — amikor az olasz hadihajók megjelentek Tripolisz előtt és bombázni kezdték a török várat, az olasz hadügyminiszteriumban jelentkeztem Rómában és engedélyt kaptam, hogy a Tripoliszban harcoló expedíciós sereghez utazzam. És most, — 1915 június — a Santól az Isonzóhoz utazom. Przemyslból le az olasz frontra.

Nehéz számtani művelet. Összeadni, vagy kivonni, nem is tudom mit kellene csinálni e két dátummal, 1911 október Tripolisz és 1915 június Isonzó, de mindenképen a világtörténelem egész megfordulása, ujrakezdődése, a világ kigyuladása, égése és átalakulása jön ki belőle. E két adat közt egész világtörténelem van.

Gyönyörű októberi vasárnap volt, afrikai őszi, európai nyár, amikor megérkeztem Tripoliszba. A hadihajók és a felfegyverzett szállítóegységek hozták az expedíciós had-

sereget, az első két hét alatt 120.000 embert tettek partra. A szállítás kifogástalanul ment, csak az operációk mentek nehezebben. Amint a front eltávolodott a flotta ágyuinak a körzetétől, vége lett az olaszok erejének. Az arabok klasszikus hősiessége, aztán Enver pasa, akkor még Enver bey bravurja nehéz napokat, sok nehéz kudarcot hozott az olaszoknak.

A Bu Meliana oázisnál — 1911 október 28-ikán — szenvedték a legsúlyosabb vereséget. Az arabok bekerítették a bersagliereket és lemészároltak egy egész ezredet. A többi csatákra már nem emlékszem. Bu Meliana után a német és angol haditudósítókat kiutasították, mert Tuniszon át kicsempészték Európába a vereség hírét. Nekem — az osztrák és magyar szövetségeseket már akkor se imádták az olaszok — Caneva engedélyt adott, hogy a Nilo nevű hadihajón Nápolyba utazzam.

Török hadifoglyokkal utaztam. Aljas és embertelen módon bántak az olaszok a hadifoglyokkal. Megírtam annak idején a Neue Freie Pressebe és az olasz kormány próbált is védekezni, de nem tudott. A hajón egymáshoz láncolva, mint a vadállatokat, úgy szállították a hadifoglyokat és hasonló embertelenséggel bántak az internált polgári egyekkel is, török asszonyokkal és gyerekekkel is. Enni azonban adtak a foglyoknak bősé-

gesen. Moslékot. A szó legrosszabb izü értelmében moslékot.

E lesújtó visszaemlékezéseim közül vannak érdekesebb emlékeim is Tripoliszból. Barzini, a világhírű olasz riporter, akinek a peking—párisi ut és a japáni háboru után itt kezdődött a nehezebb feladata, amig most eljutott a legnehezebbhez, a lehetetlenhez. A mostani olasz háboruról még Barzini se tud jó haditudósításokat írni.

Itt szerepeltek először a repülők. A legelső harcoló aviatikus Piazza firenzei kapitány volt, aki — történelmi adata az aviatikának — 1911 október 15-ikén szállt fel először. Az arabok hevesen lőttek rá, de ő sértetlenül visszatért. Bombákat nem vitt magával, megfigyeléseket pedig legelső repülésénél nem tudott tenni, mert a vakító napfényben semmit se látott. A tripoliszi arabok lesújtva a földöntuli csodától, a földre vetették magukat és imádkoztak, amikor a kikötőben a kirakott és alig egy óra alatt összeállított első aeroplán felemelkedett a levegőbe . . .

Az olasz katonák kitűnően voltak felszerelve. Csak a ruha volt kissé célszerűtlen, meleg és nehéz, de ezt nem lehetett megoldani. Amilyen forrók és tűrhetetlenek voltak a nappalok, olyan átmenet nélkül való hidegek az éjszakák. Sokat szenvedtek az olasz katonák.

Még a thermos-üveg se segített a gyötrő szenvedéseken, pedig e modern ujitásra nagyon büszkék voltak az olaszok. Minden katona nyakában ott lógott egy thermos-üveg, amelyik mint tudvalevő negyvennyolc óráig megőrzi a folyadékok eredeti hőmérsékletét.

Tripoliszban is úgy dolgoztak az olaszok, mint ez szokásuk, erőszakkal, furfanggal, csellel. Egy arab törzset megvásároltak. Aki nem parirozott, azt megölték. A város kapuja előtt mindennap akasztottak. Kémeket akasztottak. Még mindig az emlékemben lóg a rettentő képe egy arabnak, akit egyik reggel nyilvánosan felakasztottak, sőt a szó szoros értelmében háromszögbe összedugott rúd közepére felhúztak és a nyakába — arab szokás — vászonlapot akasztottak, rajta olvasható volt a halálraitélt neve és bűne.

Tripoliszi emlékek . . . Istenem, Tripolisz. Hol vagyunk azóta? Mi minden történt? Hogy elmosódott Tripolisz emléke, Caneva, a fővezér, Di Martino gróf, a tengerészhadnagy, aki elsőnek lépett Tripolisz földjére, és minden-minden. Hol van mindez? Milyen kicsiségek lettek, mintha megfordított messzelátóval nézném az akkor nagy eseményeket. Akkor pedig nyilván nagyítóval láttam.

Tripolisz . . . Azóta új állomásai vannak a világtörténelem expressz-vonatának: Driná-

poly, Kirkkilissze, Csataldzsa, Szkutari. És a legujabb: Sarajevo! Belgrád, Przemysl, Lodz, Tannenberg, Lemberg, Ivangorod, Breszt-litovszk, Varsó, minden-minden, az egész világ, sőt Tripolisz is újra, de már egészen megváltozott vonatkozásban.

Az ut Tripolisztól az Isonzóig négy és fél év, hosszú és világtörténelmi ut.

*

Tarnowban hallottam meg, hogy kitört az olasz háború. A gorlicei diadal után előnyomuló győzelmes hadsereggel még Przemyslig mentem, a Sanig. És a Santól fordultam vissza az Isonzóhoz. A Santól az Isonzóig. Az északi harctérről a délnyugatira, az oroszok ellen való háborúból az olasz háboruba; stratégiai jelentőségű folyókban, harcterekben, ellenségekben dus a választék. A hadsereg főparancsnoksága úgy intézkedett, hogy a sajtóhadiszállás három expozitúrája az olasz harctérre menjen és megyünk és megyek. Az ember körül forog a világ, forog a világtörténelem, mint a táviró-póznák az elrobogó gyorsvonat mellett.

Az egész olyan, mintha minden újra, előlről kezdődne, és ez a legérdekesebb és a legsúlyosabb is egyben. Mint tavaly augusztusban. Csak a külsőség más most, a pályaudvarok mások, egy-két szó lett más és egy-

két intézkedés hangzik most másképp; a lényeg, az egész ugyanaz. Mintha előlről kezdődnék az egész, ez itt a hangulat ez új harctérre menet, ahová még a lokomotív is dühösebben dübörögve megy és mintha a kardok is élesebbek volnának. Vannak élmények, amiknek a megismétlődése lesújtó és elszomorító. Így vagyok én ezzel az utazással az olasz harctérre, ahogy frissen és hamvasan felujtja az elmúlt augusztus elmerülő emlékét, ugyanazok az akkordok, a régi nóta, az embernek mindenből csak a könnyek jutnak már az eszébe.

A bécsi Südbahnhof most az, ami tavaly a budapesti keleti pályaudvar volt. Most innen bonyolódik le a háború óriási forgalma. Most itt bucsuznak és innen indulnak, most itt lelkesednek, majdnem úgy, mint tavaly, csak most már megszoktuk, most már úgy indul a katonavonat, mint a bécsi gyors, menetrend szerint és pontosan és a zugó lelkesedés, ami kíséri, a lárma, a hoch, éljen, zsivió ujjongása, mintha az újságosgyerek kiabálása volna a pályaudvarok örök lármájában; már meg se fordulnak az emberek, ösztönszerűen integnek, lengetik a kalapjukat, most már mindent megszoktunk. A háború elkezdett a normális élettel és a háború győzött, az lett a normális élet.

A katonavonatok gyorsvonatsebességgel mennek a harctér felé. Ez is a háboru tiz hánapjának az eredménye. A kupékon felírások:

- Vesszen Olaszország!
- Gott strafe Italien!
- Abasso Italia! — még olaszul is.

A katonák között nincs semmi különös póz, vagy ál-hangulat a komoly pillanatban, ahogy a harctérre mennek. Mintha hurcolkodnának.

Megható csak egy. Ahogy a késő estében kigördül a vonat a pályaudvarról, mint egy imádság, fölhangzik egy szomorú magyar nóta és nem tudni, ez szomorubb-e, vagy a másik, a vidám, ahogy a száguldó vonaton a kerékszakatozás kísérete mellett jókedvűen dalolnak a katonák:

Rakassa ki, rakassa
Kockakővel rakassa . . .

Szép magyar nótákat énekelnek. A háboru tizenegyedik hónapjában a magyar katonának ez minden gondja: az olasz határra vezető ut kockakővel legyen kirakva, mert a babája is arra megy és hadd kopogjon hangosan a csizmája. Az embernek az az érzése, hogy az egész Savoia-ház nem ér annyit, mint az a debreceni baka-gyerek, aki a robogó vonaton

meleg, kedves hangján arról énekel, hogy az országot okvetlenül kockakővel legyen kirakva.

Tiroli vadászok is jönnek velünk. Egész éjjel ébren vannak, énekelnek ezek is. Grácban vagyunk éjfélkor, leugrálnak a vonatról, teát kapnak és olyan nyugalommal és akkora meggyőződéssel teáznak, mintha egy kávéházban ülnének. Sok katonát láttam fehér szalaggal a sipkáján. A szalagon ez a felírás:

Heil! Zum 2-tenmale ins Felde!

Matrózok is utaznak velünk. Az egyik, véletlenül tiszavidéki magyar, akkora önérzettel és szakértelemmel magyaráz, mintha ő volna a von Behncke:

— Tegnap elsüllyesztettük a Meduzát. És mit kapnak még?!

Hogy egészen hasonlatos legyen a kép a tavalyihoz, még menekülő vonatokat is látni. Tehervaggonokból való vonatokat, amik a harctérre vált, kiürített vidékről jönnek. Ez is, mintha már másképp menne. Nincs menekülés hangulata, vagy pánikszerűsége. Így kell lennie, így volt odafönn is, majd másképp lesz. Lesz még másképp is.

A városok a haretér közelében egészen nyugodtak. A krajnai városban, ahol az Isonzó-hadsereg főhadiszállása van, a háboru első percétől fogva a legnagyobb nyugalom

és békesség és rend, mintha nem is tudnának a háborúról. Mintha nem is volna háboru. Pedig van. Az utcán már meglátszik a háboru. Olasz foglyok, sebesültek, vezérkari tisztek, generálisok. Ez a háboru.

Az első délután, hogy az Isonzó-hadsereg főhadiszállására érkeztem — tiszta véletlen — találkoztam a parancsnokló tábornokkal. Vasárnap délután, a nyugodt és békés városban, mintha még itt is ő volna a legnyugodtabb. Egyedül sétált, a kommandóról a parkba ment, a parkból a kávéházba és leült a kávéházban, az ablakhoz ült, egy feketét ivott és képes lapokat nézegetett. Az ember azonnal megnyugszik, az ember bizalommal, reménnyel lesz tele, az ember mindjárt másképp gondolkodik az egész olasz háborúról és nyugodtan és valami mámoros győzelmi öntudattal látja a végét. Szinte érthetetlen, hogy miért. Hiszen semmi az egész, csak egy szimpla kép: az ember elmegy egy kávéházi ablak előtt és lát egy generálist. De ez a generális: Boroevics.

Boroevics.

Az ötödik Armee parancsnoka, magyarul és mindent kifejezően az Isonzó-hadsereg parancsnoka, Boroevics Szvetozár a harmadik, vagy negyedik görzi csata után ezt mondotta a katonáiról:

— Az Isonzó-front minden katonája igazi hős. Mindegyiknek arany vitézségi érmet kellene adni. A háboru után nem lesz nagyobb kitüntetés, mint az, ha valaki elmondhatja magáról: közkatona voltam az Isonzó-hadseregben.

És Boroevics tábornokra nem lehet különb bókot mondani és nagyobb elismerést, mint azt, hogy ő viszont méltó ezekhez a katonákhoz. A legnépszerűbb generális és dicső, hogy mindig a legnehezebb és leg-háládatlanabb feladatok fényes megoldásaért lett népszerű. Tomasow, Lemberg, Przemyśl... Kárpátok!... Amikor Kassán volt a főhadi-szállása és visszavonuló seregével megérkezett a magyar határhoz, megmondta:

— A Kárpátokon elvérzik az orosz! Nem teszi be a lábát Magyarországba.

Az orosz elvérzett a Kárpátokban és nem tette be a lábát Magyarországba. Boroevics megjósolta. Boroevicstől, a kitűnő hadvezértől különben lehetetlen elvitatni nagyszerű és kiváltságos jóstehetségét. Przemyslben, az első felszabadítás után mondotta az immár történelmi emlékké lett szavakat:

— Ma ez a helyzet: három az egyhez. A tél folyamán, az orosz támadások után be kell következni a helyzetnek, hogy a viszony kettő lesz az egyhez. És, ha majd az is bekövetkezik, mert be kell következnie, hogy az arány egyenlő lesz, egy az egyhez, akkor . . . akkor megverjük az oroszokat.

Bekövetkezett.

A kárpáti harcok idején Kassán fogadott.

— Hol járt, merre felé volt a fronton? — kérdezte.

— Zboró előtt és Sztropkó előtt voltam, kegyelmes uram. Sztropkó előtt a huszároknál és a híres 39-eseknél.

— Zboró előtt . . . Sztropkó előtt . . . — mondta és elkomolyodva elgondolkozott. Óh, jobban szeretnék már más földrajzi neveket hallani, mint ezeket Sztropkó, Zboró . . . Északabbra szeretnék lenni . . .

Április utolsó hetében volt ez, amikor Boroevicsnél voltam. Egy héttel a nagy offenzíva előtt. Most már meg lehet írni, ami

akkor nehéz titok volt. Megmondotta, hogy a legrövidebb idő alatt nagy offenzíva kezdődik és klasszikusan magyarázta meg az offenzíva szükségét.

— Ön látta — ugymond — a kárpáti állásokat? Igen, ön azt mondja, hogy ezek bevehetetlenek. Igaz. Az is kétségtelen, hogy az, aki támad, feltétlen hátrányban van a bevehetetlen fedezékben levő ellenféllel szemben, amelynek előnyei kétségtelenek. És ha mi mégis támadunk, annak nagy okának kell lennie és az eredménynek is rendkívül nagy-nak a kockázattal szemben. Ha én ezer embert feláldozok, nagy ellenszolgálatás kell érte . . . Ugy ahogy most állunk, mondhatná ön, kockázat nélkül maradhatnánk tovább, akár évekig. Igen ám, de akkor a háboru is évekig tartana és nem a harctéren dőlne el, hanem gazdasági téren. Mi katonák pedig épen azért vagyunk, hogy ezt megakadályozzuk, minden eszközzel megakadályozzuk a gazdasági elvérzést és a háborut ott döntsük el, ahol kell: a harctéren. Ezért kell az offenzíva.

Igy beszélt Boroevics a nagy offenzíva előtt. Az események ismét igazolták.

És most, az olasz háboru elején, ezuttal harmadszor volt szerencsém Boroevicshez. Amikor a főhadiszállásán fogadott, rám nézett és így szólt:

— Eddig kétszer találkoztunk. Przemyslben, októberben és Kassán, áprilisban.

Az olasz harctéri helyzetről ezt mondta:

— A dolgok kialakulásával nagyon megvagyok elégedve. Jobban nem is közeledhetett volna. Minden várakozásomat szinte felülmulják az eddigi események. Az olaszok rablásokkal, lopásokkal, öreg asszonyok meggyalázásával és hazugságokkal kezdték a háborút. Nem baj; ez a kezdők betegsége. A jövő eseményekhez a legnagyobb reményeim vannak. Hogy mi már most nem lépünk fel támadóan, annak nem az az oka, mintha nem volnánk elég erősek, hanem csupán az, hogy az alkalmas időpont még nem következett el. Be kell következnie ennek is — hiszem, remélem és óhajtom, — hogy támadni fogunk . . .

Az offenzív szellemű Boroevics megmutatta, hogy felülmulhatatlan a defenzívában. Amit az ő hadserege véghezvitt, az páratlan dicsősége az osztrák-magyar haderőknek és a magyar hősiességnek, amely itt, az Isonzófronton teljes és csudálatos nagyságában virágzott ki egészen.

Boroevics a legtöbb idejét a fronton tölti. Majdnem minden hajnalban autóba száll és a legelső tűzvonalban keresi fel a katonáit, délben már visszamegy a főhadiszállására és késő éjszakáig dolgozik. Boroevicset istenítik a

katonái és büszkék rá. Viszont Boroevics büszke lehet az Isonzó-front legutolsó népfölkelő-közlegényére. Az Isonzó-fronton hadsereg-parancsnok és katonák egészen egymáshoz illenek. És méltók egymáshoz. Ennél nagyobb signum laudis nincs Boroevics Számára.

Trieszt a háboru központjában.

— Nabrezinától kezdve a vonal tűz alatt áll! — mondják a vonaton egyszerűen és olyan természetesen, mint ahogy valamikor, hajdan, a békében azt mondták volna, hogy Nabrezinánál étkező - kocsit kapcsolnak a vonathoz.

Tűz alatt állni, ez a kifejezés, főként a jelentősége annyira megromlott e hosszú háboru alatt, hogy őszintén szólva nem tudom, Nabrezinától kezdve tűz alatt állt-e a vonatunk, vagy sem. Ahogy elindultunk, mindenki mást mondott. Szembejövő vasutasok egész határozottan állították, hogy Nabrezinánál nem lehet továbbmenni, mert onnan kezdve a vonal heves tűz alatt áll. Mások azt mondták, hogy Triesztbe egyáltalán nem lehet bejutni és kis csoportunkra, amelyik mégis Triesztbe indult, mint a legnagyobb csodára, úgy néztek.

A harcterekkel úgy van az ember, mint öreg tanárok a tantárgyaikkal. Ide küldtek most bennünket a délnyugati harctérre. Krajna, Görz, Gradiska, Istria és Trieszt a mi terüle-

tünk, minden friss és kíváncsi érdeklődésünkkel szinte belefekszünk ebbe, most csak ez érdekel, közünk van hozzá, a mienk, idegessé tesz és izgat a sorsa, de nem látunk tovább, az érdeklődésünk horizontja véget ér, ahol a mi hadseregünk területének vége. Karinthia, Tirol az már más tantárgy, Krajna a mienk. Itt folynak a legérdekesebb harcok, itt a gyönyörű partvidék, itt van Trieszt, mint egy nagyszerű nő, büszkén és gögösen áll közép-pontjában a háborúnak, ami körülbelül miatta és körülbelül körülötte folyik.

Az Isonzó-partján álló csapatokhoz meggyünk és az utirányt úgy szabták meg, hogy először is utba kell ejteni Triesztet. Katona-vonattal megyünk. Előttünk, utánunk, mellettünk csupa katona-vonat. Opcsinánál megállunk. Opcsiná Trieszt fölött a hegytetőn, szép kis falu, eddig a panorámáról volt nevezetes, amit nyujtott, most föl nem becsülhető stratégiai értéke miatt fontos. Régebben egy fogaskerekű villamos közlekedett Trieszt és Opcsiná közt. Ezt a közlekedést most beszüntették.

Opcsinától Triesztig öt-hat kilométer serpentin-ut gyalog. Opcsinán küldi első üdvözlését a háboru. Ugy tűnik, mintha nekünk, akik az északi harctérről jöttünk, ünnepélyesen és udvariasan bemutatkoznék

a délnyugati harctér. Tompán és nagy meszszeségből bömbölnek az ágyuk. Opcsina árnyékos fasorán végig, az obeliszk és a bezárt hotel mellett egy nagy terrász. Elragadó kép, valami egészen meghatározatlan kék vagy zöld szín, a rég nem látott tenger, ami szintén nem természeti jelenség most és nem panoráma, hanem harctér, mint a Kárpátok, a Száva, a Visztula, az Argonne-erdők, most minden harctér. Opcsina uralkodik Trieszt fölött, Opcsina úgy fekszik Trieszt fölött, mint egy hű, házörző kutya a ház előtt. A tizhónapos háboru az orosz ellen itt nagyszerű eredményeket produkál. Hibát nem lát az ember, csak meglepő és csodálatosan előrelátó intézkedéseket.

Gyalog kell érkezni Triesztbe, hogy mint a finom cigaretta füstjét, mellre lehessen színi csodálatos szépségeit, ahogy hegyről le a meredek ut előtt egyre jobban, egyre szélesebben elterül a tengerparti város ragyogó képe. A külvároson semmi változás. A villanegyed lakatlan. A belváros minden ötödik üzlete van csak nyitva. Szép, de nagyon szomorú ez a csendes, tiszta megnémult és megsüketült Trieszt, se por, se lárma, se forgalom, csak csend, nyugalom, tisztaság, s mindez sehogyse áll jól Trieszt arcához. A hajók túlkölése, a kiméletlen füstokádás,

az utcák főfájást okozó forgalma, a kikötővárosi szemét és a déli piszok, ez Trieszt és nem ez az elájult körengeteg, a rendes utcák, a csöndes házak és a zavartalan ünnepélyes tisztaság.

Trieszt statisztikája mindent megmagyaráz:

Lakosság volt.	240.000
Behívtak katonának	20.000-et
Olaszországba visszatértek .	20.000-en
Önként elutazott, elmenekült, elköltözött	100.000

Trieszt lakosságának a száma a háboru első napjaiban százezerre csökkent.

Ebből az egy adatból el lehet képzelni a háborus Triesztet és hozzá az óriás kikötőt egyetlen hajó nélkül. Szép, szomorú Trieszt.

A kikötő hajó nélkül nem az, mint a pályaudvar, ahol nincs vonat, vagy a kocsállomás, amelyiken nem állnak kocsik. A kikötő hajó nélkül, nem is lehet azt megmagyarázni, hogy micsoda. Egy optikai csalódás talán csak, mert a szem nem tudja megszokni, hogy ez is lehetséges legyen, hogy végig a partok és a rakodók, a rivák és a molók üresek és kopárak legyenek. Akik Triesztet látták azelőtt és hajókkal tele képzelik vissza maguknak, nehezen gondolják el a képet, hogy a többkilométer széles kikötő-

ben egy kis helyi gőzös áll csak, amelyik Muggia felé jár, egy másik, amelyik Barcola és Capo d'Istria között közlekedik és aztán vége, ja igaz, van még egy ittfelejtett horvát gőzös és egy kis vitorlás, amin valami elszánt halász még mindig kimerézkedik a tengerre. Szomoru és lehangoló Triesztben a kikötőnek ez az állandó vásár és ünnepnapja.

Az utcák néptelenek, csak a Riván, a Hotel Excelsior előtt van némi forgalom, a Piazza Municipale és a Corso pedig egész népes. A Cafe Specchi tele, mint máskor, tiztizenöt sorban állnak egymás mellett a tele asztalok. Üzletet alig látni nyitva. A bezárt üzleteken ilyen felírások:

Suddito austriaco!

Proprieta austriaca!

Ditta austriaca!

Padrone richiamato!

Van ebben valami egészen különös iróniája a sorsnak, hogy olaszok és olaszul kénytelenek most osztrák állampolgárságukra hivatkozni a biztonságuk érdekében. Osztrák alattvaló, osztrák tulajdon, osztrák cég, a tulajdonos bevonult, ilyen felírások mindenfelé. A tüntetésekre könnyen hajló nép dühe ellen való, nagyon szükséges óvintézkedés ez. A hangulat itt csodálatosan megváltozott.

A hangulat itt őszintén és komolyan és meglepetésszerűen megváltozott és rendkívül kedvező lett számunkra, — pardon — Ausztria számára. Az ok egyszerű. Az izgatók, a nép megrontásából élők, az olaszországi spadassinek elmentek, a munkás, tisztességes elem, a tisztességes munkából élők és a kereskedők maradtak itt, nekik pedig érdekük a régi és gazdag Trieszt változatlanul és zavartalanul.

Trieszt híres ujságja, az *Il Piccolo*, aminek különösen az esti lapja, az *Il Piccolo della Sera* volt népszerű, drága árt fizetett az izgatásaiért és a magaviseleteért, amit sokan okolnak az olasz krízis elmérgesedéséért. A szerkesztő, Mayer ur, már régebben elmentekült, aminthogy az utolsó napokban mindenki megszökött. De itt maradt a háromemeletes palota, a nagystilű ujságház a Piazza Goldonin és a nép ezen töltötte ki a dühét. Romhalmaz most az egész ház, üszkös rom minden. Pünkösdi napján, a hadüzenet után pusztította el a nép a házat, s megbízható emberek mondják, hogy nem szlovének, hanem elkeseredett olaszok voltak a pusztítók. Háromszor gyújtották fel a házat, a katonaság mindent megtett, semmi se használt. Elpusztult a *Piccolo*. A *Lega Nazionale* házat is feldúlták és egy pár olasz kávéházat is elpusztítottak. Egyéb baj nem történt.

A rendet az állami rendőrség tartja fönn. A rendőrség vezetője Manoussi rendőrfőnök, aki tartalékos landwehrlovassági őrnagy. A helytartó Fries báró itt volt, itt van és itt marad. A helytartónak kétségtelenül vannak háborus érdemei.

Triesztben egész tisztán hallani a közeli ágyudörgéseket. És a város mégis nyugodt, szinte tulságos már ez a fölényes nyugalom. Az esetleges inváziótól, az ellenségnek Triesztbe való betörésétől egyáltalán nem félnek. Még abba is beletörődnek, hogy este tizkor mindennek meg kell halnia. Mindent el kell sötétíteni. Bár az olaszoknak nem nagy érdekük a város nyugtalanítása, mégis indokolt ez az elővigyázat. Az esték, az éjszakák lesujtóak ebben a fényhez szokott városban, este tiz óra után még egy cigaretta piros tűzét se látni az éjszakában. Minden sötét. Minden koromfekete. Fekete város lett a citta bianca, ahogyan odaát nevezték el a szép, fehér Triesztet.

Trieszt éjszaka.

A trieszti este és a trieszti éjszaka az olasz háborúnak a közvetlen közelében valami egészen csodálatos és semmi máshoz nem hasonlítható tünemény. Ez nem a poroszoktól reszkető Páris, ahogy feketén és gyászosan elbujik a repülőek elől és nem London, amint ijedten bujik bele a sötétségbe a rettegett Zeppelinek elől. Trieszt este és Trieszt éjszaka, ha nem volnának ilyen súlyos motívumai e látványosságnak, azt lehetne rá mondani, hogy egy csodálatos és gyönyörű látnivaló, mert maga a város és előtte a páratlan tenger dekorálják az elsötétített színpadot.

Az elpusztított Citta di Ferrara Fiume fölé szálltában megállt Trieszt fölött is és a vízvezeték közelében ledobott néhány bombát. Tompa és ijesztő berregéssel megjelent már néhány repülőgép is. Szigorú rendeletet adott ki a helytartó, hogy Triesztet teljesen el kell sötétíteni. Tíz óráig még éghet néhány lámpa, óvatosan és a lehetőségig elrejtve, de tíz óra után mindennek el kell sötétednie.

Ismerni kell Triesztet, a trieszti népet, a trieszti olaszokat a legrokonszenvesebb és egyedül rokonszenves olasz tulajdonságokkal, egész különös élénkséggel és frissességgel, a fény, a ragyogás, minden olcsó multság és mozgalom rajongásával. A trieszti és a fiumei olasz a szó egyszerű és rokonszenves értelmében az igazi olasz, igazibb, mint a szicíliai vagy a toscanai. Ezek a kedves, mozgékony, hangos és reggelig a kávéház terasszán ülő emberek, a türhetetlenül kokett asszonyok és ijesztően barátságos signorinák most egyszerűen halálra vannak ítélve. Az élet, ami itt rendesen este kezdődött, megszűnt; nincs élet, minden meghalt és kihalt és csak sötétség van, át nem látszó sötétség és ebben a trieszti erkölcsök nehezen érvényesülhetnek.

A háborút különben itt egészen szokatlanul kezelik és egész ismeretlen oldalról, kizárólag mint látványosságot fogják fel. A hajnali órákban, amikor a kofák a vásárcsarnokba mennek, előbb megállnak a tengerparton és az ágyuk távoli beszédéből mindenáron tisztán meg akarják érteni, hogy mi történik odaát. Százan és százan állnak és néznek bele a messze tengerbe, és ha nem is látnak semmit, néznek és néznek, mint ahogy az ablak mögül a jégesőt szokás kimeresztett szemekkel és tétován csak nézni és nézni.

Délután megtelnek a mólók kíváncsiakkal. A mólók most üresek, hajó nem állja el a kilátást, a tétlenül és céltalanul időt pazarló triesztiek, legtöbbször látcsövekkel felszerelve kiállnak a mólókra és néznek. Az üres és sima tengeren hajókat keresnek, a hegyek közt ágyukat, és ha nem látnak semmit, a dörgő ágyubömböléshez hozzáképzelnék sebesen manővrozó hajókat. Hangos viták folynak itt, kibékülnek, összevesznek, disputálnak egész délután, aztán hazamennek, miután a tétlenség idejét nagyszerűen eltöltötték a háborúnak való kibiceléssel.

Triesztben láttam ezt is először életemben. Háborut nézni a kávéház ablakából. Valóban, itt kibicek vannak a háborúnak. Az Excelsior-Palace-hotel a tenger partján áll, éppen szemben a horizont végén a tengerbe merülő parttal, ahol az Isonzó mentén most a nagy csaták folynak, és ahonnan az ágyuk dörögnek. A kávéház terraszán ülnek a triesztiek, mint megannyi vezérkari főnök és kiképzett stratégia. A kezükben látcső, a térdükön térkép és néznek bele a messzeségbe; nézik a háborút.

Este egészen elsötétedik minden. Hét és nyolc között, félkilencig, az alkony első óráit gyorsan felhasználják mindarra, amire azelőtt az este és az éjszaka szolgált, gyors korzó, expressz flórt, vacsora, néhány perc a kávéház

terraszán. Félkilenc után sötétedik, kilenckor már egész sötét. Tizkor minden kaput, minden üzletet, minden kávéházat be kell zárni. Valóban, még a cigaretta piros tüze se világít ekkor már s tiz órakor eloltják még azt a néhány lámpát is, amelyik sötét flórral bevonva éppen hogy a legszükségesebb világosságot adja, persze óvatosan vigyázva arra, hogy a fény csak lefelé hatoljon és semmiesetre se fölfelé, valami jelet adni az ellenséges repülőnek. A kanális mellett és a tenger partján ég csak néhány lámpa, hogy hirtelen mozgásu emberek bele ne forduljanak véletlenül a kanálisba, vagy a tengerbe.

Elragadó és csudálatos ez az este és az éjszaka, a modern háborunak a specialitása, ahogy meghal egyszerre egy nagyváros, mintha az ütüerét vágnák keresztül. Sötétség, fekete és ijesztő sötétség, ami elől nincs menekülés, a tenger is fekete tenger, minden fekete, minden áthatatlan sötét. Egy ilyen elsötétített város ismerteti meg tulajdonképpen ennek a szónak az igazi értelmét és jelentőségét, hogy sötétség, mert tapasztalások hijján még a sötét kamrához szokott fotográfus se tudja így elképzelni a sötétséget, ilyen tömören, sűrűn és kiméletlenül. Néha nyomasztó lesz és fuldoklik tőle az ember, a mellét nyomja a sötétség, aztán bele kell törődni, menekülés

nincs előle. A hotelokat külön figyelik a rendőrök és a portás előre figyelmezteti a vendéget, hogy a tenger felé nyíló ablakokat csak az esetben hagyhatja nyitva, ha előzőleg eloltja a villanylámpákat.

Tarnowban, Csernowitzban, a harctér több pontján láttam már elsötétített várost, de ezek korántsem hasonlíthatók az egyik napról a másikra fekete tintával leöntött Trieszthez, amelyik szinte betege ennek az abnormis állapotnak. A legszebb, hogy az óvintézkedés legtöbbszörre hiábavaló, mert az otaszoknak nem tulságos érdekük nyugtalanítani a várost, ahol különben is elég népszerűtlenek. A triesztiek méltatlankodnak is emiatt, de mert tudják, hogy egyéb érdekek nélkülözhetetlenné teszik ezt az óvatosságot, mert a város elsötétítése a környéket és a fontos állami épületeket is védi, belenyugszanak és szívesen csinálják. Nincs esti és nincs éjszakai élet, minden megszűnt, csak sötétség van, a triesztiek nem ülhetnek a forró nappalok után üdítő éjszakákön át a kávéházak tengerparti terrasán.

Tíz órakor szépen hazamennek és — mit csináljanak? — aeroplánokról álmodnak.

Az Isonzó.

Az Isonzó, ha tovább is ilyen jól viseli magát, híres lesz, mint a San, a Visztula, a Nida, vagy a Pilica, mint a többi stratégiai nevezetességű folyó, amit nem esőviz, hanem embervér árasztott meg a háborus tavaszon, s kanyargó partjainak minden kis kanyarulatáért reszketni fognak milliók, olyanok, akiknek azelőtt fogalmuk se volt róla, hogy magas hegyek mély völgyében merre is folyik az Isonzó . . . A magas krajnai hegyek mély völgyeiben, sőt szakadékaiban nem is folyik, hanem zugva, zakatolva robog, száguld az Isonzó, mint egy megbolondult automobil, olyan lármával és akkora sebességgel.

Valahol, egy ismeretlen kis állomáson megáll a külön-vonatunk. Azt már megszoktuk a háboruban, hogy valahol egyszerre vége szakad az utnak; a sineknek éppen hogy utánuk lehet nézni. Esetleg a legközelebbi hidat is lehet még látni, de tovább már nincs, tovább már nem megy. Onnan, ahol a vonat utoljára megáll, egynehány óra már a harctér. Leg-

följebb páncélos vonatok járnak, de termes kocsik már nem merészkednek az utolsó állomás után.

A kommandóról fiakkereket küldtek értünk. Apró kis lovakkal tesszük meg a rövid utat. Térképre nincs szükség. A térképet a magyar kocsis helyettesíti. Egy hidon, ami alatt talán két-háromszáz méteres mélységben zug a víz, megkérdezzük a kocsist:

— Ez az Isonzó?

— E' bizony!

Ez az Isonzó. A megismerkedés első percében az ember szinte mehatódik, mint amikor egy világhírű emberrel ismerkedik meg. Szóval ez az Isonzó. Mintahogy odafönn egy szeliden hömpölygő kis folyó volt a Pilica, egy befagyott folyócska a Nida, vagy Krakónál a széles víz a Visztula és Przemyslnél a San. Ez az Isonzó. Itt a hid alatt alig tizenöt-husz méter széles csudaszép völgy mélységeiben, meredek sziklák között folyton kanyargó partokkal, nagy lármával és sebességgel folyik. A katonák amott egy nagy gerendát dobtak bele és a folyó sodra bekapja, mint egy éhes farkas, örvénylő habokkal viszi tovább.

A galíciai és orosz-lengyelországi harc-térnek is voltak szép részletei, mint színnyomatu anzix-kártyák olyanok, de ehhez hasonlatos természeti szépségekkel nem dicse-

kedhetik minden harctér. Valóban, az isten mindennek, csak harctérnek nem teremtette ezt a vidéket; csupa pompázó szín a korai nyárban, zöld minden és milyen zöld, ezerféle zöld és mindez az egészen különösen kék ég alatt és a napfény pompájában. Minden kis község egy nyaralóhely. És ezen a vidéken most háboru folyik, még pedig kemény és nehéz, semmi máshoz nem hasonlítható hegyi háboru, ezernyi külön borzalmával és veszedeelmével.

A lakosság, mintha eltűnt volna erről a vidékről; csak a szegények maradtak itt, az egészen szegények, akik elválaszthatatlan hűséggel kitartanak minden szenvedéssel, mert ez kötelességük. Szlovének laknak erre és ritkábban olaszok. A szlovének is, az olaszok is legnagyobbbrészt rokonságban vannak a hegyeken tuli testvérekkel, az odaát való szlovénekkal és olaszokkal. De a mieink egész megbízható emberek, mint erre mondják, „verlässliche Leute“, nem rajonganak az Olaszországban élő testvérekért és nem kérnek a „felszabadításból“, amit a tuloldali megváltók ígérnek. Inkább valami gyűlöletfélét lehet itt felfedezni a testvérek iránt, akikkel békeidőben is állandóak a harcok, főként a határon. Az olaszországiak úgy oldják meg a legelőhiány kérdéseit, hogy marháit-

kat, juhaikat átterelik a hegyeknek ama lejtőire, amik a mieinkéhez tartoznak már és ebből állandóan tart a helyi háboruskodás a legcsöndesebb békében is.

Messze ágyulövések egészen tisztán hallhatók, sőt hallani már a gépfegyvereket is, szóval közel vagyunk. És a mezőkön nyugodtan, ingujjra vetkőzve dolgoznak a parasztok; asszonyok, leányok, gyerekek végzik a munkájukat, a fa alá állítva a szekér, mellette megkötve legel a ló és az ágyuk bömbölnek onnan is, innen is, hallani a gépfegyverek lármáját, sokszor erősen visszhangot verve a gyalogsági fegyverek sortüzét is. Ezeket a szegény embereket, akik a legintenzívebb tűz vonalában vannak, mindez nem zavarja. Nyugodtan dolgoznak. És ha megkérdezzük őket:

— Nem félnek? Itt dolgoznak az ágyutűzben? Nem félnek, hogy idecsap a gránát?

— Nem félünk! — mondják.

— Mért?

— Hát ide csak nem lőnek. Mi nem vagyunk katonák. Mi se bántjuk őket, ők se bántanak minket.

Ezzel a naiv filozófiával megnyugtatják magukat és vitézül dolgoznak tovább... A shrapnellek egyre közelednek és a soffőr figyelmeztet, hogy egy gránát éppen a mező közepén furódott a földbe, ahol az előbb meg-

szólitott parasztok dolgoznak. De már nem dolgoznak. Mégis csak megijedtek és mint hirtelen támadt égszakadásnál szokták a parasztok, a szoknyákat, kabátokat a fejükre huzva — gyenge védekezés még egy miniatűr gránát ellen is — szaladnak ki az országutra. Ősi ösztönök stratégiáját látja itt az ember. Ezek a parasztok, akiket senkise tanított a fedezékek és erődítések építésére, az országut mentén a sziklába, a sziklák alá barlanglakásokat építettek és itt várják meg, amig elmúlik az istenitélet, az olasz ágyuk, vagy a mi ágyuink jégesője. A városiak már előbb elmentek.

A parancsnokság egy kis faluban van, ahol minden utcában vizesés, minden sarkon egy természeti szépség, az egész olyan, mint egy svábhegyi kilátó, vagy egy panoráma, ahol kis sötét lyukak előtt ülnek az emberek. Kora reggel, alig hét óra, mindenki talpon van már. Egy hosszú, fődött veranda a tisztí menázsi, egy kis parasztház a parancsnokság, aminek egy kis paraszti ajtaján furcsán fest a tábla :

EXCELLENZ

vagy szemben vele a másik tábla :

GENERALSTABCHEF

Az egyik parasztházban van a telefon és a táviró. Valami jó magyar baka lehet most az inspekciós telefonos, kihallatszik kómikus erőlködése, ahogy szótagolva, betűzve fölveszi valahonnan a német jelentést:

— Südwestlich von Souchez . . . Bei Berques, Honschoote, Furnes und Cassel . . .

A parancsnok lekötelező szivességgel fogad bennünket. A kis falu sarkából, ahol állunk, felmutat az égbenyuló magas hegyekre és az egész kanyargó utra, amerre az Isonzó megy, mintha azt akarná mondani, sőt mondja is, hogy tessék, mindez az enyém, az önöké is, tessék, menjenek csak mindenhova, amerre tetszik, ahova tetszik, nincs elrejtteni valóm, vagy leplezni valóm, csak birják szusszal a magas hegyeket és legyenek óvatosak, ha ágyutűzbe jutnak.

— Őfensége a trónörökös volt itt tegnap és Jenő főherceg, vezérezredes is megtisztelt a napokban látogatásával bennünket. Sajnos, a trónörökös látogatását megzavarta a rossz idő, délután, éppen mikor a legérdekesebb magaslatokon voltunk, hirtelen esni kezdett az eső. Őfensége mindenáron tovább akart menni, de hát nem lehetett. Jenő főherceg az egész vidék egyik legmagasabb pontjára ment fel és onnan egy nagyszerű együttes

képet nyert a harc területéről. Kétezerkétszáz méter magasságban volt a főherceg.

A parancsnok informáltatta magát a legfrissebb jelentésekről, a helyzetről, hogy hol vannak érdekesebb események, aztán megjelölte az Isonzó-frontnak azokat a pontjait, amiket fölkereshetünk. Automobilokba szálltunk. Az autó a szél sebességével robogott a nagyszerű, sima hegyi utakon végig. Az őrült tempóban és e ragyogó vidék csudálatos meglepetéseitől szédülve, úgy tűnt, hogy versenyt futunk a mellettünk robogó Isonzóval. Az Isonzó elhagyta az automobilt . . .

Háboru a felhők között.

Kétezer méteren, sőt még magasabban, egészen pontosan kétezerkétszáznegyvenhat méteren lövészárkok húzódnak végig a Krnön. A felhők között folyik itt már valóban a háboru, a tengeralattjárók és a röpködőgépek csodái után ezzel a lehetetlenséggel szolgáltatván legnagyobb meglepetését. Az Olaszország ellen való háborunak a különlegessége, eredeti specialitása ez a felhők között folyó csata, a legnagyobb és legrendkívülibb emberi erőfeszítés az erőlködéseknek ebben a rémitő akadályversenyében.

Itt a Krn, az Isonzó mentén, fölnézni rá istenkisértés, felkapaszkodni rá tizennyolc-husz órai erőltetett mars. A mély völgyből, úgy tűnik, elérhetetlen a magasság, a hóval fedett csucok, a meredek, megközelíthetetlen hegytető. Elszánt turistáknak való, akik egymást kötélen huzzák fel ilyen csucokra, amíg le nem zuhannak. Lehetetlen, hogy itt harcolnak, hogy itt lövészárkok húzódnak végig, lőállások, fedezékek, dekkungok, hogy itt telefon van, itt katonák vannak, sőt magyar

bakák és honvédek is, hogy itt lövöldöznek a katonák, hogy itt élnek, sőt halnak, esznek-isznak, megsebesülnek, főleg meghalnak, szóval az összes katonai teendőket teljesítik. Meg kell mászni a Krnt, hogy meggyőződjünk róla: mindez lehetséges, a felhők között a legnagyobb és legnehezebb, csudásan nagyszerű és csudásan nehéz háboru folyik.

Az egész határon elfoglaltuk a lehető legkedvezőbb vonalakat. Több helyütt a határtól szándékosan hátrább húzódtunk, mindenütt kiválasztottuk a legkedvezőbb vonalakat, amiknek megerősítése a lehetőségig legbiztosabbaknak és legcélszerűbbeknek látszott. Ebbe a vonalba beleesik, ennek a vonalnak egyik pontja a Krn, a kétezerkétszáznegyvenhat méter magas Krn.

Ez a három mássalhangzóval elnevezett, kimondhatatlan nevű Krn, kopár, körülbelül a közepéig erdős, aztán egészen puszta és sivár sziklatömeg, még a turisták se szeretik, a béke elmerült napjaiban nem keresték fel annyira még a legkitartóbbak se, mint például a Trglavot, vagy a Wocheiner-tó mentén lévő hegyeket. Ez a Krn a háboru legelső kezdete óta védelmi pontunk volt és katonáink négy hete állandó harcokban és semmi máshoz nem hasonlítható küzdelmekben élnek a borzasztó magasságokban.

A csapatok itteni elhelyezkedését fedezték a határőrségek, amelyeknek csatái a tulerővel jövő olasz hadsereget feltartóztatták mindaddig, amig véglegesen el nem helyezkedtünk. Csapataink zavartalanul elfoglalták a kijelölt helyeket és az illetékes, kijelölt, mondhatni válogatott csapatok — büszkéek lehetünk rá, tulnyomóan magyarok — felálltak a Krn magaslatain.

Kétségtelen, hogy a Krn-vidék birtoka stratégiai célja volt az olaszoknak, mert május utolsó hetében, közvetlenül a hadüzenet után, itt vonult fel a nyolcadik olasz hadosztály, az olasz hadsereg elsőrendű elite-csapataitól, egy brigád alpini és egy brigád bersagliertől támogatva.

A modenai és a salernói brigádok kapták a kétségtelenül nehéz feladatot. Meghódítani a Krnt. Meg kell hagyni, hogy a bersaglierek, főként az alpesiek kitünően harcoltak. Az alpesiek elsőrendű csapatok. Felszerelésük kifogástalan, kiképzésük rendkívül gondos és alapos; látszik, hogy az olaszok különösen nagy súlyt helyeztek ezekre a csapatokra és a rendeltetésre, ami rájuk várt.

— A bersaglierek, de főként az alpesiek nagyon bátran harcoltak! — mondta vezérkar egy tisztje. A mi csapataink teljesítményeinek csak növeli az értékét, ha ezt megállapítjuk.

Junius legelső napjaiban lett tulajdonképpen csatatér a Krn. Az olaszoknak sok idő kellett, tíz napnál több, amíg a kezdet nehézségeivel valahogy megküzdve eljutottak az Isonzóhoz. Közeledéseiket tüzésrágunk, amelyik hihetetlen magasságokra kapaszkodott fel, hibátlan tüzelésével mindenkor visszaverte és lehetetlenné tette. Az első jelentékeny támadás junius negyedikén kezdődött, amikor heves ágyutűzzel előkészített gyalogsági támadást indítottak az olaszok a Krnen levő állásaink ellen.

Ötszáznál több halott, rengeteg sebesült és sok fogoly lett a támadás eredménye. Tiroli szokásra egész a puskacsőig hagytuk az ellenséget és csak, amikor már a puskacső elé kapaszkodtak, akkor kaszálták le őket a jól irányzott fegyver- és gépfegyver-golyók. Fényes haditettét vittek véghez itt magyar bakák Rizzetti alezredes vezetésével. A támadók ellen rohamra mentek és rettentő pusztítást vittek végbe az ellenség soraiban. Rizzetti alezredes e harcban esett el. Laibachban temették el.

A junius negyedik támadás véres tanulságai újabb kísérletektől visszatartotta az olaszokat, akik bizonyos „respekt-távolságot“ tartottak fenn az ő vonaluk és a mi állásaink között. Tizenkét nap múltán, junius tizen-

hatodikán kísérelték meg újra az előnyomulást, ismét egy alpesi brigáddal. A támadást is véresen visszavertük és ez alkalommal ismét magyar csapatok csodálatos hőstetteket vittek véghez. Összes kudarcos csatáikat az olaszok mint győzelmeket jelentették be és ezzel meg is elégedtek. Cadorna a hazugságok vezérkari főnöke, eredmények híján hamis jelentésekkel akar győzni. A tény, hogy az olaszoknak a Krn ellen tulerővel megkísérelt minden támadása kudarcot vallott.

Igy folynak a harcok a Krn sziklás, havas magaslatain, de vajjon van-e valakinek fogalma, mekkora nehézségek között. Uttalan-utakon masiroztak fel először a katonák. Az első teendő volt utakat vájni a sziklákba, aztán fedezékeket. Fahrkühéről, főzésről, konyháról szó se lehet. Eleinte, hosszú napokig a tartalék-élelmiszerrel, a turista-provianttal kellett beérni a katonáknak.

Viz sincs. A vizet tizennégy-tizenhatórás marsokban kell felvinni. Mindenfelé ciszternákat építenek, hogy a vízszállítás nehézségeit csökkentsék. Az ételt — egyszer napjában — öszvérek és kis teherhordó lovacsák viszik fel főző-ládákban. Egész kolonnok mennek naponta ilyen teherhordó lovakkal. A fedezékekhez szükséges fát fel kell cipelni. A magaslatokra, mert a sziklák kopár régióiban nincs semmiféle fa.

És csudálatos, e rendkívül nehézségek között is, a legnagyobb nélkülözésekben is és szenvedések közben, fenn a felhők között, lankadatlan lelkeséggel türnek, szenvednek, egyszóval harcolnak a katonák. Megváltozott viszonyok és hasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között még lövészárók élet is folyik a felhők magasságában, még nótázást is lehet hallani, szomoru szivettépő magyar nótákat a kétezer méter magas hegytetőn, ahova félnapnál tovább kell egy ital vizet cipelni, és ahonnan egy napig visznek le egy sebesültet, akit súlyosabban megsebzett egy gránáttól szétzuzott szikladarab, ami itt a legtöbb sebesülést okozza. Kecskeméti és debreceni, alföldi magyar legényeknek, akik azelőtt maguk se hitték, hogy ilyen magas hegy egyáltalán létezhetik, vajjon elhiszik-e majd, ha hazakerülnek és elmesélik, hogy kétezer méteres hegyen harcoltak, és hogy éjszakánként felhőkbe takaróztak.

34-es kassai bakák az Isonzó partján.

Vilmos császár megparancsolta, hogy Lemberg elfoglalását így adják Berlin tudtára:

— Lemberg elesett. A 34-ik osztrák-magyar gyalogezred, „a porosz gyalogság,” amelynek tulajdonosa öfelsége a császár, a Lembergtől északra fekvő erős Lysa Gora védművet rohammal bevette.

E császári szavakkal világhirűvé lett hős kassai gyalogezred, amelyik örök időkre I. Vilmos német császár és porosz király nevét viseli, és amelynek birtokára méltán büszke tulajdonosa, II. Vilmos német császár, a nagy háború folyamán nem először tűnik fel. Az első lebergi csata legnehezebb napjaiban, Piotrow elfoglalásánál, egyformán kitüntették magukat a drága szép Kassa hős vitézei és most, amikor hősi rohammal az ezred egy része Lemberget hódította vissza, másik része itt áll, a messze Isonzó partján, Wacht am Isonzó, s nincs erő, amelyik keresztül törje a „princejsz bakák” sziklánál keményebb falát.

Legendája van a téglapiros aufslágos, 34-es kassai regimentnek. Vilmos császár még trónörökös korában lett az ezred tulajdonosa és a kassai bakák büszkék a gazdájukra.

— Az Uristen első bakája a „princeprejsz“ baka! — mondják és szentül meg vannak győződve róla. A híres baka-nótát is úgy éneklük, hogy: Nincsen párja a „pirinc prejsz“ bakának!

Valami egészen különös büszkeség, méltóság van ennek az ezrednek minden katonáján. A tisztek, akik valamennyien az ezred aufslágjához hasonló színű kővel ékitett gyűrűt hordanak, benne az ezred számával s a bakák, akiknek legtöbbje a sipkája mellett a német császár képét hordja, egyformán büszkék, szinte gőgösen büszkék a dicső regimentjükre. Van is ebben valami ritka dicsőség: odafönn Galiciában az ezred beveszi Lemberget, idelenn az olasz határon pusztítja az olaszokat. A Kárpátoktól az Adriáig, sőt messzebbről, a Dnyesztortól az Adriáig áll egy nagyszerű regiment; dicsőség Kassának. Utamban az Isonzó-fronton, magas hegyeken, sűrű erdőkben, sziklák között és vizesések fölött, vadregényes csatatereken találtam a 34-es kassai bakákat, talán éppen azon a napon látogattam meg őket, amikor a regiment törzse Lemberget bevette.

A brigadéros, Wieden vezérőrnagy, rendkívül büszke a vitéz 34-esekre. Együtt ebédelünk a brigádkommandón, a kis krajnai falu paraszti vendéglőjéből átalakított tiszti menázsiban s már ebédnél mondja:

— Délután kimegyünk az állásokhoz, elkisérem önöket és meglátogatjuk a mi híres 34-esünket.

A brigád-kommandóból csak egészen rövid kis utat lehet kocsin tenni. A hegyi háboruk természetében van, hogy az ellenfelek szinte belelátnak egymás gyomrába. A magas hegyekről kényelmesen át lehet látni a völgyben huzó utakra. Az autók és a kocsik nem használhatók itt, az egyetlen lehetséges jármű az ember két lába és ezzel a két öreg járművel kell kapaszkodni hegyre föl és hegyről le. A keskeny hegyi utak maszkirozva; drótok huzódnak végig fölül is, oldalt is. El lehet képzelni, mekkora munka lehet kilométeres hosszú utakat ennyire elmaszkirozni. A hegyi háboru külön nehézségei közé tartozik ez is, mint maga a hegymászás, ami rendkívül előveszi a katonákat. A brigadéros pedig még aránylag fiatal ember, s ahogy mássza velünk a hegyet, nevetve mondja:

— Hja, ez bizony nem jó mulatság. Mondtam is mindig. Egy hegyi brigadérosnak — fiatalembernek kell lennie.

Hegyre föl, hegyről le, végre egy hegyháthoz érkezünk. Alattunk, de most már megszebb, vékony ezüst csikká zsugorodva kanyarog az Isonzó, előttünk mély völgyek, kis falvak, elhagyott városok. Erre Tolmein, arra Woltschach, amarra Canale . . . Itt a Veli vrh, ott a Krn kétezer méteres csuca . . . Felülről jövünk, egy érdekes ágyu-állástól, ami nagyszerű kilátópont is egyben, és hogy leérünk, a sűrű lombok közt egyszerre tűnik föl elénk a 34-esek Isonzó-menti városa.

Egész városnak tűnnek föl a fedezékek az első impresszióra. Az orosz-lengyelországi Hindenburg-Nagyfalura emlékeztetnek, meg a Pilica mellett nagyszerű fedezékekre. Csodálat csináltak itt rövid idő alatt a magyar bakák. Sziklákba, sziklák alá, földbe, föld alá olyan fedezékeket építettek, hogy szebb, kényelmesebb és talán még biztosabb is, mint benn a faluban, ahol a brigádkommandó van. A brigadéros meg is irigyelte és idehallatszik a kalapácsolás, ahogy a fedezékét csinálják.

— Idejövök én is közéjük, az egész brigádkommandóval együtt. Ide építtettem magamnak egy fedezéket a derék 34-esek közé.

A fedezékek közül előbujik egy kapitány.

— No, mi ujság Materny? — kérdezi a brigadéros. Jól vagytok, semmi ujság? Vendégeket hoztam.

Az olasz ágyuk csaholnak, de ez nem zavarja a vendéglátást. Poharak, bor, friss ásványviz egy kis lugosban, amit a katonák alig néhány nap alatt csináltak a tiszteknek. Materny kapitány büszke a fedezékére.

— Az én lakásomban hajlitott butorok vannak!

Meg is mutatja a fedezékét. Kitűnő ágy, Thonet-székek, asztal, szekrény, az egész a föld alatt, ki tudja, honnan szerezték a kassai gyerekek a hozzávalót. főként hogyan tanulták meg ilyen csudábaillően a fedezékek építését, ami nem is a mesterségük. Innen a fedezékektől talán százötven-kétszáz lépésre vannak a lövészárkok. Ott most nappal kevés embernek van dolga. Egész éjjel dolgoztak a legények, ki előrsben volt, ki valami külön feladattal járt kinn, a legtöbben az erődítési munkálatokon dolgoztak. Drótsáncot huzni, farkasvermet építeni, erős akadályokat csinálni. Most alszanak — délután két óra — enni este felé kapnak, amikor fel lehet hozni az ételt. A fegyverek is pihennek, mint a Burgban, olyanok a waffenstandok.

— Mesélj valamit, mit csináltak eddig, amióta itt vagytok? — mondja a brigadéros a kapitánynak. Hadd tudják meg odahaza Kassán, hogy élnek a kassai gyerekek.

Materny kapitány zavarban van:

— Herr General, bitte gehorsamst, én nem tudok mesélni. De van itt egy zászlós, az mindent tud, az tud majd mesélni is.

Már kiáltja is:

— Tauber zászlós!

A fiatal zászlós, fess barna fiu, előugrik egy fedezékből. A kedélyes generális leülteti közénk:

— Sie Tauber, erzählen Sie was!

Tauber zászlós pontos fiu. Tauber zászlós valóban mindenhez ért. Tauber zászlós naplót vezet, előveszi a kis noteszkönyvét és abból összefoglalóan elmondja, mi mindent csináltak eddig a 34-esek az olasz határon.

Egyszerre csak jött a parancs. Ekkor és ekkor jött és valamennyiüket vagonokba rakták és idejöttek. Nem tettek még egy lépést se hátra. Nem is tesznek. A vonal, amit most tartanak, volt a számukra kijelölve elejétől fogva. Elhelyezkedtek és csaták közben erősítették meg magukat. Utakat építettek, fedezékeket, lőállásokat, akadályokat; gépfegyverállásokat vájtak a sziklába és alig néhány nap alatt, szinte észre se vehették, olyan hamar, úgy megerősítették a vonalukat, hogy nincs olasz, aki keresztüljöjjön rajta. A junius tizenkettediki éjszakán a Selo felé való olasz támadás visszaverésében ők is résztvettek. De nagyobb akcióik még nem voltak. Pedig

nagyon várják valamennyien, közlegények, tisztek egyformán. Nem való a 34-eseknek a lövészárók-élet.

— Megtudták a kutyák, hogy 34-esek vannak itt, azért nem jönnek! — mondta egy baka; amikor a helyzetről érdeklődtünk nála.

Egy káplár kijavította:

— Rosszul mondod, öcskös. Ugy mondjad, azért nem jönnek a kutyák, mert megtudták, hogy 34-es vitézek állnak itt!

Az olaszokról, akiket röviden és velősen csak kutyáknak neveznek a kassai bakák, rossz véleményekkel vannak.

— Ha a muszkával elbántunk odafönn, ezzel csak elvégzünk: „a nyomorulttal“ ...

A kommandó fedezékében megtaláljuk a zászlóalj parancsnokát, Hausmaninger Albert őrnagyot. Sziklafalak alján kis deszkaházikó, mellette a telefon-fedezékek. Még csak nem is shrapnellbiztos a parancsnok fedezéke, főként itt, ahol a legnagyobb bajt a szikláról lezuhanó kötörmelékek okozzák. A deszkabódé mellett van egy kis sziklaüreg, ha nagyon, ha tulságosan erősen szólnak az ágyuk, ide menekül a stab.

— Mindössze egyszer volt rá szükség, hogy idemenjünk! — mendja Hausmaninger őrnagy, miközben nem lankadó erővel szólnak az olasz ágyuk.

Az őrnagy elmondja később, hogy derék katonái eddig nem kevesebb, mint huszonhat csatát küzdöttek végig. Páratlanul vakmerőek a kassai legények, csak az feladat nekik, ami nagyon veszedelmes.

— Küldjék ide Berkó káplárt! — adja ki a parancsot az őrnagy.

Hárman is elszaladnak. Öt perc. Megjelenik Berkó káplár. Még csak a napokban lett káplár; itt a hegyek közt még fel se varrhatta a második csillagot.

— Patrullba ment egy őrzárat. A katonák lelőtték az első olasz őrszemet és így sikerült tovább jutniok. A második őrszem elfutott. A patrul még tovább jutott. Miután megtették kötelességüket, visszafordultak. Az őrzárat vezetőjénél ekkor jelentkezett Berkó káplár és... de hát mondd csak el magad, fiam, hogy is volt?

Berkó káplár szinte pirulva meséli el hőstettét.

— Önként jelentkeztem, hogy továbbnyomozok. Gondoltam, ha már benne vagyok a dologban, hát mindegy, miért ne tovább? Eljutottam az olaszok vonala mögé. Egyszerre csak észrevettek, közrefogtak. Mit csináljak? — gondoltam magamban. Fedeztem magam egy szikla mögött és elkezdtem tüzelni. És megváltoztatott hangon, mindenféle hangon,

mindenféle nyelven orditoztam, mintha sokan lennének: hurrá, előre, vorwärts!... Egy párat eltaláltam közülük, mire szétszaladtak. Én meg simán visszajöttem... Ez az egész.

Ezen a nagyszerű történeten kívül is csudákat mesélnek. Elment egy patrull egy vakmerő feladattal. Két napig elmaradtak, már-már elveszetteknek hitték őket. Egyikük a sötétben az olasz patrullnak a lábára lépett, mégis tovább mentek. Az olasz előőrssel ütközetbe keveredtek.

Egy 34-es baka szembetalálkozott egy tiszttel, aki egyedül volt. Mindenáron fogságba akarta ejteni az olasz tisztet, akiről később kiderült, hogy conte. Az olasz tiszt segítségért kiáltozott.

— Ha egy szót szólsz, leszurlak! — kiáltott rá a baka, persze magyarul.

A tiszt tovább kiáltozott. Leszurta. A baka elhozta az írásait és a kardját. A tiszt írásai fontos adatok voltak.

Itt, ahol a 34-esek állnak, furcsa a helyzet. A két ellenfél között, mint ütköző-pont van egy község, egyiké se, de mindketten bejárnak. A mi bakáink is bemennek néha; bevásárolni...

— Aztán fizettek-e? — kérdi egy főhadnagy a bakáktól, akik nem is fizethetnek, ha akarnak se az elhagyott városban.

— Fizetni nem fizetünk — válaszolják őszintén a bakák — de mindent fölirunk!

Esteledik. Éppen most jön vissza egy patrull, amelyik messze a vonalunk előtt volt egész nap. Ők lövöldöztek délután, amikor az ágyudörgésben elvétele fegyverek ropogását is lehetett hallani. Össze összezsúrtak az olasz patrulokkal.

Most megy ki az éjszakai patrull. Egy őrmester, tizennégy baka.

— Gyerekek, — mondja nekik a brigadéros — hallom, hogy egy olasz patrull túlságosan előre merészkedett és be is ásta magát itt erre és errefelé. Szeretném, ha ezeket elcsipnétek ma éjszaka.

— Már mondtam nekik! — szól az őrnagy. Meglesz.

— Meglesz! — mondják a bakák egyszerűen és meggyőződéssel.

És meg is lesz, ha egyszer 34-es bakák mondták, akik pedig tudvalevően az Uristen első bakái

Esküvő a lövészárokban.

A háboru és a házasság egész szépen megférnek egymás mellett. Az olasz harctéren, a háboru elején — egy hét alatt — egyszerre két házasság történt. Talán ez a csudálatos déli ég teszi, a nyár, ami itt olyan, mint az örök fiatalság. Vagy a háboru tart már olyan soká, hogy a rendkívüli állapot, ami a háboru, s amit már egészen megszoktunk, kezd a normális élet lenni.

1.

A temesvári háziezred egy zászlóaljának parancsnoka, Szombathelyi Géza őrnagy — miután annak rendje és módja szerint fölöttes hatóságánál bejelentette és az engedélyt a házasságkötéshez elnyerte — a harctéren, a legelső tűzvonalban házasságot kötött Tóvölgyi Margit színművésznővel. Az esketési szertartást egy tábori lelkész végezte. Tanuk a kapitányok voltak és az ellenség, amelyik szemben, talán négy-ötszáz meternyire állt a fedezéktől, ahol a házasságot kötötték.

Ezen a napon, illetve ennek a napnak az éjszakáján történt éppen, hogy az olaszok általános támadást intéztek. A tulerővel indított heves támadást hős dalmát, stájer, osztrák és magyar csapatok, landwehr és honvéd egyformán vitézül harcolva, visszaverték. A támadás éjjél után félelgykor kezdődött, azon a napon, amikor ez a nem mindennapos, rendkívül érdekes esküvő történt.

Egy dalmáciai gyalogezrednek egyik kapitánya, aki béke idején Sinjben, Spalato mellett teljesít szolgálatot, még a háboru előtt jegyben járt egy kisasszonnyal Spalatóból. A mozgósítás közvetlenül a házasság elől szólitotta el a vitéz kapitányt, aki több harctéren küzdött eddig hősiesen, még egyszer se sebesült meg, s egy pillanatig se volt még távol a harctértől. A legutolsó harctéri események ide szólitották a századost az Isonzó mellé. A kapitány immár nem akarta tovább halasztani a közel egy esztendeje halasztott esküvőt és elhatározta, hogy — megházasodik a harctérről. A háboru ilyen furcsa lehetőségeket is produkál.

Jelen voltam a rendkívüli esküvőn. Junius huszonharmadikán délután négy órakor történt. Ez az idő táviratilag pontosan meg volt beszélve a házasság és a spalatói anyakönyvvezető között, miután minden ceremónia már előze-

tesen írásbelileg elintéződött. Junius huszonharmadikán délután — középeurópai idő szerint és percre pontosan — a menyasszony megjelent a spalatói anyakönyvvezető előtt.

A vőlegényt írásbeli felhatalmazás alapján ez aktusnál egy spalatói barátja képviselte. Spalatóban folyt le a ceremónia a lövészárokban pedig pontban négy órakor a tisztek és a legénység küldöttsége jelent meg a kapitánynál és üdvözölték, mint férjet. Pezsgőt bontottak és ünnepeltek. Este virágokkal diszítették a kapitány fedezékét. A férj másnap a feldpostkártyán már urnőnek címezte a menyasszonyát. És ezzel az egész ügy el volt intézve.

E nevezetes nap éjszakáján, a nászéjszakán az olaszok heves rohamot intéztek az egész vonal ellen; véletlenül a legsúlyosabb támadást éppen a kapitány százada ellen. A vitéz dalmátok — a Höfer-jelentés külön kiemelte őket — hősiezen verekedtek. Visszautasították az olaszok háromszor megismételt heves rohamát és a fedezékeink előtt százával feküdtek az olasz hullák. A kapitány egy kedvenc katonáját egy gránát megölte. Másnap, amikor eltemették, az ő sirjára került az esküvői virág. A kapitány egy másik kedves katonájának, egy törzsőrmesternek amputálni kellett a lábát. Ő kapta a lakodalmi pezsgőt, hogy enyhüljenek kínzó szenvedései.

Egy hét Görzben.

Görz, a görzi és gradiskai hercegesített grófság fővárosa az Isonzó partján, a parkjairól és nagyszerű déligyümölcsseiről volt híres. A festőien szép kis déli város az események legsúlyosabb központjában áll és a görzi hidfő ellen a leghevesebb és legkoncentráltabb olasz támadások irányulnak. Görz előtt, néhány kilométerre a várostól, állnak az olaszok, egész nap dörögnek az ágyuk.

— Görzöt lövik az olaszok!... Görz romokban!...“ „Görzben a halottak százai fekszenek az utcákon!“ — hallottuk mindenütt, amikor Görzbe indultunk. Már a háboru első hónapjában így volt. Amikor még nem lőtték romokba Görzöt.

Egy hetet töltöttem Görzben, amit valóban lőnek az olaszok. Az olaszok rettentő tüzelésében a város előtt levő állásainkra, a mi ágyuink bömbölésében Görz nyugodt, szinte unalmas. Az ágyuk bömbölését is meg lehet szokni, a minthogy mindent lehet és a gránátok robbanása olyan lesz, mint a kocsik zörgése és a

shrapnellek sivitása, mint a villanyos csengése, több semmi. A görzi hídőt valóban lövik az olaszok, néhány megrendítő nyoma is van ennek és halottai is vannak a bombázásnak, nem tulzás és nem rosszul alkalmazott sablón, hogy az emberek egymás szavát nem hallják az ágyudörgésben, valóban, mindez tény, de Görz — a város — olyan csendes, fád és unalmas, hogy meg kell örülni az unalomtól.

Az olaszok, akiknek nagyon fáj a foguk Görzre, eleinte nem akarták bántani a várost, mert az nem is volt érdekük, hogy a szlovének mellett tulnyomóan olaszok által lakott várost elpusztítsák. Az olasz tüzérség — meg kell hagyni — pontosan lő és a görzi pályaudvar, ahol egy vakmerő páncélvonatunkat kereshették, vagy amelynek üzemét akarták megakadályozni, néhány telitalálat nyomait mutatja. A várossal szemben levő magaslatokról kényelmesen idelőhetnek az ágyuk és a vasuti vonal egészen tűz alatt áll.

Megáll a vonat és egyszerre benne vagyunk a komédiában, a divina comoediában, mintha megrendeltük volna, olyan effektusokkal és akkora méretekké folyik egyszerre a háború. Itt jobbra, a magaslat fölött, mint óriás szappanbuborékok, shrapnellek explodálnak, a másik hegyről látni a tüzelő ágyuk piros fényének felvillanását és messzi a hori-

zont végén egy csudálatos kép. Lomhán mozog egy olasz kormányozható léghajó. Két repülőgép manővroz körülötte. Lehet, hogy már föléje kerültek. Lehet, hogy már tűz-távolságban vannak. Lehet, hogy már lövik. Az olasz kormányozható mozdulatai meggyorsulnak, aztán egyszerre eltűnik a szemhatár alatt, mintha elmerült volna.

A pályaudvaron a rendes kép. Óriási hegyek csomagokból. Egy-egy kis csomagdomb lejtőjén egy család. Ezek a menekülők. A vasutasok nyugodtan ebédelnek az állomás eresze alatt. Két kis gyerek hancurozik a fűlsiketítő ágyudörgésben és egy szőke kis lány édesen alszik az anyja ölében. Egészen tisztán látni a shrapnellek explodálását s azt is, amint a gránátok, nem is olyan nagyon messze — fekete füsttorony mutatja a nyomukat — robbannak és pusztítanak. Egy bosnyák baka féligérett ringlót ráz le az állomási épület kertjében egy fáról.

Görz egészen megdermedt, mint egy üres szinpad, amelyik egy kis várost ábrázol, olyan lélektelen. Üresek az utcák, minden üzlet zárva, minden redőny leeresztve, az utcákon csak koldusokat látni. A jobb emberek a házaikban maradnak, ha nem menekültek el. A koldusok — ötévestől nyolcvanig — türhetetlenül sokan vannak.

A szállodán nagyon meglátszik a háboru. A főpincér egy tizenhároméves fiucska és a pikkoló hetvenéves. Viszont a koszt fenomenális, a kenyér hófehér, a gyümölcsök csudálatosak, csak meg kell szokni, hogy minden őszi barackhoz, vagy minden szem eperhez eldördül egy ágyulövés. Az udvaron van az étterem. Senki meg nem lepődik azon, hogy a hotel három emeletének minden ablaka reszket állandóan és hogy amikor zivatar támad, a mennydörgést nem lehet megkülönböztetni az ágyudörgéstől, ami a gépfegyverek tempójában megy már napok óta.

Egy könyvkereskedés van csak nyitva, ahol térképekben, noteszokban van nagy forgalom. A kirakat tele van olasz könyvekkel. Fekete-sárga háborus jelvények egy sorban, egymás mellett D'Annunzio eredeti munkáival. Sör, cigaretta, szivar és dohány egészen hiányzik. A borbélyüzletek azonban mind nyitva vannak, s az olasz borbélyok, mint Sziciliában, úgy ülnek az üzletek előtt és várják a vendégeket. Szappannal, borotvával és rémhirekkel. Egyébként megszűnt itt minden üzleti élet. A vasut nem áll rendelkezésére a privát forgalomnak. Csak ennivaló van bőven, az ami itt terem. A spárgának, őszi baracknak, a legfinomabb gyümölcsnek nincs is ára. Legalább jól élnek az emberek.

Lemberg elestének az örömére még mindig zászlódiszben a város, a legnagyobb ágyudörgésben is ünneplően. A fekete-sárga zászlók mellett sűrűbben a fehér-kék-piros szlovén lobogók. A falakon plakátok. Olasz, szlovén és német nyelven adja tudtára Dandini gróf, a kommiszárius a görzieknek a szövetséges fegyverek nagy győzelmét és felszólította őket a győzelem méltó megünneplésére.

Érdekes egy másik plakát. Junius huszonnyolcadikán kelt.

Polgártársak!

Az alattomos ellenség Görz előtt áll és már azt is hireszteli, hogy Görz az övé. Reméljük, hogy ez sohasem fog megtörténni. Vitéz hadseregünk sziklakeményen áll őrt és visszaveri az ellenség minden kísérletét a közeledésre.

Megtörtént, hogy ellenséges repülőgépek és léghajók jelentek meg a város fölött. Hogy a légi fegyverek kárt ne tehessenek s főként céljukat, a felderítést el ne érhessék, este sötétítetek el mindent. Vigyázzatok arra, hogy valami fényjel elő ne segítse az alattomos ellenség törekvéseit.

Megtörtént az is, hogy néhány lövedék a város belsejében robbant fel és néhányan

áldozatai is lettek a robbanásoknak. Ne menjete az utcára, hacsak sürgős és feltétlen szükség nem parancsolja. Akkor is óvatosan és elővigyázatosan járjatok. Gyermekeiteket pedig egyáltalán ne engedjétek az utcára! Viselkedjete a nagy időkhöz méltó homolysággal!

A felszólításnak meg is van a hatása. Alig látni civilt Görz utcáin. Gyerekeket pedig csak kis apró koldusokat, akiknek az üzletét nem rontja, sőt elősegíti az ágyudörgés.

A görzi Casino=kávéházban.

A görzi Casino-kávéház kétségtelenül a legérdekesebb kávéház most a monarchia két országában. A görzi Casino-kávéházban bombával szolgálják fel a pikkoló kapucinert és ágyndörgés mellett billiárdoznak. A görzi Casino-kávéházban gyönyörű nyári estén, egyedül, amikor már mindenki elment, ülök az ablaktábla mellett mint a kibic a háboru izgalmas partiját nézem, miközben belenézek a rejtelmes görzi éjszakába. Eszterházy Pál elesett, a kárpátok jutnak az eszembe, amikor még Sáros és Zemplén volt a harctér.

Kárpáti emlék görzi éjszakán:

... Az Ondava mentén álltak a huszárok. Április vége, a háboru legforróbb napjai, a nagy vihar előtt való füledt feszültség. Magas hegy, szemben Sztropkó, lent a kanyargó Ondava, jobbra-balra, amerre a szem ellát, csudálatos lejtőin a sárosi paradicsomnak, lövészárkok húzódtak végig. Ennek az ondava-menti hegynek a tetején, öreg fák alatt, mélyen a föld alá ásva volt a fedezéke Eszterházy

Pál gróf főhadnagynak. Itt álltak a hetes, tizenkettes, tizennégyes huszárok és most, hogy Eszterházy — immár — kapitány ur hősi haláláról olvasok eszembe jut minden: a gróf fedezéke, a huszárok lövészárkai, a gyalogos huszárok, az egész felejthetetlen nap a huszárok lövészárkaiban, az Ondava partján.

Eszterházy Pál grófról lázas lelkesedéssel beszéltek a huszárok. Közvetlen parancsnokai, a hetes huszárok gyalogszázadának a kommandánsa, egy őrnagy, ha jól emlékszem, Rakovszky őrnagy, s Elekes kapitány, ahogy a huszárok lövészárkaiban sétáltunk, nem győzték dicsérni Eszterházy Pál grófot, akit a legdicsőbb katonai erényekért magasztaltak. Fáradhatatlan, bátor, derék, egyenes, őszinte, félelmet nem ismerő. A huszárai bálványozták a méltóságát. De nem engedi, hogy méltóságos urnak szólítsák. Főhadnagy urnak kell titulálni és nem grófnak, vagy méltóságosnak. És jelentésekben, mindenütt azt kívánja, hogy egyszerűen így írják: Eszterházy főhadnagy ur...

E napokban, amikor a huszárok a lövészárkaiban jártam, teljes csend volt. Szemben, Sztropkón álltak az oroszok. De ők se támadtak, mi se támadtunk. Még egy hét hiányzott a nagy offenzívából.

— Hol van Eszterházy főhadnagy ur? — kérdeztem Elekes kapitányt.

— Sajnálom, hogy nem találhatja. Az első eset, hogy nincs itt. Szabadságot kapott a főrendiház ülései miatt. Nehezen ment el s csak az könnyítette meg az elhatározását, hogy ugyse történik semmi. Ha lesz valami, — mondta — azonnal visszajövök.

Az Ondava-menti hegy tetején a kapitány az egyik fedezékre mutatott, amelyik évszázados öreg fa tövében volt a földbe ásva vastag tetővel, shrapnellek ellen egészen biztosan. Kis deszkaajtaja volt a fedezéknek és kilincse is volt, sárgarézből volt a kilincse, ki tudja honnan szerezhették ezt a huszárok a főhadnagyuknak, mert a fedezék éppen Eszterházy Pál grófé volt, a gyaloghuszárok parancsnokáé.

Bementünk a fedezékbe. A sarokban ágy, fenyőfából és az erdő egyéb fáinak ágaiból hajlitott butorokhoz hasonlóan elkészítve, mellette éjjeli szekrény, rajta könyvek, ujságok. Az asztalon is könyvek, ujságok és katonai felszerelések. A falban, helyesebben, a földben, kis bevágás, mint egy almárium, ez volt a földalatti bar. Cognacok, borok, Bolslikőrök finom palackokban egymás mellett. A pápai hitbizomány ura itt élt, e földalatti kastélyban, de csak a pihenés legrövidebb óráit töltötte itt, mindig a lövészárokból volt s a legvakmerőbb őrzőjáratokra ment a legé-

nyeivel. Itt ültünk talán egy óra hosszáig Eszterházy Pál gróf fedezékében és a tisztek elragadtatással beszéltek a grófról, akinek tragikus sorsa után most különösen érdekes, ami akkor csak kedves és jellemző dicséret volt.

Eszterházy Pál gróf előbb a lovashadosztály törzséhez volt beosztva. Hónapokon át volt ott, mint rokonai és más barátai, a kevésbbé veszélyeztetett stábhoz beosztva. Azon a napon, amikor először léptek az oroszok magyar területre, Eszterházy Pál gálába öltözött, felkötötte a szolgálati övét és jelentkezett a divizionáriusánál, Peteani vezérőrnagynál.

— Az oroszok betörték Magyarországba. Azt hiszem, egy Eszterházynak e percben a fronton van a helye. Kérem azonnal a tűzvonalba való beosztásomat.

Ennek a kérésnek nem lehetett ellenállni. Eszterházy grófot nyomban beosztották a legelső arcvonalba, ahol egy gyalog-huszárosztagot kapott. Többször kitüntette magát. Sig-num laudist kapott. És vaskeresztet is, amikor német csapatokkal harcolt együtt. És előléptették kapitánnyá.

A főrendiházi üléseknek körülbelül akkor szakadt vége, amikor az offenzíva megkezdődött. Eszterházy Pál gróf újra ott volt a

gyalogos huszárok között és legelső volt a harcokban. A fedezékében megmutatták a buzogányát. Régi csataképeken látni csak hozzá hasonlót. Nehéz vas, a végén, mint két ököl az agya. Ezzel harcolt Eszterházy Pál gróf, aki már az életében úgy tűnt akkor fel előttem, mint aki körül egy legenda fonódik körül. Most a legenda kész. A legendának vége.

A Boroevics-hadsereg parancsnokságához van beosztva Eszterházy Pál egyik rokona és legjobb barátja, a fiatal Pálffy János gróf. Ő mondta el nekem Eszterházyról ezt a jellemző adatot, ami mindennél jobban karakterizálja és mindennél nagyobb dicsőségére válik. Egyik utolsó levelében ezt írta haza Eszterházy Pál:

— Én a gyaloghuszárokkal maradok és azokkal harcolok s bár jól ismerem, nem gondolok a veszedelmekre, amik körülvesznek. Azt hiszem: egy magyar mágnásnak most ugyanott a helye, ahol a magyar parasztnak, akit nem kérdeznek meg, hogy akarja-e és hol akarja szolgálni a hazáját, akar-e, nem-e gyalogos huszár lenni . . .

Ez a nemes demokratizmus, ez a gögösen nemes demokratizmus az én szememben Eszterházy legtündöklőbb erénye. Ugyancsak rokona meséli, hogy esett el Eszterházy. Rezervában volt. Parancsot kapott, hogy

gyalogszázadával támogassa az előnyomuló honvédeket és németeket.

— Előre fiuk! — mondta a huszároknak. Elment már a muszka.

Ő ment legelől. A muszka nem ment még el. Negyven lépésről leterítették Eszterházyt és a négy huszár, ahogy segítségére ment, mind ott maradt holtan. Együtt halt meg a huszáraival. Az özvegye, Andrássy Ilona grófnő a gyászában most a harctérre kívánczik. Villachba ment ápolónőnek.

Mindez, az egész legenda, Eszterházy Pál fedezékétől a király szokatlanul megleghangu részvét-leveléig, az Ondava-menti huszárok, a buzogány, mindez most egyszerre eszembe jut itt a délnyugati harctéren, a kávéházban, ahol egy öreg és rendkívül kedves generális körül fiatal tisztek ülnek és beszélgetnek. A brigadérosról is csudákat beszélnek. Kedves, szokatlanul joviális ember. Nincs előtte rangkülönbség és nincs méltóság, csak kötelességtudás és kötelességteljesítés van. Az éjszakáit a lövészárkokban tölti s ott van, ahol baj van, s csak ott van, ahol baj van. A katonái imádják. Az ajtónál feszesen tisztelegve megállnak a tisztek és úgy köszönnek el előtte. A generális így köszön vissza:

— Jó estét, — katonák! Gut'n Abend, Soldaten!

Egy fiatal tiszt a Fremdenblatt-ot olvassa.
 — Generális ur, — mit szól hozzá, Eszterházy Pál elesett!

A generális érdeklődve közelebb hajol és felolvastatja magának a táviratot a huszárfőhadnagy, sőt huszárcapitány hősi haláláról. Látszik róla, hogy nagyon tetszik neki a dolog, meghatja és lelkesíti, szinte jól esik neki hallgatni, ahogy olvassák, mint ment előre, bele az oroszokba, egy buzogánnyal a kezében, hogy verekedett, hogy bukott el több sebből vérezve.

— Ein braver Soldat! Ein echter Soldat!
 — ez volt minden megjegyzése, a legtöbb, amit mondhatott.

Szólt, felállt, fizetett s kiment a legexponáltabb állásokhoz, amik ellen ez éjszaka általános támadást intéztek az olaszok.

A legelső olasz hadifoglyok.

A laibachi Schlossbergen, a hétszázéves ősi várban, ahol a Krajna urai és grófjai és más finom emberek laktak hajdanában, most olasz hadifoglyokat őriznek. Csodálatos ez a vár, ahogy méltóságteljesen uralkodik Laibachon és az egész vidéken, ameddig a szem ellát, havas hegyek és zöld völgyek óriási körképén.

A háboru gourmandjainak nagyszerű csemege az ilyen primőr, az első napok friss hadifoglyai, mint az eper vagy őszi barack télen. A szerb és az orosz hadifoglyok után ezek az olasz hadifoglyok még más okokból is külön érdekesek. Az Olaszországgal, a volt szövetségessel való háboru egész más jelentőséget, más szint és más hangulatot ad ezekhez. Egy olasz fogoly egészen más, mint egy szőke doni kozáktiszt, vagy egy fekete, kutya-képű mongol, vagy egy éhes szerb. Az olasz temperamentumban van, az olasz néplélekben, hogy — legalább látszatra — egy ember reprezentálni tudja az egész fajtáját.

Szerpentin-ut vezet fel a Schiossbergre, olyan, mint egy hegyi ut valami híres fürdőhelyen és mintha valami kioszkhoz vezetne és nem az öreg várba, ahol fiatal olaszok vannak bezárva. A szerpentin-ut egyik hajlásánál egyszerre csak előtűnik egy őrszem:

— Passirschein?!

Az ellenőrzés igen szigorú. Mindenkitől engedélyt kérnek.

A szlovén népfölkelő figyelmesen megnézi a parancsnokság által kiállított engedélyt, aztán — mint ahogy szigorú haditudósításokban áll — szól:

— Passirt!

A hegytetőn már látni olasz foglyokat. Fiatal suhancok zöldes-kékes-barnás-szürke egyenruhában, szuronyok között vizet visznek. Van az olaszok közt egy bersagliere is, piros jámbó-házisipkában. Nyugodtak, pihentek, jókedvűek, tréfálkoznak egymással a gyerkőc-hadifoglyok és nagyon mulatnak azon, hogy az egyik megrántja a bersagliere piros sapkáját. A bersagliere megfordul és tévedésből egy másikat üt nyakon, nem azt, aki volt. A várkapu előtt nagy őrség; mint a Burgban, úgy ülnek hosszú padokon a katonák.

A parancsnok — őrnagy erélyes, kemény katonának látszik. Elmondja, hogy még hónapokkal ezelőtt orosz foglyok voltak itt, de az

olasz háboru kitörése napján már készen állott a vár — olasz hadifoglyoknak. Az őrnagyot azonkívül, hogy perfektül beszél olaszul, más erényei is predesztinálják a nem irigyléseméltó állásra.

— E percben — mondotta — kétszáz-nyolcvan olasz hadifogoly van csak itt. Köz-
tük hét tiszt. Természetesen nem ez a hadi-
foglyok összes száma. A laibachi Schlossberg
csak egy átmeneti állomás, ahol ideiglenesen
összegyűjtjük az olasz hadifoglyokat addig,
amíg egy vonatra való rakomány kitelik.
Amint van egy vonatra való, tovább küldjük
őket a végleges olasz fogolytáborba.

— Hogy viselkednek az olasz hadifoglyok?

— Nehéz rá válaszolni. Nem valami első-
rendűen. A fajtájukban van, a lényükben —
nem tehetnek róla — megbizhatatlanok, rend-
kívül ingerlékenyek, többnyire temperamen-
tumosak, gyakorta arrogánsak. Az olasz hadi-
foglyokkal nem is lehet másképpen rendet
tartani, csak ha a fogolytábor parancsnokának
az a teljes fegyelmi hatásköre van, mint egy
csapatparancsnoknak.

A várparancsnok-őrnagy kalauzolásával
végigjártam az egész fogolytábort. A tisztek
külön szobákban laknak. Minden szobában
kitűnő ágy, mosdó. Nappal egy közös terem-
ben együtt vannak a fogoly tisztek. Ahogy

beléptünk a szobába, mind tiszteletteljesen felemelkedtek. Az őrnagynak meghajlással szalutáltak. Kettő heverészett, a többiek az asztalnál ültek és — németül tanultak. Megszámloltam: hét tiszt volt a szobában és tiz olasz-német nyelvtan. Az egy óra alatt németül, az egy nap alatt, egy hét alatt, egy hónap alatt szisztémák mindenféle válfaja.

Az őrnagy engedélyével megszólítottam a tiszteket. Egy hadnagy a 38-ik gyalogezredből:

— Junius tizenkettedikén éjjel az Isonzó mentén, Selo mellett estem fogságba! — mondja.

A hadnagy elegáns fiatalember, csinos, jó fellépésű, feltűnően jól öltözött, szinte komikus, hogy így ment a harctérre. Igaz, hogy nem sokáig volt ott.

— Hogy érzi magát itt?

— Elég jól — válaszolja — csak több szabadság kellene. Meg vagyok győződve, hogy nálunk teljes szabadságuk van az osztrák-magyar tiszteknek.

Közbevetettem, hogy én a tripoliszi háboruban láttam, milyen felháborítóan bántak az olaszok a török hadifoglyokkal. Mint a fegyenceket, úgy kezelték őket Casertában. A kis hadnagy, mint egy délolasz deputato, olyan svádával és akkora tüzzel beszélt:

— Én öt év óta vagyok tisztje ő felsége az olasz király hadseregének. Én megkülönböztetett bánásmódra tarthatok igényt.

Az őrnagy véget vetett a vitának, aztán elmondta, hogy az olasz tisztekkel rendkívül sok baj van, nem is hasonlíthatók az oroszokhoz. Kómikusak a panaszaik. Egyszer szalvétát és abroszt követelnek. Aztán azt kérik, hogy a városba mehessenek felügyelet nélkül! Aztán az a kívánságuk, hogy az őrség szalutáljon nekik, a kapu alatti wache pedig egyenesen fegyverbe lépjen, ha a kapu előtt elmennek.

Az orosz hadifogoly tisztek zárkózottsága és merev, gyakran gőgös visszavonultsága után merő ellentét az olasz tisztek fecsegő bőbeszédősége és a nem elegáns modor, ahogy a fogságot elviselik. Alig látni egy-két komolyabban viselkedő embert. A laibachi Schlossbergen beszéltem különben azzal az U. de I. nevű hadnagygyal, az 1-ső számú Cavalleria-regimentből, aki — a június 19-iki Höfer-jelentés megemlékezett róla — mint hamis parlamentér került fogságba.

Plavánál fogták el. Egy altiszttel, akinek a nyakában dob volt és tombitát tartott a kezében, legelső vonalainkon túl került és állásainkat kémlelte. Amikor járőreink észrevették — jellemző az olasz hadviselésre —

hirtelen parlamenternek adta ki magát, fehér zászlót vett elő és a dobos dobolni kezdett, aztán a parlamenter szignált fujta. Patrullunk a legközelebbi kommandóhoz vitte az álparlamentért és jelentést tett a feltűnő intermezzóról. A kommandón követelték a parlamentér igazoló írásait, U. de I. hadnagy nem tudott írásokat felmutatni, sőt zavartan dadogott, amikor küldetésének céljairól kérdezték. A gyanus, sőt több mint gyanus olasz tisztet, aki tiszthez méltatlanul visszaélt a parlamentér-szignálokkal és szerepléssel, egyszerűen letartóztatták és hadifogolynak deklarálták.

Tizenhetedikén történt ez az eset. Én frissiben, alig három nap mulva beszéltem vele, az első órában, amikor a tranzitó-fogolytáborba szállították:

— Uram, — mondta hevesen, gyorsan és egyenesen szónoki allűrökkel — velem a legnagyobb igazságtalanság történt, velem jogtalanság történt, a népjog legnagyobb sérelme. Parlamentér voltam és elfogtak.

— De hát önnek nem voltak meg az előírással papírai és ön tudja, hogy a parlamentér szereplését szigorú nemzetközi formalítások szabályozzák és ezek között a legfontosabb az előírással írásbeli megbízás. Önnek pedig ez nem volt, ugy-e?

— Si . . . si . . . — válaszol a hadnagy.
 Igen, igen . . . — gondolkodik. Elvesztettem!
 — mondja később, elkésve, gyorsan utána
 dobva a dadogásai után ezt a nyilvánvaló
 füllentést, mint egy elhibázott labdát.

Kétségtelen, a hadnagy ur közönségesen
 kémkedni akart és visszaélt a parlamentér-
 jelleggel. Ál-parlamentér, ez az olasz háboru
 ujdonsága.

A hadifogoly olasz tisztek között volt két
 lovastiszt, két sebesült, magas szőrmeeskóval,
 hibátlanul elegáns egyenruhában; ezek komo-
 lyabb embereknek mutatkoztak. Az egyik
 németül is beszél, alig érintkezik társaival és
 tiszthez méltóan türi a fogságot. Szomoruan
 beszél az eseményekről, elítéli a háborut és
 szégyenli a történeteket. Az olasz hadifogoly
 legénység ugyanabban az ellátásban részesül,
 mint a mi katonáink. Szóval kitűnő életük
 van. Keveset dolgoznak, ezzel szemben igen
 jól élnek. A reggeli és vacsora kávé, az ebéd
 leves, marhahus és tészta, vagy főzelék.

Több súlyos sebesült van. Ezek hálások
 és boldogak a jó bánásmódért, de ijesztően
 gyávák. Az egyik sebesültnek valami közön-
 séges genyes daganatát fel kellett vágni. Az
 olasz úgy jajveszékelt, olyan éktelen lármát
 csapott, hogy az egész fogolytábor összefutott.
 Az orvos kénytelen volt elállni az operációtól,

aminél sokkal nehezebbeket a mi katonáink szísszenés nélkül eltűrnek.

Bementem az őrnaggyal az egyik legénységi szobába. Az olasz katonák heverésztek, játszottak, beszélgettek. Egyikük, egy altiszt, sergente, ahogy az őrnagy a szobába lépett, harsányan elkiáltotta:

— Attenti!

Valamennyien haptákban álltak, mint szobrok, megmerevedve. A jobb tenyerüket sapkájuk széles ellenzőjére teszik, mintahogy a messzeségbe néz az ember, úgy tisztelegnek.

— Mért nem dolgoznak ezek ma? — kérdi az őrnagy a sergentétől.

— Vízet hoztak, azért.

A vizet tudniillik messziről hozzák. És a lusta olaszok ezzel befejezték a munkát. Sokan vannak itt, akik életükben nem éltek olyan jól, mint a hadifogságban, ami különben nem is nagy életmódváltoztatást jelent az egész nap tétlenül szédelgő lazzaroniknak.

Egy külön szobában fantasztikus egyenruhákban van negyvenegy hadifogoly. Ezeket női ruhákban fogdosták össze, ahogyan a legelső napokban kémkedni próbáltak. Az olaszok tudniillik még ott tartanak, hogy ilyen primitív és gyönges szélhámosságokkal operálnak. Itt volt egy kis olasz fiú, tizenkilenc éves. Savonából való, a társait borotválta. Csudá-

latos sebe van. A fején elől bement a golyó, a koponyáján végig futott és hátul jött ki anélkül, hogy az agyat érintette volna. Egész jól van. Nagyon elitéli a háborút.

— Csak otthon lehetnék! — mondja. Salandra ur nem soká élvezné a pénzt, amit a háboruért kapott.

És egy félre nem érthető nápolyi gesztussal mutatja, hogyan végezne Salandrával. A kis olasz a legjobb viseletű hadifogoly, egész nap dolgozik: ama nagyon kevesek közé tartozik, akikkel az őrség meg van elégedve.

Az udvaron dolgoznak a hadifoglyok. Mosnak, tisztogatnak, meszelnek. Egy külön nagy csoport ásókat csinál. Közelebbről kiderül, hogy az ásók nevezetes ásók, orosz ásók. Zsákmány, pláne értékes zsákmány. A foglyok a zsákmányolt orosz ásó-lapátokat most nyelkre verik, leszögezik, kifaragják. Lustán és nehezen dolgoznak. Ha az őr rájuk szól, vagy ha a profósz, pláne az őrnagy elmegy mellettük, egyszerre szorgalmasak lesznek.

Az olasz hadifoglyokkal kétségtelenül szigorubban bánnak, mint az oroszokkal. Egy hadsereg-parancsnok erre vonatkozó bizalmas rendeletében olvastam ezeket a feljegyezni való érdekes mondatokat: „Az olasz hadifoglyoknak nyújtandó kedvezményeknél feltétlenül

figyelembeveendő az a nem mellékes körülmény, hogy volt szövetségeseink, akik hűtlen hitszegést követtek el ellenünk . . .“ „A humanizmus parancsait kell szemmeltartani velük szemben, de több semmit . . .“ „Nem sérthetjük meg a vitézül és lovagiasan harcoló orosz ellenség tisztjeit azzal, hogy az olasz tisztekkel is hasonlóképen bánjunk . . .“

Olasz repülők Triesztre bombákat dobtak . . .

*Olasz repülők Triesztre bombákat dobtak,
anélkül, hogy jelentősebb károkat okoztak volna.*

Höfer-jelentés, július 7.

Egész nap bömböltek odaát az ágyuk. Az olasz nehéz ágyuk szüntelen tüzelését a doberdói fensikra idáig hallani, Triesztbe. Estefelé zsufolt a Molo Francesco Giuseppe és tele van a Riva. Az egész város a parton áll; mint katonazenét a rács mögül a cseléd-lányok, úgy hallgatják itt az ágyuharc izgató muzsikáját, türelmesen, kíváncsian, szinte élvezettel, ahogy a nehéz ágyuk nehéz akkordjait a langyos esti szél idehozza a tenger tulsó partjáról. Az olasz népről mindig mondták, hogy nagyon muzsikális.

A keddi este, mint minden más este, egyformán sivár és szomorú. Ahogy alkonyodik, egyszerre megszűnik itt minden élet, Triesztet fekete tintával önti le a sötétség és nincs egy fénylő pont, nincs egy fehér gázlámpa, semmi

sincs, csak sötétség van, átláthatatlan, keserű sötétség, amibe minduntalan belebotlik az ember. Meg kell szokni ezt a sötétséget, vagy bele kell űrölni ebbe a sötétségbe, mert el se lehet képzelni, hogy itt milyen sötét van. A triesztiek azonban, pedig nem nagyon félnek az olasz hadseregtől, szívesen szenvedik el ezt az állapotot, ami mártíriumnak számít nekik, mert tudják, hogy a szép várost védi a szomorú sötétség.

Az Excelsior terraszán, a természetesen elsötétített és elfüggönyözött terraszon, egymásba botlanak az emberek. Féltiz, koromsötét.

— Lászkuzi!... bocsásson meg!... — csak ezt hallani, amint a sötétben mellbe, arcba, orrba vágják egymást az udvarias emberek.

— Ostobaság — mondja egy másik — ugyse jönnek aeroplánok...

A rendőr belép a kávéházba, a koromsötétben kis lámpájával a főpincért keresi és összeszidja, mert a terras közepén az oldalfüggöny husz centiméternyire kinyílott.

— Föl fogom jelenteni, már hányadszor figyelmeztettem! — mondja.

A főpincér ijedten huzza össze a függönyt. A vendégeket pedig udvariasan, de kiméletlenül megkéri, hogy menjenek haza, vagy

menjenek be az udvari helyiségbe, a terraszon még cigarettázni se szabad. A sötétben, úgy vettem észre, különben se nagyon tisztelik a vendégeket. Sötétben csak kaszinó-tagok fizetnek. És itt kevés a kaszinó-tag.

Tíz órakor mindenki hazamegy. A szobába, amelyiknek tengerre nyílik az ablaka, üdítő szellő árad be, mint egy fürdő, olyan a tengeri levegő. Lehetetlen bezárni az ablakot. Öt perc, egy elhomályosított villanylámpa ég csak, s jön a portás a rendőrrel.

— Bocsánat! — mondják és kiméletlenül leeresztik a vasredőnyt.

Választani lehet. Vagy korom-sötétség vagy levegő. A kettő együtt megszűnt a háborus Triesztben. Szóval a sötétség és vajjon lehet-e azt elmondani, hogy mi ez a sötétség, milyen izgató, milyen érdekes, milyen furcsa; ebben az erőszakos és kiméletlen sötétségben, ahogy az erkélyről beleszomorkodik az ember a fekete, megfuladt városba, érezni kell a háboru igazi atmoszféráját.

*

Éjfél. Egy titokban meggyújtott gyufánál megnézem az órát, mert az ember mindig az óráját nézi meg először, amikor valami meglepő éri. Autóbilok jönnek az égből. Pontosan ez az első érzés, az első benyomás, s ahogy egyre közeledik a riasztó kattogás,

mintha ki kellene térni előle. Repülőgépek. A hold vérszegény, halvány világításában feltűnnek az aeroplánok. Egy aeroplán-flotta. Hármát tisztán látni, de mintha még volnának mögötte.

Mintha a levegő, amit hasitanak és kiszorítanak az aeroplánok, az ember tüdejét nyomná, az az első érzés és idegesítő a tehetetlenség és a védekezés lehetetlensége. Egyszerre kinyílnak mindenütt az ablakok; ideges emberek felébredtek és ellenőrzik az aeroplánokat. Hiányos öltözetű férfiak és nők árnyék-képei az ablakokban. Rendőrök felkiáltoznak. Az utcán egy autó robog végig. A kattogás egyre erősebb és a levegőben érzik az idegek feszültsége, ahogy várják, mindenki várja, aki csak ébren van, mi lesz, mi lesz, no most, most, mindjárt, most robban, nem még nem, ez egy lövés volt a repülőgépre, most robban a bomba . . .

A fekete sötétségben nem látni semmit, csak hallani, amint egyre erősebben zakatolnak a felkurblizott automobilon a levegőben.

— Bumm! — egy robbanás, egész tisztán hallani a bomba lezuhanásának a hangját és a robbanás külön dörrenését közvetlenül utána.

Aztán még egy, kettő, három, aztán mintha nem is lehetne baj belőle, már nem is lehet számolni, hét, nyolc, vagy hat, vagy

tíz, aztán még egy kis zakatolás és vége. Nem érez az ember egy percre se veszedelmet, csak izgalmat, izgató és idegesítő kaland az egész. Utána örül neki az ember, hogy ezt is végigélte. Egyre halkabban zugnak a motorok, aztán már semmit se hallani, vége. Holnap lesz miről beszélniök a triesztieknek.

Az ég rézvörös lesz egy pár perc múlva. Kigyuladt az ég. Illetőleg a házak gyuladtak ki idelenn. Hajnalodik. A rendőrök, akik a város koromsötéttségét őrzik, hazamennek.

— Mi történt?

— Semmi. Három vagy négy olasz aeroplán volt. Tizennégy bombát dobtak le. A linoleum-gyár kigyuladt.

A Passegio S. Andrea 46. száma alatt reggel még mindig füstöl a linoleum-gyár, egész kormos az aranybetűs címtáblája: *Prima Fabrica austriaca di Linoleum* . . .

*

Ez is elmúlt és szerda este már nem is beszélnek Triesztben az izgalmas éjszakáról. És csütörtökön mosolyogva olvassák fel egymásnak a Höfer-jelentést:

— Olasz repülők Triesztre bombákat dobtak le anélkül, hogy jelentősebb károkat okoztak volna . . .

Egyenesen büszkék az esetre. És mindenki hős.

A 14 éves fráter.

A tizennégyesztendős örvezetővel, Gefreiter Paul Grill-lel egy lövészárokban volt szerencsém találkozni, mert a szeretetreméltó kis hőssel valóban szerencse volt megismerkedni. Magas fensikon, ahonnan már a tengert is látni, az ellenséget is, igazi, hamisítatlan Karszton, ahol dinamittal kell kirobbantani a fedezékeket és ahol külön művészet lövészárkoknak alkalmas helyet találni. Szóval a legkomolyabb és legkeményebb harctéren találkoztunk Grill fráter urral.

Elmegyünk mellette, s az első pillanatban észre se vesszük, olyan kicsiny. Tizen-négy éves, de nem látszik tiznél többnek, s az ember nehezen hiszi el, hogy e nagyon komoly helyen, az ágyuk dörgésében, s az ellenséggel ennyire vis-à-vis ilyen kis játék-katona szaladgáljon.

Komolyan szalutál a kapitányomnak és tovább megy.

— Halt!

A kis katona megáll. Mint egy szobor, merev-haptákban.

— Ki vagy, te kis katona? — kérdi a kapitány.

— Gefreiter Paul Grill!

És valóban, csak most venni észre, a kis katona, aki a landwehr egyenruháját hordja a havasi gyopárral a zöld paroliján, két kis fehér celluloid csillaggal is dekorálva van. Szóval, fráter ur. Egész komoly katona, s hogy nagyon is komoly, azt nemcsak a rangja mutatja, de a kinézése is. Csupa sár, csupa föld, csupa mész, mintha bányából bujt volna ki, valóban bányából jött ki, mert hiszen e mély sziklák közé ásott dekkungok, mint a bányák, olyanok.

A kis fráter kérdéseimre elmondja röviden az élettörténetét, mosolyogva és sokszor hangosan kacagva a komoly élet-halál katonásdin. Élvezettel szivja a cigarettáját s elmondja a történetét, a kis Robinson-elbeszélést:

— Laibachi származásu vagyok. Mindig szerettem a kalandokat. A hatodik elemi után Schiffs-junge lettem a Norddeutscher Lloyd-nál. A Bremen hajón Indiában jártam. Éppen a háboru kitörésére értünk haza Brémába. Haza küldtek. Utközben Poroszországban megláttam a negyvenkettes nehéz ágyukat. Kedvet kaptam a katonáskodáshoz és beálltam a tüzérekhez. Orosz-Lengyelországban és Galiciában harcoltunk. Aztán beteg lettem, haza kerültem

a kórházba. Mikor meggyógyultam, akkor kerültem ehhez a landwehr ezredhez, ahol most is vagyok. Legjobban érzem magam a lövészárokban a katonákkal.

— Puskád van?

— Nincs. Nem bírom el a Mannlichert. Nagyon üt . . .

— Hát mivel harcolsz?

— Van kis kardom és egy nagy revolverem. Elég az is a kutyáknak . . .

— És használtad már a revolvvert? — kérdeztük az ölbevaló kis fiutól.

— Azt elhiszem. Sokszor.

Az alezredes, aki a beszélgetést hallja, megjegyzi, hogy a kis fiu hallatlanul bátor. A legnagyobb ágyutűzben és gyalogsági támadások alatt is bátran, vidáman, kacagva jár-kél a lövészárkokban, hangos, kacagó, bátor és gyerekes, öntudatlan heroizmusa és temperamentuma szinte lelkesíti a katonákat. Elragadja őket, magával ragadja a kis fiucska az öreg, őszülő landsturm-embereket. Félelmet nem ismer, nevet mindenben, s hasznát lehet venni, mert mindent tud és mindent mer.

Tegnapelőtt baj történt vele. Azóta ilyen szakadozott az egyenruhája. Egy gránát telibe találta a fedezékét és a kis fiu, akinek csodálatosan nem történt baja, pedig többen elpusztultak, eltűntek a föld alatt. Ugy kellett kiásni

a mélységből. Nyakig, szerencsére csak nyakig a törmelékek közt volt. Az alezredes ez izgalmas incidens után ki is tiltotta a fiucskát a lövészárokból, ahova most már csak látogatóba mehet és olyankor, ha nincs harc. Éjszákán ottthon kell maradnia. Ottthon? Valamivel hátrább, egy kommandón.

A kis fráter mosolyogva hallgatja, hogy róla beszélnek. Neveti a veszedelmeket, tiszta, kisfius kék szemeivel játszó örömmel néz a magasban fehérén szétpukkanó shrapnellek után. Nem fél ez semmitől. A kapitányom megkérdi tőle, amikor elbucsuzunk a hadsereg legfiatalabb járőrvezetőjétől:

— Aztán mondd, te kis Paul, tudja-e az édes anyád, hogy hol vagy? Hogy itt vagy?

— Nincs nekem édes anyám. Nem is ismertem.

Könnyekkel lettek tele a kis fráter kisfius, kedves kék szemei, amik az imént még a shrapnelleket is kinevették.

Evviva . . .

Vannak a háborúnak derüs jelenetei is, mint például ez, aminél kevés kedvesebbet láttam eddig. A délnyugati harctéren történt egy faluban, ahol egy hadtest parancsnoksága állomásozik. Messze lent, délen van ez a falu, a tenger is idelátszik. A kommando egy parasztházban van.

A kapu fölött keresztben két zsákmányolt lándzsa, — két elfogott olasz lovas-lancieritől való — és a lándzsák között, mint cimer-pajzs egy tábla, rajta ez a felírás:

<i>Gott</i> <i>strafe England!</i> <i>Wir</i> <i>vernichten Italien.</i>

Egy tengerész, jóképű fiu, fiatal, erőteljes, tiszta, fess, — messziről látszik, hogy tengerparti olasz fiu lehet — megáll a kapu előtt; hosszan nézi az ismeretlen lándzsákat, majd fölfedezi a lándzsák között levő táblát, olvasni

kezdi. És mert talán fiumei, vagy trieszti, nehezen megy az idegen, német nyelv és töredeзде, sillabizálva olvassa:

— Gott strafe England... wir... wer...
nich... ten... I... ta... lien...

A matróz sillabizálva olvas, aztán megáll egy pillanatig, látszik, hogy utána gondol mit is olvasott, mi volt az értelme, a jelentősége; megérti, elmosolyodik, lekapja a sapkáját és harsányan elkiáltja:

— Evviva!

Nem rossz. Wir vernichten Italien és Evviva így együtt.

A brigadérosné.

A laibachi Unio-hotel kertje zsufolva van. A város publikuma van legkevésbé képviselve. Csupa tiszt s a tisztek hozzátartozói. Korán vacsoráznak. Hét óra és már tele az egész kert. A sarokban ül egy elegáns hölgy. A brigadérosné. Egyedül és vacsorázik. Férje, Staufer Vilmos ezredes valahol az Isonzó mentén egy brigádot vezényel a legelső tűzvonalból. Felesége, valamikor békében is ebben a városban lakott. Most a front mögött van s az az egész napi munkája, hogy aggódik az uráért és várja a leveleit.

A brigadéros özvegye, illetőleg — negyed nyolc csak?! — felesége még e percben, a szomszédasztalnál ül tőlem. Nagyon rosszkedvű. Megdőglött a kis kutyája, azt siratja és panaszolja a szomszédasztalhoz egy hölgynek. A brigadérosné egész nap a kórházban volt, nehéz sebesülteket ápolt, most egyedül ül a kertben, vacsorázik, aztán ujságot olvas.

A kert ajtajában — félkilenc — megjelenik egy ősz kapitány, Pogácsnik, az osztrák parlament alelnöke. Izgatott, feldult és szomorú. Megáll a kertajtóban és körülnéz. Én véletlenül csipem el egy feltűnő mozdulatát: amikor a brigadérosnét meglátja, olyan mozdulatot tesz, mint aki megtalálta, akit keresett. Gyorsan feléje indul, aztán megáll és zavarában a szomszéd asztalhoz jön, hozzánk.

— Bocsánat, ideülök egy kissé! — mondja nagyon izgatottan.

Anélkül, hogy kérdeznők, folytatja:

— Rettentő nehéz megbízatásom van. Ennek a hölgynek az ura, aki itt szemben ül, egy félórával ezelőtt elesett. Egy gránát szétszakgatta a dekkungját és a volltreffer megölte. Most az a feladatom, hogy közöljem vele. Nem birom, nem birom... Hogy mondjam meg neki...

A szomszéd asztaltól átszól egy női hang:

— Lieber Herr Hauptmann, mi ujság, nem hallott semmit az uramról?

— Oh, a nagyságos asszony itt van, rendelkezésére állok!

És a kapitány mosolyogva átül a szomszéd asztalhoz. Nem tudja megmondani a halálhírt. Mosolyognak beszélgetés közben. A brigadérosné egyszer hangosan felkacag. A kapitány a száját harapdálja.

A brigadéros felesége hazamegy. A kapitány elkiséri a brigadérosnét, aztán visszajön a kávéházba.

— Nem tudtam megmondani. Majd reggel. Minek öljem meg szegénynek az éjszakáját.

Reggel már nem lehetett tovább halasztani. Délre jelezve volt a vonat, amelyik a holttestet hozza; illik, hogy az özvegy ott legyen a pályaudvaron. Hogy mi történt reggel és dél között, ki tudná azt megmondani, micsoda jajveszékelés, zokogás, kétségbeesett, fuldokló asszonyi sirás, milyen idegtépő hörgeése a metsző fájdalmaknak.

Este még egy elegáns, fiatal hölgy volt a brigadérosné, délben a pályaudvaron talpig gyászban, összetörve, agyonzuzva, egy öreg asszony. Berobog a vonat. A brigadérosnét úgy kell visszafogni, hogy ne fusson a mozdony elé.

— Az uram! Drága uram! Hol van? Wilhelm! Wilhelm!

Visszatér a perronra. A vonat messzebb állt meg. Várni kell. Lélekszakadva jön egy soffőr.

— Mindenfelé kerestem a méltóságos asszonyt. A hotelben mondták, hogy a pályaudvarra ment. Levelet hoztam az ezredes-brigadéros urtól.

Szegény szenvedő asszony felsikolt. Ujra éled. Hát nem volt igaz az egész. Ő él, persze, hogy él, a holttest nem jött meg, de itt a soffőr a levéllel. Felszakítja, hangosan olvassa.

— ... Kedves fiam, sietve csak azért írok, mert a soffőr holnap bemegy Laibachba és felkeres téged. Nehéz napjaink vannak, de jól vagyok. Az Isten segítsen tovább ...

— A kapitány megdöbbenve megkérdezi a soffőrt:

— Mikor kapta ezt a levelet?

— Tegnap este hétkor.

A kapitány mindent tud. Hétkor ült a dekkungban a brigadéros és levelet írt, félnyolckor ölte meg egy gránát. Az asszony boldog. Fulladozva csókolja a levelet és sikoltja:

— Nem igaz, él, itt a levele, írt, jól van, tévedés, ő él, él, él!

És boldog, letépi a gyászfátyolt és könnyes a szeme a zavaros és feldult boldogságtól.

Négy katona hozza a koporsót, künn felteszik a kocsira. A kapitány, aki hősieen végzi rettenetes feladatát, támogatja az asszonyt és kiméletesen mondja neki, hogy lássa be a történeteket, rettentő ez a tragédia, hétkor még levelet írt, félnyolckor halt meg, rettenetes csapás, bele kell nyugodni, nem szenvedett, egy pillanat volt és vége, mindnyujunk sorsa ...

Az özvegy megtörten megy a koporsó után. Egyik kezében a gyászfátyol, a másikban a levél. Megy a koporsó után és mondja:

— De hisz ő él . . . Itt a levél . . . Az ő írása. Én ismerem. Ő él . . .

Ő él, mondja és megy a koporsó után.

*

A háborúnak ilyen jelenetei is vannak, tragikusak, szivettépők és megrázók. Van rá eset, ime, ennek a szegény mártirasszonynak az esete mutatja, megsebzett és megmarcangolt szívével, hogy a fronton se szenvednek többet, mint a front mögött.

A hídő.

A görzi hídő . . . Az Isonzó fölött két hid vezet át egymás mellett, egy vasuti hid és egy szétesett közönséges hid. A hid mögött hegyek, utak és ez az egész a görzi hídő, amiért közel egy éve vérzik Olaszország és védelmében, mintha a szivünk csucsába vezetne rajta át az ut, véreznek a mi katonáink is, magyar bakák, magyar honvédek. Két ország népe izgul, aggódik, reszket Görzért, véres könnyek omlanak a görzi hídőért. Dehát: mi is tulajdonképen az a hídő?

Képzeljünk el egy folyót, ezuttal ez a folyó az Isonzó. A folyón egy vasuti hid, vagy egyéb közlekedési eszközök számára épült hid vezet keresztül, ezuttal mindakettő. Ha az ellenség állása közel van ezekhez a hidakhoz, ha tüzéségének a tűzkörébe esik, vagy pláne, ha a gyalogsága megközelitheti, akkor lehetlenné teszi a hidak használatát, a hidak folytatását képző utak forgalmát megbénítja, a hidakon szükségszerűen zárt sorokban áthaladó csapatainkat olyan helyzetben

támadhatja meg, amelyben azok kifejlődni képtelenek. A hidakat tehát védeni kell, a lehetőség szerint meg kell erősíteni.

A hidaktól olyan távolságban kell tartani az ellenséget, hogy az átkelést hatásos tűz alá ne vehesse, és hogy átkelő csapatainknak még a hidon, vagy hidakon túl harcszerű kifejlődésre alkalmas terület biztosítsák. A hidak előtt félkörben egy erőd-övet kell alkotni és az erődök között — ezuttal, a görzi hidfőnél a környező magaslatok az erődök — nehéz tüzérséget állítanak fel. A hidak körül alkotott erődöv a hidfő. Ha a hidfő már békében ki volt építve, állandó hidfő. A görzi hidfő csak improvizált hidfő. A háboru alatt erősítették meg a hidak körül emelkedő magaslatokat. És hogy a görzi hidfő milyen erős, és hogy milyen nevezetes a szerepe, azt az olasz háboru eddigi tanulságai fényesen igazolják. A görzi hidfő ut Krajna szívébe, ut a győzelemhez. Azért véreznek ott pesti honvédek.

Éjszakai csatában a görzi hídfőnél.

1.

A junius harmincadikáról julius elsejére forduló éjszakán történt. Az olaszok általános támadást intéztek a görzi hídfő ellen. Pont. Ez egy egyszerű, bővített mondat. Egyszerű, rövid és sablónos jelentés egy éjszakai csatáról. Én ott voltam e nevezetes éjszakán, véletlenül ott voltam, éppen ott, azon a helyen, ami ellen általános támadást intéztek az olaszok, és itt a következő fejezetekben megkísérlem elmondani, hogy milyen tulajdonképpen egy ilyen éjszaka, milyen érdekes, milyen izgalmas, milyen borzasztó, milyen elképzelhetetlen.

Junius harmincadikán este elindultam előre, bele az éjszakába, a sötétségbe, egy csatába. Julius elsején, hajnalban visszaérkeztem az éjszakából, a sötétségből, egy csatából. Este tíz óra és hajnali négy óra között, e rövid hat óráján a junius harmincadikáról julius elsejére virradó éjszakának, mekkora erőfeszítés, micsoda izgalom, mennyi borza-

lom, mi minden együtt: — a háboru közelről. Ugy tűnik most fel, mintha ezuttal, e kivételes alkalommal, fölment volna a vasfüggöny és bele láttam volna a háboru kulisszái mögé a felejthetetlen junius harmincadikáról julius elsejére virradó éjszakán.

A háboru meteorologusai, másszóval vezérkari tisztek, éjszakára a következő prognózist állapították meg:

— Elvértve tűzérési akció. Legnagyobb depresszió a görzi hidfő körül. Éjfélre általános gyalogsági támadás várható.

Nyílt és titkos jelekből, mellékes jelentésekből és jelentéktelen hirekből, megtörtént vagy elmaradt eseményekből jósolnak ezek az időjósok és nagyon ritkán tévednek. Esős, szomoru délután volt, amikor ezt a prognózist, meghallottuk, dörgött az ég és dörögtek az ágyuk, állandóan és szünet nélkül tartott a koncert és a mennydörgés erőtlen ágyudörgés-imitációnak tünt fel az olasz huszonnyolcas ágyuk szüntelen bömbölése közben a görzi délutánon.

Mindent meg lehet szokni, egy fáradt baka édesen aludt a kapualjban, egy bécsi kollégám már tizedszer sütötte el ezt a viccet a mennydörgésre:

— A jó isten batteriái is beleszólnak a csatába.

Egyikünk fölvetette az ötletet.

— Menjünk ki éjszaka az állásokba. „Mitmacholjuk“ ezt a bizonyos, megjövendőlt éjszakai támadást . . .

Csatába menni, az nem megy olyan egykönnyen. Mindenhez engedély kell. A kapitányunk szívesen vállalta, hogy kérésünket előterjeszti a brigád-kommandón. A brigadéros, kemény ember, kitűnő katona — elég ennyi róla — a görzi brigadéros megadta az engedélyt. Egy vezérkari kapitány pedig megadta a szükséges utbaigazításokat.

A vezérkari kapitány, rendkívül rokon-szenves és elegáns megjelenésű, szőke fiatal-ember egy szobában ült és dolgozott. Először is betette az ablakokat, mert a menydörgő ágyuzás és az ágyuzásnak tűnő menydörgés még a beszélgetést is zavarta.

— Igen, nagy sánsz van rá, hogy ma éjszaka újra támadni fognak az olaszok. Ki akarnak menni az állásokhoz?

— Okvetlenül.

— Hányan?

— Hárman.

A vezérkari kapitány nem mulasztja el, hogy ne figyelmeztessen a vállalkozás egészen veszélyes és kalandos voltára.

— Also, helyes. Legalább egyszer látni fogják, milyen nagyszerűen viselkednek a

katonáink és milyen önfeláldozó és nehéz a munka, amit végeznek.

A kommandótól a lövészárokgig itt nem is hosszú az út tulajdonképpen. Nagy térképekre hajolva kikeresi az illető pontot a vezérkari kriptány. A sok piros és kék jelzés között végre megtalál egy helyet, ez az, ide fog-nak menni, mondja, majd értesítik a zászlóalj-parancsnokságot és itt és itt, ebben és ebben a faluban, a templom mellett már várni fog egy tiszt, az majd odavezet bennünket az állásokba. Ráérünk este tíz órakor indulni, mert a „nachtangriff“ sohase kezdődik éjjél előtt. Itt pontos időre megy minden, mintha valami láthatatlan Reinhardt rendezné az egészet. Egy csendőrőrmestert adnak mellénk, aki ismeri az utat és aki elvezet bennünket a kommandótól a lövészárokgig.

Este tizkor etindulunk. Koromsötétség és halálos csend, sehol egy lélek, az első poszt, aki harsányan ránk kiált, a feldrufot kéri, aztán zavartalanul tovább enged bennünket, amikor a csendőr-őrmester odalép hozzá és megmondja a feldrufot és megismerteti magát vele. A hold fénye fehéren rávilágít az öreg népfölkelő sápadt arcára, ahogy ránkszegzi a szuronyát és felénk szegezve tartja mindaddig, amíg el nem haladtunk előtte, az igazolás minden szigorú formalitásával.

— Kriegspresse! — mondja neki a kapitányunk.

Szegény népfölkelőnek, látszik róla, fogalma sincs, mi lehet ez a nagy ur. A fő, hogy a feldrútot megkapta. Mehetünk.

Egy hosszú fasorból, aztán egy sűrű ligetből egyszerre kiérünk az országutra; ez már a harctér, ez a terület inntől kezdve már egyszerre benne van a legintenzívebb tűz vonalában. Szemközt, egy magas hegy csucsán olasz fényszóró dolgozik. Hopp, éppen e percben ideér a fehér és rendkívül erős, széles fénycsóva. Megnőnek és megfeketednek az árnyékaink a fehér országuton és a levelek a fákon, a fű, minden ezüstfehér lesz, a csendőr, aki vezet bennünket, olyan, mint egy kísértet. Zavartalanul megyünk tovább.

A fényszóró, mint a világítótornyok reflektora, körbe forog és fénysugaraival felsöpri az egész nagy térséget. Tovább megyünk; nem hagyjuk magunkat zavartatni az olasz fényszórótól, ahogy minden másfél, minden két percben megjelenik. Egyszerre csak észrevesszük: a fényszóró rajtunk van, mint egy nagy éjszakai madár ránk terítette a fényes szárnyait. Benne vagyunk a fényszóró sugarában; udvariasság-e, amivel megvilágítja az utunkat, vagy üldözés-e, mert odaát észrevették az országuton mozgó ala-

kokat, nem kétséges. Üldöz bennünket a fényszóró.

— Megállni! — vezényel a csendőr-
őrmester. Legjobb ilyenkor mozdulatlanul
állni. Akkor nem látnak semmit.

Megállunk és izgató farkasszemet nézünk. Mi belenézünk a vakító fénysugárba, onnan, tulról, a hegytetőről talán bennünket néznek. Furcsa és izgató állapot: a földhöz szögezve lenni a fényszóró fénysugarának a szögeitől. Mozdulatlanul állunk mindaddig, amíg ránk terpeszkedik a fénysugár. És csak, amikor a fényszóró meggondolja magát és egyszerre hátat fordít nekünk, akkor megyünk tovább.

2.

Az egészen csöndes, az egészen néma éjszakánál nincs, ami ijesztőbben hangos. Ez a junius harmincadikéről julius elsejére forduló éjszaka, amikor teljes volt a csönd és zavartalan a némaság, akkor volt a leghangosabb, szinte lármázott a csöndesség. Ahogy egy kis ligeten tul, valami mezőre értünk, ezuttal harcmezőre, szótlantul, szinte megdöbbenve mentünk az éjszakában, valamennyiünket idegessé tett a csend zavaró lármája, valami állandó sipítás a levegőben, a lépések zaja, levelek rezzenése, bogarak, éjszakai madarak, békák hangjai, a nagy csöndben a halánték-

ütőér verése is lármázott és szinte hallottuk a szivünk izgatott dobogását.

Egyre előbbre, egyre közelebb az ellenséghez. Innen már nem voltak messzebb az olaszok három-négyszáz méternél.

— Ne cigarettázzunk! — mondta a kapitányunk. Innen már látnak mindent az olasz megfigyelők. Ott vannak a hegytetőkön. És ne beszéljünk hangosan!

Borzasztó így menni, ismeretlen utakon és áthatlan sötétségben, dombra föl és gödrökbe be, bizonytalanul és botorkálva, mint a vak. A fényszóró már nem ér utól bennünket, most házak között megyünk, egy faluba jutottunk. Itt, a falu közepén, egy templomnak kell lennie, a templom mellett hadnagynak kell állnia, így mondta ezt a kommandón a vezérkari kapitány. Nincs templom és nincs hadnagy.

— Sankt-Andraeaban vagyunk? — kérdeztük a csendőrt. Arrafelé kellett volna mennünk, hogy a frontba érjünk.

A csendőr se tudta. A sötétségben és a szokatlan helyzetben eltévesztette az utat. Kiáltozni nem lehetett, kérdezősködni vajjon kitől s tovább menni oktalanság lett volna. Nem tudom még ma se, hol voltunk s most már sohase fogjuk megtudni. A frontok nagy közelsége miatt talán az sincs kizárva, hogy

már az olasz vonal előtt voltunk. Vissza, ugyanazon az uton és állandó bizonytalanságban, néha, nagy messzeségben fényszórópisztolyok világítanak s a fényszóró, amelyik üldözött előbb bennünket, most is idetéved néha és megmutatja az utat.

Visszafelé menet egy kis házhoz értünk. Egy dalmát ezred zászlóalj-kommandója. Bokrok mögül, sűrű sötétségből kísértetiesen kiszól egy hang:

— Kik ezek itt? Hova mennek?

Az őrnagy volt, a zászlóalj-parancsnok. Megrémült a kalandon, hogy rossz uton mentünk és utbaigazitott bennünket. Menjünk csak egyenesen, az Isonzó mentén jobbra, aztán az Isonzó-hidon át s odaérünk az ő derék dalmátjaihoz. Különben pedig, hogy el ne tévesszük az utat, ad mellénk egy másik csendőr-őrmestert, aki idevaló, az majd elvezet bennünket.

Egész nap, késő estig, ameddig csak lehetett, idelöttek az olaszok, egész napon át bombázták ezt az utat, nyilván semmi más célból, csak azért, hogy minden közlekedést megzavarjanak. Municiót, élelmet most szállíthatnak csak, a kőromsötétségben, amikor nem lőhetnek ide az ágyuk. Fáradt, agyongyötört katonák jönnek velünk szembe és kis öszvérek fahrkúchéket hurcolnak kifelé,

tizenegy óra körül jár. A katonák csak most kapnak enni.

Az ut fel van szántva gránátoktól, a mély gödröket alig lehet kikerülni. Látni nem lehet semmit. Egyszerre hallani egy harsány kiáltást. A sötétségben átfurva a tekintetünket, meglatni az Isonzót, itt egészen széles ezüst sávját, egy kis bódét, a bódé előtt egy katonát, ahogy fegyverét felénk irányítva áll:

— Halt, wer da? és a többi... Feldruf... Kommandant vor!... és a többi, ahogy szokás.

— Offiziers-patrouille! — mondja kapitányunk.

— Passzirt!

A sötétségben is csudálatos a kép, jobbra-balra, hátul hegyek, félkörben mindenfelé, szemben is hegyek. Ez a híres görzi hidfő, itt mindenütt mi vagyunk. Ott szemben az olaszok. Sok kárt nem csinált, pedig az olaszoknak nagyon fájt a foguk e napokban erre a pontra. Mint a szélvész, elszáguld mellettünk két biciklis-katona. Szinte föl se tűnik. Mintha egészen természetes volna, hogy bécsi, vagy budapesti, vagy tudja isten hovávaló katonák, mintha örökké ezt csinálták volna, olyan biztosan és olyan könnyedén bicikliznek itt a bizonytalanságban, idegenben, sötétségben.

Hosszu gyaloglás után egy tunellba értünk. Az alagut... Nem jelölhetem meg, hogy melyik alagut és merre van, hogy vas-uti tunell-e, vagy hegy alatti átjáró, de nem fontos ezuttal. Egy alagut, valahol az Isonzó mentén, egy csudálatos, felejthetetlen alagut... Messziről egy kis pirosan fénylő pont az egész, nagy feketeség közepén egy kis halvány sárga-vörös fény-folt, közelebbről látszik látszik csak meg, hogy egy nagy hegy mélyében egy tunell. A nagy elhagyatottságban és a végtelen csöndességben, ahol kilométerekre volt egy-két ember látható, itt a tunell most úgy tűnik, mint egy külön kis élő ország. Ez aztán, ez az ezerméteres hegy nemcsak shrapnell ellen biztos. Ez már valóban gránát-biztos.

Késő éjszaka, tizenegy óra is elmúlt már, itt valami egész különös élet él még. Elöl lovak pihennek, apró gépfegyvereket cipelő lovak. Egy katona ráhajol a ló hátára felszerelt gépfegyverre és alszik. Egy kis lovacska nyöszörög. Össze-vissza be van kötözve. Sebesült. Egy gránáttól szétrobbantott szikladarab sebesítette meg délután. Arrébb néhány katona alszik. Oldalt, dupla szalmazsákon egy sebesült jajgat. Egy bajtársa ápolja és valami itallal kínálja örökösen.

— Este amputálták a lábát! — mondja

egy katona. Nem éri meg szegény a reggelt. Legalább igyék, hogy könnyebb legyen a szenvedése.

Az alagut vége felé egy asztal. A közepén egy hitvány kis petróleumlámpa ég. Körülötte tisztek ülnek. Dalmátok; erőteljes, gyönyörű emberek. Koromfeketék, piszkosak, gyűröttek, mintha tűzből menekültek volna meg. Valóban ezek tűzből menekültek meg, s azért feketék, mert a gránátok közvetlen szomszédságukban explodáltak s a sár és a föld többször megpróbálta, hogy eltemesse őket.

Igazi dalmát vörösbort isznak és nagy-szerű munkával foglalatoskodnak épen, egyelőre hátrább huzódunk, nem is zavarjuk őket, érdekes, éppen fizetést kapnak. Most jut eszembe. Junius harmincadikáról julius elsejére fordul az éjszaka. És itt pontosan fizetik a gázsit, még golyózáporban is pontosan. A pénztáros egy fiatal zászlós. Nagy könyv van nála és két nagy doboz tele vadonaturj pénzzel. Sok ezer korona százasokban, husz-koronásokban, tiz- és kétkoronás papirban és ezüstben. Örülök, hogy véletlenül ezt is látom egyszer. Gázsifizetés a harctéren...

Szemben az ellenség, alig néhány száz lépés és itt ezek a katonák, jobb szó nincs rájuk ennél a rossz szónál, hogy marcona

katonák, nyugodtan tárgyalnak a fizetésükről, két korona levonás miatt vitatkoznak, utána néznek az elszámolásnak, mintha békében valahol egy halálosan unalmas boszniai vagy dalmáciai kis garnizonban volnának. Negyed óráig tart a fizetés. A tisztek legtöbbször a keblükbe rejtett pénztárcába teszik a pénzüket. Hogy éjszaka, vagy holnap mindennek vége lehet, ki gondol itt erre? ... A faehnrich, aki a fizetést hozta, kap egy pohár bort és barátságosan bucsuznak tőle.

— Merre jutok leghamarább a harmadik századhoz? — kérdi.

— Itt az alagut mellett, egy kis hegyi uton át, de lassan menj, mert ilyenkor éjszaka mindig idemerészkednek az olasz patullok.

— Respekt, Herr Hauptmann. Respekt, meine Herren!

— Szervusz, faehnrich! Leb' wohl! Und komm' öfters! Gyere gyakrabban!

Még viccelni is van kedvük. A zászlós nevet is a tréfán. Aztán elindul, egy baka viszi utána a könyvét, ő meg két nagy dobozban a sok pénzt és mennek bele az éjszakába, a harmadik századhoz.

— Siessetek, — kiált utána kacagva a kapitány — mindjárt éjfél, és ha nem siettek, ott lesznek az olaszok is a gázsifizetésnél.

A kapitány, tipikus dalmát, észrevett bennünket és ebben a feszült és izgató szituációban olyan hangon és olyan udvariassággal köszönt, mintha a lakásán üdvözlne vendégeket. Bemutatkozások, udvariaskodások s valamennyien el vannak ragadtatva tőle, hogy éppen a bejelentett éjszakai támadás érdekel bennünket. Körülüljük a kis asztalt, a tisztek a saját poharukat kínálják s megindul a beszélgetés ebben a felejthetetlen helyzetben. Mindenkinek van valami elmondani valója. Mindenki tud valami érdekeset.

Éjfél felé közeledik az idő.

— Jó lesz kifelé menni! Ideje már! — mondja jelentőségteljes pillantásokkal a kapitányra egy főhadnagy.

— Mindjárt, mindjárt, — mondja egy másik főhadnagy, aki szorgalmasan és gyorsan ír a gyöngye lámpafénynél. Mindjárt készen leszek a tegnapi Gefechtsberichttel.

A kapitány szinte kétségbeejtően nyugodt és miközben elénk tolja vörös dalmátborral telt poharát, az órára néz és mintha valami produkció kezdetéről beszélne, a nyugalomnál is nyugodtabban, egész egyszerűen és egészen természetesen, mosolyogva mondja:

— Ráérünk még kimenni. Most három-negyed tizenkettő. És a „nachtangriff“ „ren-

desen“ éjfél után kezdődik. Negyed egykor, félegykor . . .

Valóban, éjfél után félegykor kezdődött a nagy éjszakai támadás.

3.

Éjfél után félegykor kezdődött az általános támadás. Éjfélkor már érezni lehetett, hogy készül valami, hogy valami lesz, valami van a levegőben, illetve a sötét és nehéz, nyomasztó és kétségbeejtő éjszakában van valami. A nachtangriff-ről, a bekövetkező éjszakai támadásról úgy beszéltünk a szikla-barlangban, egy kis asztal körül és egy pislogó lámpa mellett, mint egy vadászkalandról, ami nem volt, hanem lesz. Hihetetlen és meg nem magyarázható nyugalommal ültek itt a tisztek, mint hősök, jegyesi csókjával homlokukon a halálnak.

Az éjszakai csatáról, ami lesz, éppen olyan nyugodtan beszéltek, mint a tegnapi csatáról, ami volt. A kapitány mesélte:

— Csunya nap volt tegnap. Éjfél után háromig talpon voltunk. Azt hittük, már semmi se lesz. Négykor felköltöttek bennünket a shrapnellek és a gránátok. Kiugrottam a fedezékemből. Ez mentette meg az életemet. A legényem, aki bennmaradt . . . ottmaradt,

szegény. Egyik századra háromszáz gránát hullott, a másikra kétszáz. Derék katonáim kitartottak és visszaverték a gyalogsági támadást. Csak az én szegény legényem maradt ott, meg egy törzsőrmester, akinek itt amputálták a lábát.

A kapitány könnyezett:

— Szavamra, megsirattam a legényemet, meg az őrmestert. Amikor amputálták, nem lehetett elaltatni, folyton beszélt. Kapitány ur, mondta, ha le is vágják a lábam, kapok Bécsben műlábat és visszajövök. Majd meglátja, visszajövök . . . Én leszek az első katona falábbal . . .

Szegény törzsőrmester még délelőtt meghalt.

— Hány óra már? — kérdezte egyszerre a kapitány.

— Negyedegy! — mondta valaki.

— Nohát, főhadnagy, siess azzal a Gefechtsbericht-tel! — szólt a kapitány a lámpa alatt szorgalmasan dolgozó fiatal főhadnagyra.

— Mindjárt készen leszek.

Elcsendesedtünk. Vártuk izgatottan és most már végsőkéig feszült hangulatban nyugodtan vártuk, hogy a főhadnagy befejezze a munkáját és aztán kimenjünk a frontba a támadás elé. Közben jött egy snájdig főhadnagy, a vezérkarhoz beosztott főhadnagy,

magyar fiu, elegáns, kedves, fiatal, a parancsnoka kiküldte, hogy „nézzen körül egy kicsit“. A front-tisztek szakadtan és rongyosan az elegáns tisztnek nagyon megörültek, ölelgették, ünnepelték.

— Aztán mondd meg, hogy jól vagyunk és a katonák azt izenik, hogy akár fel se váltsák őket. Nagyon jól érezzük itt magunkat.

A főhadnagy, aki a Gescheftsbericht-et írja, egyszerre felüti a fejét. A kapitányhoz fordul:

— Hány e-vel írják: verheerenden?

— Mit akarsz írni? — kérdi a kapitány.

— Trotz der verheerenden Wirkung der schweren Granaten . . .

A főhadnagy azt írta éppen, hogy a nehéz gránátok emésztő tüzében, hogy folyt le a harc.

— Két e-vel kell írni! — mondta a kapitány.

Ezután kimentünk, ezután éjszakai általános gyalogsági támadás kezdődött s erre nem lehet másképpen visszaemlékezni, mint idegeket tépő hangok pokoli szimfóniájára. Ez minden emlék és ez minden impresszió. Másra nem lehet emlékezni és más emléke nincsen az embernek e rendkívüli és felejtetetlen élményből.

A sziklabarlangból, ahonnan elindultunk, hatszáz lépésre voltak az állások. Az olaszok

onnan talán két-háromszáz lépésre. Halkan, egyenkint, egymáshoz legföljebb suttogva szólva mentünk. Végigjártuk az állásokat. A dekkungba is bebujtunk, amit tegnap szétlőtt egy gránát, mint egy barlangot, amibe a villám csapott bele. Szétszakított ronctestével ott feküdt még a kapitány legénye. A kapitány lehajolt és fölemelte a fejét, ami egészen el volt szakadva, messze a törzstől:

— Oh, du Jóvó, oh, du armer, lieber Jóvó! — mondta a szolgájára.

Fölemelte a véres fejet és könnyekkel lett tele a szeme, ahogyan belenézett a megüvegesedett szemekbe.

— Ugyan, kérem, milyen operában is van ez. Bécsben láttam valamikor, a Hofoperben? — kérdezte a kapitány kezében a véres, borzasztó fejjel.

— Salome! — válaszoltam megdöbbenve és elcsukló hangon a kétségbeejtő kérdésre.

A szimfónia az idegeket tépő hangok pokoli szimfóniája — ami a csata — ezután kezdődött. Már azt hittük, hogy semmi se lesz. Visszafelé indultunk, hogy vagy hazamenjünk, vagy egy fedezékben töltsük az éjszakát.

A nyílt országuton voltunk. Félegy. Most kezdődött. Egy pillanatban, egyszerre, és ahogy mondani szokták, varázsütésre. Kezdődik ...

Egyszerre bömbölni kezdett talán száz ágyu, talán száz gépfegyver és talán kétezer fegyver ropogott. Biztos, hogy kevesebb volt, de még többnek tűnt fel. Még sokkal többnek. A kapitány, a főhadnagyok egyszerre eltűntek, mellőlünk. Egy szó és egy bucsuzó mozdulat nélkül rohantak az állásaikba.

A nyílt országon voltunk, éppen ott, ahova minden támadás irányozva volt.

— Nieder! — kiáltott ránk a csendőrmester.

Valamennyien levágódtunk egyszerre a sárba, a mély sárban feküdtünk egy napig: legalább egy félóráig. Fölöttünk elröpültek a golyók. Bömböltek az ágyuk. Megszólaltak a mi ütegeink. Aknák robbantak. Kézigránátok explodáltak. Fényszórópisztolyok dolgoztak mindkét oldalon. Valahogy csuszva előre-mentünk egy dekkungig. Éppen a telefon volt. Sirva, szinte vonítva bűgött és hallottuk, ahogy a telefonos beszél. A telefon újra bűg. Biztos részleteket kérdeztek:

— Heftiger Infanterieangriff, etwa zwei Bataillonen stark. Gegen Verbindung-Kompagnie . . . — ismételte a telefonos többször. Ugylátszik többször kérdeztek.

Most már emberi hangokat is lehetett hallani. Ezuttal először életemben. Rettenetes a háborúnak ez az intim közelsége. Messziről

és enélkül egészen más, valami grandiózus látványosság, kolosszális technikai eszközöknek véres versengése egymással, de így emberi hangokkal, jajokkal és hurrákkal és bátorító üvöltésekkel és hörgésekkel, előre, hurrá, vorwärts, pozor, avanti Savoya, avanti, corragio, aiuto, hurrá, zsivió, előre, jaj, jaj, minden hang együtt és külön-külön szivettép, mintha mind nekünk szólna és csak minket illetne. És mindez ágyuk bömbölése, gépfegyverek zugása, aknák robbanása, kézigránátok explodálása közben. És mindennél erősebbek és súlyosabbak az emberi hangok.

Félelytől negyedkettőig változatlanul tartott ez. Negyedkettőkor csend támadt. A dek-kungok mögül, a sárból kimásztunk és szótl-anul továbbmentünk, megmenekedvén a pusztulástól, ami így, fegyvertelenül és hivatalanul egészen és tragikusan csunya vég lett volna. Mentünk és tele volt a torkunk és szemünket dörzsöltük, mint egy nehéz álom után. Hát ez az, hát ilyen az, ilyen nehéz, ilyen nagy, ilyen rémes ilyen komoly. Borzasztó volt, nagyszerű volt. Csudálatos volt.

Az uton továbbmentünk, talán észrevettek bennünket, talán újra akarták kezdeni. Tény, újra kezdődött. Elülről az egész. Az ut közepén mentünk és a fákról sűrűen pattantak le az ide, messzire elcsapódott golyók. Még egy

félóráig tartott. Mikor a zászlóalj-kommandóra értünk, még mindig tartott, s amikor félnégyszáz felé világos lett, hallgatott el egyszerre ez a földi égszakadás. Vége volt.

Az őrnagy a telefontól jött.

— Vollständig zurückgeschlagen . . .

Világos reggel volt, negyedöt, amikor visszaérkeztünk. Feldultan és összezuzva az élménytől, amit rendesen egyszer él át az ember.

Másnap, délutáni kávénál a görzi kávéházban, még mindig feldulva a felejtethetetlen éjszakától, olvastuk a hivatalos jelentés egyszerű, rideg és rövid szavait:

— A junius harmadikáról julius elsejére virradó éjszaka az olaszok általános támadást kíséreltek meg a görzi hidfő ellen. A támadást az ellenségnek súlyos veszteséget okozva véresen visszavertük . . .

Három-négy sor az egész és benne százaknak, ezreknek, ezuttal nekem is, felejtethetetlen élménye, tragédiája, élete, halála. A hivatalos jelentések ilyen három-négy sorához sokszor csillagot kéne tenni és vonal alatt, mint jegyzetet, hozzá lehetne írni egy két-kötetes regényt.

Utazás a tiroli frontba.

Ezen a vonalon — csak úgy véletlenül jut az eszembe — Párisba utaztam valamikor. A vonaton minden eszébe jut az embernek. Most nem Páris a végállomás, hanem — a tiroli harctér. Most minden vonalnak valami harctér a végállomása. Budapest—Insbruck—Trient: — tiroli harctér. Bécs—Laibach—Görz: — az Isonzó-front. Budapest—Ujvidék: — a szerb harctér. Budapest—Krakkó—Lemberg: — orosz harctér. Ha soká tart, a menetrendre kerülnek ezek az új végállomások.

Az olasz harctérre utazni egészen más, mint az orosz front felé kinlódni. Gyorsvonat, étkező kocs, Pullmann-vaggonok, minden nagyszerű komfort egész a frontig. Tulzás nélkül: a tisztek hálókocsikon utaznak a tűzvonalba. A hálókocsik kényelmes fülkéiben alusznak, megreggeliznek az étkező-kocsi hófehéren terített asztalainál, aztán egy óra, két óra, esetleg még rövidebb ut és már a harctéren vannak, ágyutűzben, gépfegyverek és ágyuk állandó lármájában, a szüntelen har-

coknak valami olyan rendkívüli állapotában, amit csak az olasz harctér nyújt.

Reggel indulunk Bécsből. Este már Innsbruckban leszünk, holnap este már Trientben, aztán valahol messze, egy lehetetlen magasságban, ahol hasonlíthatatlan hűséggel és önfeláldozással őrzik a határainkat a déli harctér csudálatos hősei. Mindenki tudja, hogy idelelni sokkal nehezebbek és veszedelmesebbek a harcok, borzasztóak és emberfölöttiek és még nem láttam katonát, aki ne boldog örömmel ment volna le. Az étkezőkocsiban ül egy ezredes. Híres ezredes, a közkatonából lett törzstiszt: Morgenstern ezredes, többszörösen dekorált hős. Arany vitézségi érme is van, még a boszniai okkupációban szerezte. Most lemegy az olasz harctérre. Olyan örömmel és boldogsággal, mint ahogy hazamegy az ember. Folyton ez hallatszik ki a szavaiból:

— No . . . Gott sei's Dank . . . Endlich . . . Die Hunde.

A „die Hunde“ az olasz ellenség és hála az istennek azért szól, hogy e gyűlölt ellenség ellen mehet. Endlich . . .

—
Egy generális száll be a fülkémbe. Ősz, egészen fehér, de friss, fiatalos. Megismerem. Ő excellenciája, mint régi ismerőst köszönt.

Linhardt altábornagy. Az esztergom-kenyérmezei fogolytáborban találkoztunk még az ősszel. Akkor még vezérőrnagy volt. Azóta altábornagy lett. Most fogolytáborokat inspicál. A fogoly-táborok felügyelője lett. Beszélgetünk, elsősorban természetesen az orosz foglyok óriási tömegéről, annak ellátása valóban elsőrendűen nehéz és fontos feladat. Érdekes adatok, amiket az altábornagy a foglyokról mond:

— Én a fogolyban nem ellenséget látok, hanem lefegyverzett katonát, esetleg lefegyverezett hőst, aki a hazájáért harcolt és bizonyos körülmények kivették a fegyvert a kezéből. A fogolyban tisztelni kell a katonát és a foglyot is helyzetének bizonyos méltóságára kell tanítani. Az igazi hadifogoly az, aki bizonyos szomorú büszkeséggel viseli a sorsát, nem kér semmit, nem alázkodik meg. Meghajtja a fejét a sors végzése előtt, engedelmes és ez a szempont vezeti: elfogtatok, elvettétek a fegyveremet, azt csináltok velem, amit akartok. De katona voltam, katona vagyok, s nem büntetett fogoly, hanem csak katona...

Az altábornagy általánosságban beszél a mi foglyainkról. A szerbek nagyon jól viselik magukat, az oroszok is, az olaszokról már nem lehet hasonlókat mondania. Később a

harctéri helyzetről is beszélgettünk és az altábornagy a következő érdekes megjegyzést tette:

— Érdekes és hihetetlennek látszik, amiket mondok, de én éppen a foglyokkal való sűrű érintkezésből és az orosz néplélek megfigyeléséből láttam előre a történeteket. Én megjósoltam, még akkor, amikor nem ment ilyen jól, hogy így lesz. Én előreláttam. Az orosz jó katona, erős, engedelmes, hajlítható, tanulékony, megbízható és mindenre felhasználható. Azonban gyenge akaratu, majdnem akaratsérült. Az orosz, ha jól megy, ha minden sikerül, ha minden megy és előre megy, akkor jó katona, akkor nagyszerű. De ha rosszul kezd menni, ha csapások érik, megtörik, egyszerre megroppan. Egy német, vagy egy osztrák, vagy egy magyar annál keményebb lesz, minél több csapás éri. Minket megacéloznak a sors ütései, az oroszot összetörik. Ha nekünk rosszul ment, összeszorítottuk az ökleinket és mondtuk: meg kell változnia, jobban kell mennie, minden jóra fog fordulni. Az orosz megtörik, elhagyja magát és meghajol a végzet előtt: rosszul megy, így akarja az isten, történjék, aminek történnie kell... Ez a titka a mi csodálatos győzelmeinknek és ezért zseniális, amit a hadvezetőségek csinálnak. Üldözik és lélegzethez nem

hagyják jutni a megvert orosz, amig egészen össze nem törik . . .

Nagy munka volt foglyaink óriási tömegét rendbehozni, a semmiből egyik napról a másikra előteremteni az ellátásukhoz szükséges feltételeket. Most minden a legnagyobb rendben megy már, — bárcsak így volna a mi foglyainkkal Oroszországban és Szerbiában. Az egészségi viszonyok kitünőek, a kolera, a kiütéses tifusz és a hastifusz, amiket szinte emberfölötti munka volt leküzdeni, már nem pusztítanak. A foglyoknak az aratási munkálatokhoz való felhasználása igen eredményes volt. Mindenütt kifogástalanul dolgoztak a foglyok és a teljesen kipróbálatlan kísérletezés minden tekintetben nagyszerűen bevált.

Nem messze Béctől, alig másfél órányira, az altábornagy leszáll. Csudaszép vidékeken robog keresztül errefelé a gyorsvonat, minden falu, minden kis házcsoport a Semmering szépségeit juttatja az ember eszébe. Egy helyütt, mindközött a legszebb helyen, valahol Lenbach körül, az altábornagy egy gyönyörű kastélyra mutat. Magas, kétemeletes, hófehér palota, nagyszerűen fest a sok és változatos zöld színek között, mint egy hercegi kastély, olyannak látszik és valóban az. Schönborn herceg kastélya.

— Látja, kérem, ez a gyönyörű kastély —

fogolytábor. Orosz generálisok és tisztek laknak benne. Három generális, több törzstiszt és kétszáz egynehány főtiszt és alantas tiszt.

A legelőkelőbb svájci üdülőhelyekre emlékeztet a pompás kastély a szelid emelkedésű hegy tetején, erdők közé rejtve és kedves kis épületektől körülvéve. Itt élnek, ebben a paradicsomban valóban a fogoly orosz generálisok és tisztek. Nyilván nagyon jól élnek. A fizetésükből, amit kapnak, önállóan élmezik magukat, a közeli penzió tulajdonosa adja a kosztot és a foglyok nagyon meg vannak elégedve. Egész nap szabadon közlekednek, sétálnak, és egy héten egyszer nagyobb kirándulásokat is tesznek a környékre. Több szabadságot igazán nem élvezhetnek. Ujságot, könyveket olvashatnak. A bécsi egyetemi könyvtár orosz könyvei állnak a rendelkezésükre és a mi lapjaink, német, horvát és cseh nyelvű lapok.

Március huszonharmadikán, Przemysl elestének az örömére — vajjon van-e, aki többet kívánhatna — ünnepeltek a fogoly tisztek. És a mi hadvezetőségünk volt olyan liberális és nem zavarta a demonstrációt, ami csendben és szerényen, de mégis ellenünk volt adressálva. Azóta nincs sok alkalmuk a foglyoknak, győzelmi, diadalmi torra. Most lehangoltak és szomorúak és legtöbbször két-

ségbeesett. Kornyilov generális, aki Przemysl eleste napján az ünnepi beszédet mondotta, most mindennap tombol dühében, elolvassa szorgalmasan és mindig, de ugyancsak mindig és szorgalmasan összetépi az ujságokat, amikor Lembergről, Lublinról, Varsóról, Novogeorgievszkről, Breszt-Litovszkről olvas.

— Nye volno, nye volno! Nem lehet, nem lehet! — ordítja. Egyszer sirógörcsöt kapott dühében.

Foglyaink, akiknek pedig majdnem minden szahad, ime, még Przemysl örömeire ünnepelni is, Breszt-Litovszk elestének a hírére elfelejtettek ünnepelni. Szabadságaikat és kedvezményeiket most nem élvezik a fogoly tisztek. Gyönyörű kastélyukban a szelid emelkedésű hegy tetején, ezen a téli és — immár — téli és nyári üdülőhelyen nagyon elcsendesedtek az orosz generálisok. Nagyon szomorúak.

Jenő főherceg.

A délnyugati haderők főparancsnoka, Jenő főherceg vezérezredes, a Hoch und Deutschmeister érdekes és daliás jelenség. Igazi katona. Keveset beszél és keveset beszélnek róla. Nem is ismerik eléggé, alig tudnak róla valamit. A háboru elején Bécsben volt, s a máltai lovagrend ügyeit intézte. Az első szerbiai offenzíva után egyszerre tűnt elő újra, s kétségtelenül az ő érdeme, hogy az ottani állapotokat rendbehozta. Aztán kitört az olasz háboru és megjött az ő igazi rendeltetésének az ideje.

Innsbruckban, ahol esztendőket töltött katonai szolgálatban, s amelynek gyönyörű palotáját ő lakta leghosszabb ideig, nincs kirakat, ahol ne lehetne látni a képét. Az egész olasz harctéren rajonganak érte, főként Tirolban. Erzherzog Eugen, mondják olyan akcentussal és jelentőséggel, mintha azt mondanák, Prinz Eugen . . .

Én Trientben találkoztam Jenő főherceggel. Inspiciálta — talán már tizedszer —

a déltiroli frontot. Inspiciálta, ami nem annyit tesz, hogy meglátogatta a magasabb kommandókat. Jenő főherceg inspiciál: ez annyit tesz, hogy kétezer méteres hegyek tetején levő lövészárkokba megy és ott látogatja meg a katonákat, beszél velük, lelkesíti őket, buzdítja őket, vigasztalja őket.

Trientben nagy parádé volt Jenő főherceg tiszteletére. Két-háromezer katona vonult fel előtte és állt meg előtte. Mind a két vagy háromezernél még mindig magasabb volt egy fejjel a daliás főherceg. Nyolc órakor kezdődött a parádé, tizenegy órakor Jenő főherceg még mindig dekorált. Minden kitüntetett katonával beszélgetett, kezet fogott mindegyikkel és végül beszédet intézett a katonákhoz; egyszerű, emberi szavakat mondott. A katonák könnyeztek.

Jenő főhercegen láttam először az ujonnan szervezett vezérezredesi rang ujonnan megállapított distinkcióit. Az aranygalléron három csillag, mint a gyalogsági és lovassági tábornokoké, egészen olyan. A három csillagot babérkoszoru övezi. A babér az olasz fronton harcoló hadsereg főparancsnokát valóban megilleti. Az olasz fronton harcoló baka-káplár két celluloid csillagját is babérral lehetne övezni. Nincs annyi babér . . .

Lavarone.

Lavaronet ma olyan tisztelettel és csodálattal kell kimondani, mint Doberdot. Lavarone a tiroli Doberdo. Frigyes főherceg mondta a hősookról, akik itt harcolnak, hogy olyan sziklaszilárdan és erősen állnak, mint a tiroli hegyek. Csak meghatottsággal lehet beszélni, ezekről az emberfölötti harcokról, amik itt kétezer méteres magasságokban a felhők között folynak, rendkívüli nélkülözésekkel és szenvedésekkel.

A tiroli frontban első állomásom Innsbruck volt. Éppen nagy diadalmi ünnepségre érkeztem. Diadalmenetben hordoztak körül egy zászlót. Olasz trikolór, a 115. olasz gyalogezred első századának zászlaja, Treviso város ajándéka, a harctéren szentelték fel és Lavaronenál vesztették el az olaszok. Amint mondják, hősiezen harcoltak zászlójukért, három zászlótartót lelőttünk, a negyedik fogságba esett és derekáról csavarták le a lobogót.

Trientben olasz fogolymenttel találkozom. A győzelmes csaták olasz foglyai

Dante szobra előtt, a Piazza Dante-n masiroznak, Dante szobrának hirhedt, észak felé mutató ujjai alatt. Amelyek Ausztria felé mutattak és azt mondanák:

— Fuori, barbari.

Most megváltozott ennek a mondásnak a jelentősége, mintha azt kiáltaná Dante az árulóknak:

— Fuori traditori.

Az olasz foglyok lehajtott fejjel, szemlesütve haladnak el Dante szobra előtt. Nem lehet letagadni Egy kinó-operatőr fotografálja a felejtethetlen jelenetet . . .

—

Trienten túl szédítő magasságokba emelkedik az ut, félig üres és egészen üres falvak között robog az automobil. A falvakban a régi utcaneveket lojálisan megváltoztatták. Mindenfelé friss táblák; a tereket és az utcákat a királyról, a Habsburgokról és Bismarckról nevezték el az irredenta elnevezések helyett. Mindenfelé fekete-sárga lobogó, nem parancsnoki épületek jelzései, hanem a hazafiság demonstrációi. A lavaronei győzelmeket ünnepli Dél-tirol és talán egyuttal az északi eredményeket is. Amerre megyünk, minden rendszeres és tervszerű védelmi intézkedések jeleit mutatja, sok helyütt úgy tűnik, hogy örültség az olaszoktól e vonalak forszirozása, télen a

méteres hóban pedig teljes lehetetlenség lesz mély völgyből támadni a magaslati állásokat. Vannak helyzetek, melyek megnövelik fegyvereink erejét. Egy helyen hordókban, emeltyükön egyszerű kövek, ez a legrettentőbb fegyver. A támadó olaszokra egyetlen mozdulattal legördítik a kőlavinákat. Ezek úgy gördülnek soraikba, mint a pusztító halál. Legutóbb egy olasz zászlóalj támadását verték így vissza. Az egész zászlóaljból alig néhányan menekültek élve. A többi mind ott maradt; a legördülő kőlavina eltemette valamennyit.

A háboru első napjai óta erőszakolják az olaszok Folgáriát és főként a lavaronei fensikot. Ez az utóbbi háromszögű plateau, tulajdonképpen nem is fensik, hanem megszakgatott közép hegyvidék, körülvéve kopár és meredek dolomithegyekkel. Lavarone és Folgária fontos védőpontja az Etsch völgyének, mely az annyira áhitott Trient felé vezet. Érthető, hogy amint nyugatra minden támadást Görz, illetve Trieszt felé intéznek, itt minden Folgária, illetve Lavarone felé irányul. Trient kellene . . .

Beutaztam Folgária egész területét, térképpel a kezemben és személyes meggyőződésem alapján mondhatom, hogy védelmi vonalunk a háboru hatodik hónapjában szinte centiméter pontossággal ugyanott van, mint

eredetileg a legelső percben volt. Ott, ahova hős védőinket először állítottuk. Az olaszok sehol semmi eredményt nem értek el.

Közvetlen a határszélen néhány községet feladtunk, ezeknek lakói, hű tiroliak, fegyverrel kezükben védik otthonukat, szolgálataik a nehéz hegyi harcokban megbecsülhetetlenek, hiszen minden zugot nagyszerűen ismernek. A tiroli lövészek, valamint a monarchia minden népéből itt harcoló sorkatonaság egy mást mulja felül a hősiességben. Láttam tizenegyéves ifju tiroli lövést és hetvenéves öreg standschützöt. Csodálatos a háboru, ami itt folyik, lelkesedéssel, dühvel, gyűlölettel és ami a legfontosabb, határtalan és biztos győzelmi öntudattal.

Az első és leghevesebb lavaronei harcok lefolyásukban, valamint keresztülvitelük egész lényegében hasonlóak az isonzói akciókhoz. Itt is vagy tiz napon keresztül lőtték minden kaliberű olasz ágyuk rettentő tüzeléssel a magaslat erődöket. Az előkészítési tüzelés leginkább a lavaronei fensík keleti széle ellen irányult. Borzasztó napok voltak azok. Az őrségek hüen, példátlan hősiességgel tartottak ki, éjjel állították helyre azt, amit a nappali tüzelés szétrombolt. Tiz napos tüzérsgéi előkészítés után következett be az olasz gyalogsági támadás.

Augusztus huszonnegyedikén este, mikor az olaszok a tüzérségi előkészítést teljes hatásúnak tartották, kezdődött a támadás. Pontosan jelentették, hogy olasz gyalogság nagy tömegekben közeledik egyik védőpontunk ellen: A fényszórók megvilágították az előrenyomuló olasz gyalogságot, elpusztultnak vélt erődeink bevárták a támadásokat, nyolcszáz lépésre voltak az olaszok, amikor csapataink megkezdték a tüzelést.

Az első támadás, melynél újabb olasz erősítéseket lehetett megállapítani, éjjel egy órára vissza volt verve. Tüzérségünk üldözte a visszavonuló olaszokat. Látható volt, hogy az olasz tartalék magához vonta a visszavonuló csapatok részeit és újra előrenyomult. Tüzérségünk tűzbevonta az utakat, melyeken előrenyomulhattak, mire visszavonultak. Az olaszok négyszer mentek rohamra, kétszer a drótakadályok előtt omlott össze támadásuk, a visszaözoönlők a huszonnyolcas olasz lövedékek okozta gödrökbe menekültek shrapnelljeink elől. A harmadik és negyedik olasz támadás is az akadályokig ért és ott omlott össze gépfegyvertűzben és kézigránatok retentő pusztításai között.

Hajnali három órakor véget értek a támadások. A parancsnok vezérkarával bejárta a csatateret. A foglyok gyilkolásra szánt kézi-

gránátjaikat udvariasan átnyújtották tisztjeinknek. Összesen egy tiszt és kétszáznegyvenöt ember került sebesületlenül fogságunkba, sebesülten pedig négy tiszt és száznolc ember. Rengeteg olasz halott fekszik a drótsáncokban és akadályokban, aknáktól felrobbantva, valamint olasz ágyuk tüzeiben elpusztítva. Az olasz huszonnyolcas ágyuk véres munkát végeztek saját soraik között. A foglyok és halottak felszerelésében ekkor találtak először mérges gázbombákat.

—
A száztizenötödik olasz gyalogezred ezredese, Rivveri súlyosan megsebesülve feküdt a csatatéren, amikor egészségügyi őrzőjüket rátalált. Lázasan vérezve könyörgött, hogy el akar bucsuzni elesett tisztjeitől. Kérését teljesítették. Hordágyon hordozták körül a csatatéren. Két óra hosszáig cipeltette magát, ahol elesett tisztjeit látta, megállt és forrón csókolva a véres, kihült ajkakát, bucsuzott elesett bajtársaitól. Zokogott és jajveszékelt. A szemtanúk előadása szerint a jelenet teátrális volt, de megrendítő.

Amikor reggel az ezredet elvitték a sebesületlen foglyok előtt, ezek tüntettek sebesült ezredesük ellen.

— Brutta bestia! — ordították és pfuj kiáltásokkal kísérték kitöréseiket.

Rivverit állítólag szigorúsága miatt gyöltek; makacs, önfejű kommandans volt, a katonák őt okolták a kudarcért. A tábori kórház előtt is sokáig tüntettek az ezredes ellen fogságba került katonái.

A lavaronei csatákban — mondotta egy kapitány, aki végigharcolta valamennyit — az olaszok már nem Avanti Savoya-val sturmolnak, hanem Urrá, Urrá-t kiabálnak. Az Avanti kezd kimaradni az olasz háborus szótárból. Valóban ideje már, hogy Urrát ordítsanak és nem Avantit, hiszen mindenfelé mennek, csak éppen nem előre, azaz avanti.

K. u. k. Arbajter Bakos.

... Délután négy óra.

A déltiroli kis falu, Folgaria a róla elnevezett fensik fölött meredek és végtelen hegy-ségek redői közt. Kicsi és jelentéktelen, mint fonnyadt havasi gyopár egy robusztus katona keblén. Alig lehet észrevenni. Egészen lakatlan, üres, néhány utcája kihalt, csak katonák és az ittmaradtak. Akik azonban itt maradtak, az öreg asszonyok és a kis csecsemők is katonáknak számitanak az állandó gránát- és shrapnelltüzből, ami szüntelen, mint állandó menydörgés. A hotelos közömbösen ujságolja a fekete kávéhoz:

— Délelőtt becsapott egy gránát a szomszédba.

Az asztalnál a szomszédom egy főhadnagy. Egyszerre megszólal, mint akinek hirtelen eszébe jutott valami. A szomszédba becsapott gránátról jutott eszébe:

— Tegnap nagyon dolgoztak az olasz ágyuk. Egy halottunk is van, egy szegény arbajter. Odakünn dolgozott a legnagyobb

shrapnell-tűzben, egy lövés érte, sokat szenvedett, reggelre meghalt. Most temetik. Éppen négy óra. Magyar ember volt, nem jön el?

Indulunk. Az egész falu egy utca. Az utca végén egy nagy templom, rajta arany betűkkel a felírás: DOM. A templom előtt üres trén-kocsik; szanitéc-kocsik, amik üresen a szállitmányaikra várnak. Benn a templomban egyszerű ravatal. Két bécsi vöröskeresztes testvér imádkozik előtte éppen. A koporsó nehéz selyem takaróval letakarva, itt találhatták valahol. A koporsó előtt egy fehér, egyszerű fakereszt, tintaceruzával a felírás, így:

*K. u. k. Arbájer
Bakos Sándor
1875. Hódmezővásárhely
1915. Folgaria*

Négy óra, a temetés pontosan, katonásan kezdődik. Jön a tábori lelkész, husz szanitéc-katona adja a diszkiséretet. Négy szanitéc kihozza a koporsót a Szent Mihály lován, amin ravatalon volt. A katonák egy őrmester vezetésével állnak, hapták, sapka a kézben. A pap monoton, megható éneklő hangon imádkozik.

Az egész néhány percre tart, de megrázó, csak a keresztre kell nézni, szegény munkás,

„Arbájter Bakos,“ aki Hódmezővásárhelyről jött el meghalni Folgariába. A katonák meghatottan hallgatják az imát, az ablakokban megjelennek az itt felejtett benszülöttek és könyeznek. Az egész öt percre tart.

A pap megindul, négy katona felkapja a koporsót, a husz szanitéc utána, megy a temetési menet a falu egyetlen útján a temetőbe. Az egész néhány perc csupán. Mellém kerül az elesett arbájter parancsnoka, budapesti ember, Balázs József népfölkelő mérnök-hadnagy, aki meghatottan beszél a munkásáról:

— Ime, tetszik látni, milyen hősök az úgynevezett arbájosok, ahogy a baka-nyelv elnevezte a Militär-Arbeiter-Abteilung munkásait. Ez is szegény, állandóan tűzben dolgozott, ez is hősi halál, ha nem is volt fegyver az oldalán. Meg kell egyszer emlékezni az arbájosokról is. Nagy szolgálatokat tesznek és állandóan az életükkel játszanak. Nekem kétszázötven munkásom van, szegediek, hódmezővásárhelyiek, a legkitünőbb munkáerő, kétszázötven, illetve most már csak kétszáznegyvenkilenc. Képzett pionirok munkájával felér, úgy dolgoznak. A legmodernebb tervek alapján védelmi vonalakat építenek. Igaz, hogy meg is becsülik a munkájukat fizetéssel is, elismeréssel is . . .

A temetőbe értünk. Utközben, ahol katona jött szembe a szomorú menettel, keményen és hódolva szalutált a halottnak, akár tisztt volt, akár közlegény. Ilyen komoly és meg-hatott tisztelegést nem igen lehet látni, mint a halottnak Folgariában. A civiltemető mellett van a katonai temető. Tizenhét friss sir egy-más mellett, a fal tövében. A pap újra imád-kozik. A közönség meggyarapodott. Szanitéc-katonák, két vöröskeresztes testvér, néhány tiszt és egy lovas, ahogy elvágtat a temető mellett, figyelmes lesz a temetésre, leszáll és a lovával együtt odaáll a temetőgyülekezetbe. Leeresztik a koporsót. A sir szűk. Az őrmester halkán összeszidja a sirásókat. Kiszélesítik a sirt. A pap még egyszer beszenteli a koporsót, imádkozik. Egy halk Miatyánk, a néma imába belehangzanak a süvítő gránátok és shrap-nellek és a pap idegesen kapja fel a fejét, bántja, hogy megzavarják az imáját, pedig nincs igaza, az ágyudörgés bele tartozik ennek a temetésnek a hangulatába.

A pap és a tisztek és a két vöröskeresztes testvér egy-egy rögöt dobna a koporsóra, aztán dübörögve zuhan rá a föld. Egy főhad-nagy odafordul a mérnök-hadnagyhoz.

— A te munkásod volt?

— Igen.

— Volt családja?

A mérnök a noteszába néz :

— Nem volt.

— Szervusz.

— Szervusz.

Vége.

... Délután négy óra husz perc.

Velencében volt hadnagy . . .

A tiroli háboruban az a legszebb, hogy tulajdonképpen sport, lövészsport; egyik napról a másikra véres és komoly gyakorlása a szenvedélyesen és általánosan űzött sportnak, a céllövésnek. A „Schiess-Stand“-októl, ahonnan a kitűnő standschützök kikerültek, a lövészárkokig, ahol most fiatalos lelkesedéssel harcolnak ősz aggastyánok, rövid az út. Mozgósítás, bucsuzás, beöltözés és kész. A tiroli lövész-ből, akinek a puska gyerekkora óta elválhatatlan eszköze volt, órák alatt tiroli honvéd lesz. Mondják, hogy a mozgósítás után egy nappal már készen álltak ezek a békében is katonailag szervezett „Baon“-ok. A tiroliakon a csukaszürke bluz gallérján a tiroli sas, a vorarlbergieken a vorarlbergi cimer. És már mentek is. A háboru rájuk nézve nem jelentett nagyobb különbséget ennél: azelőtt minden vasárnap lövöldöztek, most — minden nap . . .

Meranban, utban a stilfsi hágóhoz, meglátogattam a Schiess-Standot, amelyik egyike a leghiresebbeknek Tirolban. Most persze üres a vendéglő, a kert is, a nagy diszterem is és elhagyottak a lövészállások. A gazda is, tiszta véletlen, hogy itthon van, természetesen ő is standschütz, csak beteg lett és most néhány napra szabadságot kapott. Hét lövészállás van egymás mellett a vendéglő nagytermében, kis fülkék, amik kényelmes elhelyezkedést nyújtanak a lövésznek, aki telefon és villanyos csengő összeköttetésben van a nyolcszáz, ezer, ezerötszáz méteres célpontokkal. Vasárnaponként itt gyakorolták magukat, békés sportban e harcias foglalkozásra a tioliak és szenvedélylyel űzött sportjuknak most jelentékeny hasznát vesszük a magas hegyeken.

Mindenki standschütz Tirolban. A tizenhétéves fiu éppen úgy, mint a hatvan-hetvenéves aggastyán. A görbepipás, nagyszakállu, ősz tioli, aki pipázva, nagyokat köpdös, a „welscheket“ szidja, lő és biztosan talál, immár csatakép és nem vicclapba való tréfa. Sarzsíjaik is vannak, altiszti rangjuk leginkább az, amit katonáskodásuk alatt elérték, vagy amit lövészi erényeikkel kiérdemeltek. A tisztjeiket, mint ismeretes, maguk választják, de az őrnagyok kinevezését — ez a legmagasabb rang — öfelsége erősíti meg.

A standschützöknél a legmagasabb rang az őrnagy és ime, én mégis a standschützök ezredeséről írok. A standschützöknek valóban van egy ezredesük, aki méltó ehhez a hős gárdához: Oberst Karl von Grátzy. Az öreg ezredes — hetven év körül való — már husz éve nyugalomban van. A világháboru kezdetén is nyugdíjban maradt, de amikor az olaszok hadat üzentek, nem birta tovább, felkötötte a kardját, diszbe öltözött és elment Dankl tábornokhoz, a tiroli honvédelem parancsnokához:

— Kegyelmes uram, — kérte, — én ott voltam 59-ben is és ott voltam 66-ban is. Én 1915-ben is ott szeretnék lenni, ahol az olaszok ellen harcolnak. Alázattal kérem, tegye lehetővé

Az öreg tábornok meghallgatta öreg ezredese megható kérését és most Oberst von Grátzy hetven évvel a vállán egy fiatal ember készségével és lelkesedésével végzi a munkáját. Ő lett a standschützök felügyelője, a standschützök ezredese. Én Folgarián, vagy Lavaronen találkoztam vele, egyik magas hegyről le, a másakra fel, éjjel-nappal fáradhatatlanul, ezer veszedelem és fáradság között járt a tűzvonalban. Inspiciálta az embereit és a hadseregparancsnok köszönetét, üdvözlétét és elismerését tolmácsolta a katonáknak.

— Dank, Gruss und Anerkennung . . . —
mondta talán kétszázszor az ezredes.

Az innsbrucki nyugalom husz éve után — öröm nézni, — szinte megfiatalodott az aggastyán és büszkén viseli a kardját, amelyik a boszniai okkupációban csorbult ki. Egy öreg standschütz, aki együtt harcolt az ezredessel, mint főhadnagygyal 1866-ban a stilfsi hágónál, örömmel köszöntötte a régi kamerádot. Amikor meglátta, így szólította meg:

— Grüss Gott, Herr Oberleutenant!

Mit neki az elmúlt ötven év s az arany gallér és rajta a három csillag, ő ma is csak standschütz, akkor is az volt, azt hiszi, szentül meg van róla győződve, hogy az Oberst is főhadnagy még mindig. A legszebb, hogy az öreg ezredes meg se kísérelte, hogy megható tévedéséről felvilágosítsa az öreg tirolit.

Az öreg ezredes mint hadnagy Velencében szolgált. Megható volt, amikor erről beszélt és őszintén szólva ezért az egy mondatért irtam meg az egész történetet Oberst von Grätzről:

— Kedves barátom, — mondta egy kicsit elérzékenyülve — tudja, hogy én hol szolgáltam mint hadnagy? Velencében! Istenem az volt az élet: Leutenant, Enundzwanzig Jahr, Venedig . . . Ezt adja össze . . .

Összeadtam. Hadnagy, huszonegy év és hozzá Velence: ez az ifjuság, a töményített, csudálatos ifjuság. És meg lehet érteni az öreg ezredest, ha elérzékenyedik, amikor erre gondol, mert ez az, ami nem tér ugy vissza, mint a stilfsi hágó 1866-ból.

A Garda=tó a háboruban.

Háboru folyik a Garda-tó mentén, igen, háboru a Garda-tón, akármilyen groteszk és furcsa. Ez a két egymástól messze levő és idegen fogalom összekerült, szorosan egymás mellé került: a gyönyörű Garda-tó és a borzasztó háboru. Háboru és Garda-tó, nem úgy hangzik-e, mint Semmering ostroma, vagy ütközet Karlsbad mellett, vagy tengeralattjáró a Balatonon. A Garda-tóval együtt csak csudálatos színekre lehet gondolni, enyhülésre, csendre, a boldogságnak némi izgató közelségére, forró és tropusi nyárra, ezer színben pompázó, hervadásában is viruló őszre, enyhe télre és ragyogó tavaszra. Avarna herceg elhajt a Ball-platzra és mindezeknek egy perc alatt vége. A csudálatos Garda-tó mentén háboru folyik, s mert a háboru nem ismer különbségeket, a háboru a poléziai mocsarak és a Garda-tó mentén ugyanaz.

Keskeny és aszfaltsima hegyiutakon robog az automobil végig Trienttől Riváig Dél-Tirol gazdag szépségei virulnak mindenfelé. A Bae-

decker adatait kellene kiírni, minden jelző szuperlatívuszával csak megközelíteni ennek a vidéknek a klasszikus szépségeit. A hegyek keskeny völgyéből, mindennek a tetejébe egyszerre megjelenik a Garda-tó. Itt el kell felejtetni egy percre háborút, olaszokat, akik a hegytetőn állnak, csak élvezni és csodálni lehet ezeket a szépségeket, a kéknek és zöldnek ezer változatát, a Garda-tó gazdag szépségeit.

Riva. Néptelen, elhagyott vagy kiürített, minden zárva. Csak a Rocca-kaszárnya mellett van nyitva egy hotel, valami derék német szállodája. A Grand Hotel, a Palace Hotel, a Lido, mind-mind zárva az előkelő szállodák, valaha üdülőhelyei gazdag és világjáró amerikaiaknak. Az üzletek zárva. Az egyetlen nyitott hotel persze tele. Az asztalon egy vendégkönyv. Decemberben még sebesült tisztek üdültek itt, januárban német tisztek is kerestek itt gyógyulást átlótt tüdejükre, áprilisban, még májusban is olaszok jártak át és a vendéglős emlékkönyvébe hűtlen olasz lelkesedéssel irták be elragadtatott elismerésüket és hódolatukat Rivával szemben.

Desenzano — az ötvenkilométeres Garda-tó tulsó, olasz végén — és Riva között béke idején nagy volt a forgalom. Egy ügyetlen megállapodás következtében, a Garda-tó személy-

forgalmát csak olasz gőzösök bonyolították le, s hogy ez mért volt hibás, az most természetesen kiderült. A forgalom nagyon élénk volt itt Olaszország és az osztrák-part között, vásárnaponként — még a háboru előtt közvetlenül is — életveszélyes volt a hajók tulzsufoltsága. Az olaszok nagyon szerették Rivát . . . Nagyon szorgalmasan látogatták és a híres Vino Santo mámorában nyilván szívesen álmodtak az olasz Trentoról.

Az olaszok, ha eredményeket nem is érnek el, ha itt, ahol a Garda-tó a határ és a front, se tudtak előre jönni, azt mégis meg kell hagyni, alaposan elkészültek a háborura. Mint ahogy ez egy jó szövetségeshez illik. Feltűnt — és talán ez volt a legbiztosabb jele a krízisnek, — hogy a háboru előtt közvetlenül beszüntették, illetőleg mérsékeltek a Garda-tó gőzösforgalmát. Előbb mérsékeltek, aztán beszüntették, egészen és hamarosan kiderült a titok, hogy miért. Hadihajókat csináltak a személyszállító hajókból.

Olaszország „tengeri hadereje“ a Gardatón a következő „egységekből“ áll:

1. Tizenkét személyszállító gőzös, amelyik most hadihajóvá van átalakítva, teljesen armirozva, kisebb ágyukkal is felszerelve.

2. Három vagy négy — (a számok nem lehetnek egész pontosak) — Kanonen-boot.

Kis hajócskák, páncélozott benzinmotoros csónakok kiskaliberű ágyukkal.

3. Fényszóró hajók, ez több van, ezek béke idején is használatban voltak, a fináncok használták a vizen levő határ fokozottabb ellenőrzésére.

4. Tengeralattjárók. Néhány egész külön, a Garda-tó céljaira berendezett U-boot.

Mindezek az egységek a Garda-tó északi partja ellen való esetleges támadásra voltak előkészítve, de mindezekből az egységekből — a fényszóró hajókat kivéve — még egyhez se volt szerencsénk. A tizenkét személyszállító hajó mindegyike 800—1200 ember befogadására alkalmas, ezen szeretnék a csapataikat partraszállítani a welschek, ahogy itt nevezik őket, ha nem volnának a mi kezünkben az összes hegycsucsok, amelyek az egész vidéket uralják. Ágyus-csónakjaik még nem jutottak szerephez, mert a hegyek, amiket hüen és csodálatos szilárdsággal tartanak csapataink, nem engedik őket előre. Az olaszok kénytelenek megelégedni azzal, hogy a fényszórókkal lőnek ránk.

A Garda-tó — kétségtelen — egyik legérdekesebb pontja az olasz harctérnek. Itt valóban mind a három lehetőségben, a szárazon, a vizen és a levegőben folynak a küzdelmek. Legsűrűbben persze a levegőben.

Olyan napokon, amikor erősen dolgozik a tűzéség, vagy estéken, amikor szüntelenül működnek a fényszórók, bizonyos, hogy — olasz repülők jönnek. Aeroplánok és hidroplánok szoktak jönni, de az aeroplánok éppen úgy, mint a hidroplánok elszáguldanak az első ágyulövésre. Legutoljára augusztus huszonhetedikén jelent meg a Riva fölött egy hidroplán. Az olasz fényszóró csóvájában keringett és a császár-vadász főhadnagy, aki elmondta, így jellemezte:

— Tessék elhinni, nem volt az veszedelmes, vagy ijesztő, gyönyörű látvány volt. A fényszóró vastag sugárkékében röpködött a hidroplán, egy-két lövést tettünk, elment. Amíg a Garda-tót szegélyező hegyeket tartjuk és isten segítségével tartjuk mindhalálig, addig itt nincs mitől tartani.

A Garda-tó partján állunk. Tiszta szemmel is látni, de távcsővel pontosan kivenni: a Monte Altissimoról gránátokat lőnek az olaszok munkás-osztagokra, amelyek egy hegy lejtőjén dolgoznak. A gránátok feketén robbannak, de a munkások tovább dolgoznak. A távcsőbe a Garda-tó keleti partján, már olasz földön belekerül egy fehér ház. Egy szálloda a Malcesineben és bár a régi határtól elég messze van, most ez a határvonal. Ez a legtávolabbi pont, ameddig az olaszok elmerész-

kednek a keleti fronton, míg a tó nyugati partján Limone és Tremosine erődítéseik mögött maradnak.

Egy motorcsónakon sétahajózást teszünk a Garda-tón. A legmodernebb erődítési technika minden csodáját alkalmunk van megcsodálni, a parton és a vizen. A parton fürdők. Csónakunkra, amelyik bátran szaladgál a vizen, shrapnelleket küldenek az olaszok a Monte Altissimoról. A shrapnelleket kétszer is lehet élvezni; egyszer, mint hófehér szappanbuborékot a levegőben és másodszor, amikor a tükörsima víz fodrát megzavarják a shrapnellek száz és száz belehulló apró golyói. Egyórai motorcsónakázás a Garda-tón és meg lehet érteni, miért nem merészkednek a hamis olaszok (falsche Welsche) Malcesinén tul. Fényszóróik, amik pontosan megjelennek esténként a Garda-tó északi partján, nappali világossággal árasztják el Rivát, de több kárt nem tesznek benne. Legföljebb meggyőződhetnek róla egészen pontosan, hogy itt nincs sánsz rá előrejutni, mert ez a Garda-tó is egy olyan gárda, amelyiknél szó se lehet róla, hogy megadja magát.

A Stilfsi=hágón <2758 m.>.

Csupa narkotizált város és falu, sehol semmi élet, mindenfelé a béke bus emlékei. Dél-Tirol grandiózus havasai alján, a paradicsomi völgyekben és a hegyek lejtőin a sok város és falu egymás hátán most mind kihalt, a nagy palace-hotelok és grand-hotelok zárva, a zsalugáterek is leeresztve, az alpesi menedékházak bedeszkázva. A kitűnő hegyi országutakon, ahol tömegével száguldtak a turaautók, most katonák lihegve másszák a hegyet, lihegve, lassan, minden lépést megfontolva mennek fel, a hátukon egy kivágott erdő, amit dekkungok építésére visznek.

Bozen még csupa élet, persze itt is eltűnt az óriási forgalom, de a világhírű gyümölcsök városa mégis él, mozog, s a háboru érdekes forgalmát és nagyon változatos publikumát mutatja. Merán egészen néptelen. Minden bezárva. Lehangelő és szomorú ez az állapot itt, ahol minden egy nagyszabású, nemzetközi életre emlékeztet. És minél délebbre, minél közelebb a fronthoz, annál nagyobb a moz-

dulatlanság, a némaság, minden-minden az eltűnt békét juttatja az ember eszébe és nem lehet tudni hamarjában, hogy mi háborusabb látvány és a háboru igazi hangulatát mi adja inkább: a háborus jelenségek, vagy a békének ezek az emlékei a halál merevségében.

A nagy Ortler-havas csucs köré ugy épültek a falvak és városok, mintha mind megbámulnák a csudálatgs óriást. Neu-Spondinig, Gomagol, Trafoi a sok hotellel és villával most mind kihalt és néptelen. Neu-Spondinigben a Post-hotelon van egy tábla: „Nach dem Stilfser Joch!“ A tábla északnyugat felé mutat, egy a meredek utra. Mellette egy másik tábla:

„Napi postakocsiközlekedés
Spondinig és Bormio között.

A „mail coach“ reggel hétkor
indul Spondinigból és este
hétkor érkezik Bormióba.“

Oh, minő akadályokon kellene most átmennie a mail coachnak, ha reggel hétkor elindulna, hogy este Bormióba érkezzék. Hol van az az idő, amikor valóban elindult a mail coach reggel Spondinigból és este megérkezett az angol turistákkal Bormióba. A mail coach is, régi francia regényekből való jármű, el-

hagyottan és elfelejtve áll egy csürben, mint régi uralkodók fogatai muzeumok folyosóin.

Az autó lármázva és puffogva kapaszkodik a meredek hegyre. Egy faluban találkozunk egy ezredessel. Megadja az utasításokat, tanácsokat ad és utbaigazításokat. Az ezredest szerethetik a katonái. A Stilsfer-Jochra vezető nagy uton három hidat felrobbantottak a háboru első napjaiban, minden eshetőségre elkészülve. A minden eshetőség nem következett be és hidászaink és arbeiter-abteilung-jaink napok alatt megcsinálták a hidakat a szédítő szakadékok fölé. Az egyik hidat a katonák ünnepélyesen az ezredesükről nevezték el: Abendorff-brücke-nek.

Örökös serpentin az egész ut, meredek mélységek fölött forgolódik, kapaszkodik az autó, ezer méter, ezerötszáz méter, kétezer méter, egyre ritkább a levegő, egyre nagyobb nyomás a tüdőben és a fejben és egyre nagyobb a csodálat a katonák iránt, akik — a monarchia minden részéből valók — önfeláldozással és lelkesedéssel harcolnak itt. És a szó, hogy harcolnak itt, csak egy szónak az értelmével egyenlő és ez az, hogy szenvednek. Itt már mindenfelé sűrűn esett a hó, az utak szögletében meg is akadt. A napsütésben elviselhetetlen a forróság. egy lépéssel arébb, árnyékban dermesztő a hideg.

A 3900 méteres Ortler örökös hóval fedett csúcsa ura az egész vidéknek. Beleterpeszkedik a szem horizontjába és nem lehet kikerülni, nem lehet melléje nézni, vagy föléje, mindig csak a csodálatos Ortlert látni. A Madatsch-csucs mellett megyünk el, sokáig úgy látszik, mintha a csucscsal párhuzamosan lennénk, valóban, már kétezeröttszáz méteren felül vagyunk, már nincs fa, bokor, fű semerre, csak kopár sziklák vannak, hó van és hideg van. A Madatsch-csúcsról azt jelentette Cadorna, hogy elfoglalta és a havas csúcson szabad szemmel látni a repülő ski-patrullokát és a katonák, akik naponkint bejárják az egész csúcsot, nevetnek a hazug jelentésen. Való, mesélik, hogy három ski-futó találkozott egy tizenöt főből álló olasz-patrullal. A három ski-futó lőtt. Három olasz elesett. A többi megfutott. A Madatsch-csucs pedig változatlanul a mienk, egy percig se volt az olaszoké.

Egyszerre feltűnik a Stilfsi-hágó. Egy alacsonyabb csucs és rajta egy épület és egy másik magaslat és rajta egy másik épület, e két emelkedés közt egy hajlás, völgy, szoros, átjáró, hágó, mindenkép lehet nevezni. Az alacsonyabban levő épület a 2811 méter magas Ferdinaudshöhe, a magasabban levő épület csak kétszáz méterrel magasabb: a 3090 méteres Hotel Dreisprachenspitze.

Ez már Svájc. A fehér keresztes vörös lobogó büszkén lobog az örökös szélben, svájci katonák érdeklődve néznek le ránk, ahogy fölfelé igyekszünk, az egyik őrt áll a határon, ami egy egyszerű drótkerítés, a többiek beszélgetnek, kártyáznak, az egyik mos, a másik főz. Egy ház, egy zászló, néhány ember sötétkék uniformisban és széles ellenzővel a sapkán, egy drótkerítés, néhány lövészárók és egy-két gépfegyver, ez az egész és tetszik tudni mi ez. Ez Svájc. Ez egy idegen, békében levő ország. Ez a neutralitás.

Előkerülnek a dekkungokból a tisztek. Egy tüzérkapitány, Hauptmann Malle, akinek nagy része van az itteni védelmi munkákban, vezet bennünket. A fehér hóban nagy fekete foltok. Közvetlenül azelőtt, hogy ideértünk, robbant fel a hóban egy-két gránát. Hideg nincs, a nap égetően süt, de a háromezer-méteres magasságban elviselhetetlen a légnyomás és a ritka és erős levegő. Kőrakások mögött állnak a figyelő „horch“-posztok, némán, mozdulatlanul, erőlködő figyelemmel néznek le a mélységbe, a völgybe, a drótsáncok elé. Szabad szemmel egészen tisztán látni az olasz állásokat, az olasz drótsáncokat. Bokáig ér a hó s ahol a nap égető, erős sugarai sokáig érik, felolvad és térdig ér a sár. Aztán elbujik a nap a felhők mögé és rettentő a hideg és

kőkemény jéggé fagy a megolvadt, sárrá lett hó.

A Stilsfer-Jochon a határkö. Nagy oszlop, mint egy siremlék. Confine a felírása, 1828 a dátuma. Az innenső oldalon: Territorio Tirolese. A tulsó oldalon: Territorio Lombardo. Egy lépés tehát és Olaszországban vagyunk és nem lehet megállni, hogy ezt a lépést ne tegyük meg, bárhogya figyelmeztetnek a tiszték, hogy itt vagyunk a legnagyobb veszedelemben, fedezék nélkül, az olaszok kényelmesen ide látnak és be vannak löve minden pontra.

Egy lépés tehát és ime, Olaszország, az ellenség földjén vagyunk s ha Cadorna már hetekkel ezelőtt jelentette is, hogy a határtól jóval beljebb levő Madatsch-csucsot elfoglalta, a tény az, hogy a mi összes állásaink itt olasz területen vannak. Az olasz vámház a felismerhetetlenségig össze van löve, mert a háboru első napjaiban itt ütközet is volt, egész komoly és véres közelharc, csata, támadás — ebben a borzasztó magasságban! — s az olaszok nagyon kikaptak.

Külön fejezetet érdemel ez a történet, amit némi tulzással lehetne Monte-Scorluzzo ostromának nevezni. A háboru kitörése percében a csucsra, a határon Publik pénzügyőri szemlélsz „finanzoberaufseher“ volt hét csendőrével. Ezek összeütköztek a tulerős olasz

őrséggel és végül, amig segítség nem érkezett, vissza kellett vonulniok. A Monte-Scorluzzo az olaszokké lett. Másnap segítség jött. Kempf hadnagy a bakáival, majd Steiner főhadnagy a bakáival. Kempf hadnagy kifecskendezte a lábát, levitték. Május huszonhatodikán Steiner főhadnagy, egy különítmény baka, egy főnökvégő és néhány csendőr, összesen talán negyvenen „visszafoglalták“ a Monte Scorluzzot. Steiner főhadnagy már előzőleg megbeszélte Malle tüzérkapitánnyal az „áttörést.“ Egy ágyu el kezdett dolgozni. A negyvenegynéhány katona Steiner vezetésével rohamra ment. Az olaszok óriási támadást sejtettek. Menekülve visszavonultak. A Monte-Scorluzzo a Stilsfer-Joch egész vidékével a mienk lett. Az olaszok csak egyszer, július huszonegyedikén kíséreltek meg támadást. Ekkor visszavertük őket, azóta úgy látszik, végleg letettek arról, hogy itt előrejussanak.

... Ahogy a stilfsi-hágótól fölfelé kapaszkodtunk a meredek Monte-Scorluzzora furecsa és e szituációban hihetetlen, különös hangokat hoz erre a szél. A nagy magasságban, az egészen idegen atmoszférában szokatlanul hangzik. Muzsika! Katonazene, a svájci katonazenekar játszik — innen talán kétszáz lépésnyire — Svájcban.

Istenem, mi mindent jelent e percben ez

a katona-zene. Mekkora különbséget a két állapot közt, a drótkerítésen innen és túl, háborút és békét, a háboru izgalmas bizonytalanságát és a béke boldog nyugalmat. Ha nem őrseéfelváltás volna odafenn, ugy hangzanék, mintha a béke demonstrálása volna a háboru ellen a katona-zene.

A sziklákba ágyuk jól fedett állásai vannak bevágva.

— Schussbereit? — kérdi a kapitány.

— Jawohl, Herr Hauptmann! — jelenti a tüzmaster, akinek az arca csupa seb. A mellén vitézségi érem.

Parancsokat ad, irányt, célt és számot, hogy hova és mennyit lőjjenek.

— Mindenki jól fedezze magát. Most leadunk két lövést és ebből meglátszik az egész üzemünk. Az olaszok rögtön egész sortűzzel felelnek.

Schussbereit. Az ismert kommandók, a telefon-bugások. A parancs:

— Abgeben!

A jelentés:

— Abgegeben, — és a dörgés, minden, az ágyuzás szinszerű apróságai.

Menydörögve dördül el a két lövés. Éppen a telefonos mellett ülök. Beszól a kapitány a dekkungba: megkérdezni a beobachttert. Bug a telefon, jön a válasz.

— Circa fünfzig Schritt zu kurz! Richtung gut!

A második lövés után ez a jelentés:

— Treffer! Schützengrabe links! Hatás nem figyelhető meg.

— Feuer einstellen! — hangzik a parancs és egyre halkabban és messzebből ismétlődik. Feuer einstellen, Feuer einstellen . . .

A tüzet megszüntették. A kapitány újra figyelmeztet.

— Most mindenki jól fedezze magát. Most jönnek ők. Jön egy olasz salve . . .

Most odaát ugyanaz a mozgalom lehet, mint az imént itt. Valóban, mint a megharagított kutyák, csaholni kezdenek az olasz ágyuk. Számolni lehet a lövéseket: egy, kettő, három, négy, . . . nyolc, . . . A gránátok fekete foltokat hagynak a fehér hóban, előbb a levegőt hasítják, amig ideérnek, aztán a jéggé fagyott hómezőt tépik fel és mély tölcéért furnak beléje. Élesen dörögnek, szinte csattannak az olasz ágyuk. A svájci zenekar odafönn rákezd egy öreg, elfelejtett valcerre. A szél darabokban hozza ide a recsegő instrumentumok szétszórt akkordjait.

Magyarok, amint Tirolt védik.

Tirol katonák — emlékezetes — hősi önfeláldozással védték a magyar határt a Kárpátokban, ezen a felejthetetlen télen. Magyar bakák most hasonló lelkesedéssel és hősiei áldozatkészséggel védik Tirolt. A világ-háboru ime, hamar adott alkalmat a revánsra, ha ugyan erről illik vagy lehet beszélni és büszkeségünk lehet, hogy magyar katonák gálánsan élnek a revánsnak ezzel az alkalmával. Havasok közt, örökös hóban és jégben, gleccsereken, amiknek még a nevei is ismeretlenek voltak az alföldi bakák előtt, most ezer szenvedést leküzdve harcolnak, élnek, szenvednek, meghalnak, egyszóval, harcolnak az ismeretlen idegen világban, amiről legfölbjebb, ha álmodtak azelőtt „a puszták fiai“.

Én magam se tudtam s őszintén nem is hittem, hogy lehetséges legyen. Nem vártam és határozottan meglepett, amint a magyar szó hangzott fel az örökös hó magasságaiban, magyar szó, magyar nótá. És magyar vitézség nyomaival találkoztam. Idegen és nagyon-

nagyon furcsa itt a magyar szó, de mégis hangzik s a magyar önfeláldozás itt is ugyanaz, mint az orosz harctéren. Véletlenül kerültem magyar katonák közé a tiroli front egynéhány pontján és nem lenne teljes és nem lenne igaz a magyar katonák világháboruban való szereplésének a képe, ha nem illesztenők bele ezt a legcsudálatosabb mozaikot: a magyar bakák az örökös hó harcterein.

Az első nyom, ami a magyar katonák felé vezetett — egy sir. Trafoiban láttam. Egy gondosan diszitett sirhalom a havasra vezető ut mentén, rajta ez a magyar felírás:

DEUTSCH ANDRÁS

tüzér-zászlós

BUDAPEST, 1890

† 1915. jul. 27.

A stílszi hágón esett el a kis tüzér-kadét és a katonák meghatottan beszélnek róla, milyen szép temetése volt az elesett hősnek. Az ezredes magyar beszédet mondott és magyar katonák magyarul imádkoztak a nyitott sir mellett.

Az első magyar hangot talán kétezer méter magasságban hallottam. Katonák fát cipeltek a hátukon fel a hegycsucsra, mellettük ment egy kadét és rájuk szólt:

— Gyerekek, lassan menjetek, lassan lépjetek, csak ne siessetek. Lassan járj, tovább érsz, mondja a magyar közmondás.

A magyar bakák, úgy látszik, nem tudják megszokni a hegymászást, az a hibájuk, hogy tulgyorsan mennek, sietnek, nagyokat lépnek, ahelyett hogy lassan s főként egyenletesen lépkednének. Beszélgetek a kadéttal:

— Elek Róbert kadét! — mutatkozik be és boldog, hogy magyarul beszélhet.

Erdélyi fiu, a bakái Nagybecskerekéről és a vidékéről valók, van köztük szerb is, oláh is, de a legtöbb magyar. Fenn vannak a legmagasabb csucson, háromezer méteren túl s most, a pihenőnapon fát vágnak és viszik fel oda, ahol már nincs se fa, se fű, semmi, oda-fönn pedig, ahol reggelre megfagy az este gondosan eltett víz és a katonák a mosdáshoz legkülönösebb ötletekkel segítenek magukon, legfontosabb a fa. Fűteni a svarm-kályhában és dekkungot építeni vagy megjavítani, még melegebbé tenni a fedezéket az elviselhetetlen hidegben.

— Hogy bírják a katonák a hideget, a nekik idegen hegyekhez mit szólnak, hát a gleccserekhez, amiket sohase láttak?

— Eleinte nagyon szenvedtek a katonák; azt mondták, hogy az orosz harc téren meghalni jobb, mint itt rezervában lenni. De most már, annyi hónap után megszokták. A szokatlan hideg, a légnyomás, a sok hó bizony eleinte nagyon rossz volt mindannyiunknak. Most már

megszoktuk, sokan már ski-futók lettek s amikor megkérdeztük, kik jelentkeznek a skikurzusra, majdnem mind vállalkoztak.

Együtt megyünk a nehéz teherrel fölfelé masirozó katonákkal, s hátul szerényen felhangzanak az igazi baka-instrumentum hangjai, egy szájharmonikán magyar nóta . . . Odafönn, a legmagasabban levő csucson, háromezer méteren magyar katonák laknak a fedezékekben. Bihariak, békésmegyeiek, csanádiak. Az egyiket megkérdem, hogy tudja-e, hol van. Azt mondja, hogyne tudná, hisz itt a határkö — Olaszországban.

— Hát ez a lejtő itt micsoda?

— A stilszi juh! — mondja pontosan és valóban azt hiszi, hogy itt valami juhról van szó, ami valóban olyan veszedelmesen hasonlít a jochhoz.

— Hát az a magaslat ott, az mi?

— Az a Ferdinánd fője! — mondja a Bihardiószegről való baka Ferdinándshöhere.

Ebédre eljutottam a Laudon-bakák zászlóaljának a kommandánsához. Osztrák ember, régi osztrák családból való báró Sassenhofen, magyarul egy szót se tud, de a magyar katonáknak kevés különb barátjával találkoztam eddig. Tuláradó lelkesedéssel beszél a magyar katonákról, akikkel az orosz haretéren s most a tiroli havasok közt harcolt. Ő maga is

többször megsebesült, egy golyó a száját furta keresztül.

— Büszke vagyok rá — mondja, hogy ilyen katonáknak lehetek a parancsnoka. Ungarns edle Nation . . . Magyarország nemes nemzetének a fiai állanak itt őrt.

Az őrnagyot istenítik a katonái. Egy zongora van itt még abból az időből, amikor turisták fogadója volt a zászlóalj-parancsnokság mostani hajléka és egy hegedű is került elő valahonnan. A pozícióharc csendesebb óráiban most magyar hangversenyeket rendeznek itt. Az őrnagy kedvenc nótája a Bánk bán bordala, egy kadét zongorázik, a másik hegedűli, a többi hat kadét meleg, fiatalos, fiús hangján énekli.

Tiszteletünkre, főként a külföldiek tiszteletére szép magyar nótákat játszat az őrnagy, kuruc dalokat és végül a Rákóczi-indulót. Odaát az olaszok, az ablakból a gleccserre van kilátás, néha messzi ágyudörgés is hangzik. Ilyen aztán igazán már csak a háború tud produkálni s nincs-e ezekben benne minden rendkívülisége a háborúnak? Az egymástól oly messzi és idegen dolgokban így együtt: gleccser, ágyudörgés, lövészárók, Rákóczi-induló. Sohase tudtam, hogy ilyen szomoru és ilyen megrendítő a Rákóczi-mars.

Ski-kurzus a front mögött.

— Ki ez az érdekes, rézbőrű fiatal-ember, kék szemű, világos szőke, mint egy norvég korcsolyabajnok, napbarnított, hajlékony sportszmen ebben a fantasztikus egyenruhában, tiszti sapkával, viszont legénységi ruhában, minden disztinkció nélkül? Látszik róla, hogy mégis valaki, hogy nem közönséges ember? Ki ez? — kérdeztem a vezetőmtől a tiroli vadász-kapitánytól, aki a feltűnő fiatal-embert, mint jóismerőset üdvözölte.

— Óh, ez híres, nagyon nevezetes ember: dr. Rigele!

— Ki ez a dr. Rigele, hogy csak a nevét kell mondani és mindenki csodálattal és tisztelettel gondol rá egész Tirolban?

— Dr. Rigele közjegyző Salzburgban. Híres ski-bajnok és alpinista. Katona soha nem, volt. Egy turájánál érhetett valami katasztrófa talán onnan volt valami testi fogyatkozása. A háború elején önként jelentkezett szolgálat-tételre és most minden rang nélkül egyik legfontosabb tényezője a téli hegyi háborúnak.

Egyik magasabb kommandónak az alpesi-referense és a fő-foglalkozása: vezetője az összes ski-kurzusoknak. Az ő feladata a lehető legrövidebb idő alatt ski-futásra kiképezni a legénységet. Nehéz és fontos az ő munkája.

A kapitányunk már meg is szólítja az érdekes fiatalembert, a kitűnő sportszment, aki a békében üzött és tökéletességre vitt sportjának most nagyszerű hasznát nyújtja a háboruban. Dr. Rigele a kárpáti téli csaták előtt nagy szolgálatokat tett már, de az igazi ideje most következett el a tiroli havasok, a gleccserek harcterén. Völgyekben és magaslatokon, ahol már megállt a hó, közvetlenül a front mögött dolgozik, éjjel-nappal dolgozik és egy egészen új és nagyszerű ski-legénységet képez ki a téli háborura. Kérdéseimre a kitűnő alpinista szakértelmével a következőket mondotta dr. Rigele:

— Dél-Tirol havasaiban, a gleccsereken, körülbelül az egész fronton legkésőbb október közepén beáll a teljes hóesés, a végtelen hó szezonja. Október közepétől november közepéig még nagy munka árán lehetséges a hegyekre vezető utakat megtisztítani és használatban tartani, de november végén jelentkezik a lavina-veszedelem, a hó, mint végtelen tenger, elárasztja az összes hegyeket, a gleccserek

megindulnak és akkor másképp, mint skivel lehetetlen közlekedni. A hideg is hihetetlenül nagy lesz. Átlagban mínusz huszonöt fok a hideg. A harcvonatban álló legénység jól és gondosan elkészített dekkungjaiban megmaradhat, de a felváltás, utánpótlás, patrullirozás csak skivel történhetik. Az olaszok ski-legénysége kitűnő és a mi standbeli ski-futóink teljes mértékben felveszik velük a versenyt. A front nagy terjedelme szükségessé teszi azonban a nem direkt ski-futó legénység kiképzését is.

Előbb az önként jelentkezőket vettük elő, most a szükséghez képest a többieket is, mindazokat, akikre szükségünk lehet. A kiképzés azokban a völgyekben történik, ahol jó hó van. Jó hó: elég magas, kemény és rajta egy vékonyabb friss réteg. Vannak olyan helyek, ahol a legénység kényelmére a front mögött folyik a kiképzés, Egyszer előfordult, hogy az olaszok shrapnellekkel akarták megzavarni a kurzust, de ez nem zavart bennünket.

A kiképzés legfőljebb tizennégy napig tart. Természetesen a tiroliak könnyebben tanulnak, mint az alföldekről valók, mert a ski-futás titka a könnyű, hajlékony mozgásu láb és az alföldi emberek nehezen, merev sarokkal lépnek. Meglepett azonban, hogy a magyar katonák milyen kitűnően beváltak. Szívesen és örömmel tanulnak bele a nekik

teljesen idegen mesterségbe és kifogástalan ski-futó válik belőlük. Eleinte persze idegenkedve erősítik a lábukra a szántalpakat, elbuknak a hóban, megbotlanak minduntalan és nehezen tanulják meg a főszabályt, amire én a legnagyobb súlyt fektetem, hogy a botokat csak a fölfelé menésben kell és szabad használni, lefelé üres kézzel kell futni és a botokat hátra tartani, nehogy baleset származhassék.

Az elérhető sebesség lefelé ötven-hatvan kilométer óránként, fölfelé hatszáz-hétszáz méter emelkedés. Skifutó-anyagunk nagyszűrűnek ígérkezik, méltó lesz a már kiképzett legénységhez, amelyik már eddig jelentékeny sikereket aratott. Fölszerelésük a lehető legmodernebb és a norvég ski-futók se futnak másképp, mint a mi bakáink. Feladatuk nagyon fontos és jelentékeny lesz. Amint a teljes hó ideje beáll, minden mozgást csak ők végezhetnek, minden patrull, minden Nachschub, minden szállítás az ő dolguk lesz.

A ski-professzor nagy elismeréssel beszélt a katonák tanulékonyágáról és készségéről a nehéz sport iránt és büszkén mondta el, hogy vannak tanítványai, akik az első hét végén már tudják a „Telemach-schwungot” és a „Christiania sprungot”, amik a legnehezebb ski-mutatványok közül valók. Nem

furesa a háboru? Nem csodálatos? Az alföldi parasztyerek, aki egy éve elindult és még korcsolyát se látott, hazamegy a háboru után és tudni fogja a Christiania-ugrást vagy a Telemach-lendületet, amire még norvég skibajnokok is büszkék.

Trentino.

A Noce paradicsomi völgyén át, Trentinón keresztül kell eljutni a Tonale-szoroshoz, ami most szintén nem földrajzi fogalom és nem is látványosság, vagy turistáknak való híres nevezetesség, hanem mint minden valamire való szoros vagy hágó, most fontos stratégiai pont. Trentino jó nagy részén kell keresztülutazni a Tonale-szorosig és ez az utazás is, éppugy mint az, amit az Isonzó mentén tettem, vagy Trentino másik vidékein, megint csak igazolja az olaszokat. Tényleg meg lehet őket érteni, hogy megfájdult a foguk és megbolondultak ezért a vidékért. Meg lehet érteni az olaszokat, hogy szeretnék ezt a gyönyörű földet és meg lehet érteni a tiroliakat, akik körömszakadtáig védik. Kétségbeesetten áradozó utleírásokat lehet csak írni ezekről a vidékekről és prospektusokat a világ minden nyelvén és nem harctéri tudósításokat ezekről az üdülőhelyekről és természeti csudákról, amiket az isten is nyilván mindennek teremtet, csak nem harctérnek.

Egy szakadék fölött a Nocén át, talán négy-ötszáz méter magasságban egy híd vezet. Az egész olyan, mint valami híres svájci üdülőhely színnyomatu plakátja. A hidon öreg népfölkelő áll. A szakadék fölött villamos robog el, valamikor, hajdan, egyszer volt, hol nem volt, a békében külföldiekkel volt tele és itt a szakadék fölött szédült elragadtatással élvezték a szépségeket. A villamosokon most katonai szállításokat bonyolítanak le, a nyitott kocsikon füstölgő tábori konyha s a katonák a pipájukat verik bele, sőt — pardon — beleköpnek a világhírű Noce-szakadékba.

Magas hegyről mély völgybe le egyszerre olyan légváltozást érezni, mint amilyen teljes és tökéletes megváltozását levegőnek, hangulatnak, életnek, mindennek lehet itt egyszerre konstatálni Trentinoban. Csupa néptelen falu. A felírások, a stilus és a hangulat maradt csak az olasz. A kevesek, akik visszamaradtak azok a „gutgesinntek“. Egyik faluban láttam egy olasz susztert. A piszkos ingén, ahogy a műhelyében ült, katonai szolgálatának jubileumi emlékérmét viselte. Primitív és érthető demonstráció ez és alibi-igazolás.

Clesben, a San-Michele és Male közt közlekedő villamos pályaudvarán érdekes katonacsoport. Olasz standschützök. Olasz tiroli honvédek, idevalók Clesbe és most mennek

a frontba. Van köztük hatvanéves és van tizenhatéves. Egy ősz olasz zokogva bucsúzik a feleségétől. A kapitány odamegy hozzá, rákiált és figyelmezteti, hogy ez nem katonás, nem illik sirni. A standschütz-szakasz sorbaáll. Harsány vezényszó hangzik:

— Attenti tutti! Avanti!

Lehetetlen nem megcsodálni az olasz vezényszót, ami az olaszok ellen hangzik el és az olaszul beszélő, de hű déltiroliak lelkesedését... Malé, a végállomás a Tonaleszoros előtt olyan olasz, hogy Sziciliában se kellene olaszabbnak lennie. Büszkén meséli itt egy őrnagy, az idevaló kommandáns, hogy a falu szín-olasz népe 80.000 koronát jegyzett az osztrák hadikölcsönre.

Este volt, amikor Malébe érkeztünk és a szeptemberi, korán bealkonyodott este ritka és valóban háborus látványossággal szolgált a csendes és szinte unalmasan egyhangu háborunak a közepén, ami itt folyik. A szomszéd község, Dimaro kigyulladt. Állítólag egy kis gyerek gondatlansága okozta a katasztrófát. Az egész falu leégett. Száz család koldus lett délutántól estéig. Magyar bakák, becskerekik Laudon-bakák nagyon szépen dolgoztak a tűznél. Egy századot alarmiroztak és a katonák a legnagyobb veszedelemben mindent megmentettek, amit lehetett.

Meredek, sima hegyi utakon nem tulajdonképpen hosszú az út a Tonale-szorosba. Illetőleg a Tonale-szorosig, addig, ameddig az út szabad s a legkomplikáltabb akadályok még nem zárják el. Az erődítéseknek ismert és ismeretlen, minden szokott és szokatlan módjait látjuk itt és nehéz észrevenni, hogy itt háboru folyik, hogy az állások bevehetetlenek, hogy a fedezékek kitűnőek. Itt csak egyet látni és egyet lehet észrevenni, hogy a gleccserek ott szemben és a magas hegyek köröskörül és a mélyen futó völgy — ami a Tonale-szoros tulajdonképpen — gyönyörű és csudálatosan szép. Hihetetlen és nem idevaló a háboru. Harctér a Mácsva, harcterek az orosz-lengyel síkságok, vagy a szerencsétlen Galicia, az egy tipikus harctér, de ezek a bevehetetlen és megmászhatatlan havasok, ezek az óriás gleccserek, szédtő szakadékok, ez nem harctér, csak az elhamarkodott olasz felületesség képzelhette, hogy ez harctér lehet, de valóban és a szó északkeleti értelmében ez nem harctér.

Tiroli landesschützök egy zászlóaljával talalkoztam itt. Idevaló katonák. Sziklaszilárd állásokat építettek ide és tényleg, itt a fedezékek között járva, nem is tűnik túlzásnak a felírás, amit egyik futóároknál olvastam:

— „Oberjäger Rödler und Gutman-Weg!“

— „Passieren ist nur gefangenen Italienern gestattet!“

Igazán, ide csak halva, vagy legjobb esetben elfogva juthatnak be az olaszok. Tiroli landesschützök és egyenesen mérnökök készségével dolgozó magyar munkás-osztagok, „arbájtosok“ bevehetetlen várakká építették ki az állásokat.

Az olaszok, mintha éreznék már, hogy itt reménytelen és kilátástalan minden, már kevesebbet támadnak és már nem sietnek a rohamokkal, ami itt valóban nem más, mint versenyfutás a halálba. Valami egész különös és semmi máshoz nem hasonlítható a háború, ami itt folyik a felhők magasságában. Ha nem volna frivol, azt lehetne mondani, hogy első-sorban is egy grandiózus alpesi látványosság.

Most is. Itt járunk a Tonale-szorosban és nézzük a színjátékot, ami a szemünk előtt lefolyik. Az olaszok nehéz ágyuikkal egész délelőtt lönek a háromezerötszáz méter magas gleccserre. Hátam mögött, egy sziklaüregbe vájt műhelyben ül a bataillon-suszter. Nem tud dolgozni, mert nagy vitába keveredett egy magyar arbájtterrel. Ő azt állítja, hogy azok a kis fehér foltok a hómező fölött, azok shrapnellexplóziók. Az arbájtter pedig megesküszik rá, hogy csak felhőfoszlányok.

Dankl.

A Nidánál találkoztam vele először és most Déltirolban látom viszont Dankl Viktor lovassági tábornokot. Ott az első hadsereg parancsnoka volt, itt „Tiroler-Landesverteidigungskommandant.“ A tirolai honvédelem parancsnoka. A Nidánál, ahol a kraszniki győző hosszú hónapokon át, mozdulatlan, de nehéz és megpróbáltatásokkal teljes pozíció harcban Oroszországban küzdött, idegenben volt, csunya, rozzant orosz-lengyel faluban, valahol Miechowban.

Most otthon van, otthon, ennek a meleg szónak a legmelegebb, legintimebb értelmében. Dankl most az otthonát védi, az imádott Tirolját, a hazáját, a szülőföldjét, Innsbruckot, Bozent, Meránt, a drága szép Tirolt. Dankl imádja Tirolt és Tirolban imádják Danklt. Az innsbrucki egyetem diszdoktorrá választotta, ez hivatalos ünneplés, de ahova megy, ott lelkesedéssel fogadják, éljenzik, ünneplik, ez a nép.

Innsbruckból, ahol eredetileg volt a

kommandója, áttette a főhadiszállását délebbre és véletlenül ott voltam épen, amikor bevonulását tartotta a gyönyörű déltiroli városba. Ugy fogadták, mint egy uralkodót. Az ünnepi szónok, a polgármester így beszélt:

— Amikor meghallottuk, hogy Excellenciád lesz a mi védelmezőnk, megnyugodtunk. Tudtuk, hogy nincs mitől tartanunk és nem is félünk semmiféle ellenségtől. Sőt bizunk benne, hogy véres fejjel kergetjük vissza az olaszt a saját hazájába . . .

Igy beszélt az ünnepi szónok, a polgármester; ilyen egyszerűen és közvetlenül, ilyen tiroliasan, majdnem azt mondtam, hogy magyarán. Itt ez a hang. Dankl fogadott engem is és sokáig beszélgetett velem a tiroli fronton szerzett impresszióimról. Stratégiai magyarázatok, vagy hangzatos hadvezéri kijelentések helyett pedig egyszerűen csak ennyit mondott:

— Sziklaszilárdan állunk ugyanazokon a vonalokon, ahova a háboru elején felállottunk. Ide pedig nem dugja be az olasz az orrát. Vagy ha bedugja, véresen kapja vissza . . .

Az ősz lovassági tábornok ezt keményen és meggyőződéssel mondta ezt, határozottan és energikusan, mint amilyen az egész lénye. A tiroliak tényleg nyugodtak lehetnek.

A Tonale=szorosban.

A Tonale-szorosért — egyenes ut Déltirol szívébe — a háboru elején folytak a leghevesebb csaták. Az első négy hónapon szinte állandóan, kis szünetekkel alig megszakítva, egyre támadtak az olaszok, elkeseredett, véres támadásokkal. És minden alkalommal visszaverték őket.

Május huszonharmadikán üzenték meg az olaszok a háborut. És épen, pont négy hónapja, szeptember huszonharmadika van, amikor — gyönyörű déltiroli őszi nap — alkalmam van végigjárni a Tonale-szoros egész frontját. Csudálatos, hogy hős katonáink milyen bravúrosan tartják összes állásaikat. A Passo-paradisiónál folytak a tiroli front legelkeseredettebb harcai. A szeptember 14-iki hivatalos jelentés egy rövid mondattal jelezte, hogy véres csata volt itt. Az olaszok minden áron meg akarták szerezni a Passo-paradisiót, ami, ugylátszik, kitűnő megfigyelő pontul kínálkozott számukra.

A legjobb csapataikat vetették harcba.

A határszéli ötös számú alpesi zászlóalj vonult fel az est homályában. Megfigyelőink nyomban észrevették az alpesiek készülődéseit és jelentést tettek az ellenség tervéről. Tiroli landeschützeink már várták a támadókat. A három-ezer méteres magasságban izgalmas kézitusa, vérfagyasztó közeli-harc fejlődött ki. Ember ember ellen küzdött.

Erődeink, amelyeket a nehéz olasz ágyuk állandóan tűz alatt tartottak, nagyszerűen támogatták a halálmegvetéssel küzdő csapatokat. Hős tüzéreink, tulnyomórészt magyar vitézek, komáromi katonák, éjjel-nappal szakadatlanul valamennyien ágyuk mellett maradtak s a legborzasztóbb tűzben is kitartottak. A második éjjel után eldőlt a csata sorsa. Ötven halott és több száz sebesült maradt a csatatéren. Foglyok itt ritkán akadnak . . .

Egy olasz kapitány, aki fejsebbel került fogságunkba, a segélyhelyre való szállítása után könyörgött, értesítsék Ponte di Legnóban levő feleségét, hogy életben van és sebesülten fogságba jutott. Kérését teljesítették. Egy bátor önként jelentkező vadász, előőrs, kiment az állások előtt, egész az olaszokig. Ott a hosszú botot amibe beledugta a levelet, a földbe szurta. Másnap a bot a levéllel együtt eltűnt arról a helyről. A levél megérkezett az olasz kapitány feleségéhez.

A Tonale-szoros harcaiban történt ez a bestiális intermezzo. Az olaszok visszaverése után szanitéc-patrulljaink a sebesültek és halottak összeszedésén fáradoztak, ami szédítő magasságban rendkívüli munka. Hans Bertlé festőművész, aki mint standschütz vonult be és résztvett a gleccser csatában, szemtanuja volt és le is festette a jelenetet, így mondta el nekem a történeteket:

— Meyer Péter szanitéc-patrullvezető meglátott egy ötös alpesi katonát, aki a hóban fetrengett. A nyakán nagy sebből vérzett. A szanitéc segítségére sietett az olasznak, bekötözte a sebet aztán levetette a kabátját s a sebesült fejét ráfektette, vigasztalta az alpesit, hogy azonnal jön a hordággal és elviteti. Az olasz hálálkodott. Meyer elsietett. Alig tett néhány lépést, a sebesült olasz felkapaszkodott és a mellette heverő fegyveréből öt lépésről, utánalótt Meyernek. Meyer holtan esett össze. A szanitécek természetesen felkoncolták a gyilkos sebesültet, akinek ezen a harctéren is páratlan tettét még az olasz sebesültek is megvetéssel hallották.

Az osztrák honvédelmi miniszter megvásárolta az érdekes képet, amit Bertlé, mint szemtanu e jelenetről festett. Az olasz háboru jellemző adata ez a festmény. A sebesült orv-támadása a gleccseren . . .

Hogyan kezdődik?

Hogy a háboru valóban és a kezdődik szó egyszerű és szoros értelmében hogyan veszi a kezdetét, hogy indul meg, szóval hogyan kezdődik el, mint az operai előadás, mikor a karmester fölemeli a pálcáját, állandóan érdekelt ez a kérdés. Itt, a Tonaleszorosnál találkoztam egy magasabbrangu tűzértiszttel, akit hivatása esztendőik óta idekötött, s akitől végre választ kaptam erre a nem érdektelen kérdésre.

— . . . Ön, szóval, itt volt, amikor a háboru kezdődött?

— Igen. Öt éve vagyok itt, ezen a vidéken, egy erődben.

— Mondja el, kérem, hát hogy is kezdődött el tulajdonképpen, hogyan lett egyszerre a békéből háboru. Milyen ez a nagyszerű és élet-halált jelentő átmenet.

— Az erődélet egyhangúsága megtanított arra, hogy naplót vezessek. Itt a naplóm, leghelyesebb, ha abból olvasom fel önnek az első napok történetét.

A tüzértiszt egy kis noteszt vett elő, ez az 1914-ös napló, egy nap néhány sor csupán, egy-egy oldal sűrűn teleírva egy hónap. Katonás, egyszerű és rövid. Markáns és értelmes följegyzések, raportok ezek a naplójegyzetek. A tüzértiszt olvassa, én jegyzem az utolsó napok följegyzéseit:

... Május 20. Egész bizonyos, hogy háboru lesz az olaszokkal. Senki nem mondta és semmi jel nem mutatja, sőt minden az ellenkezőjére vall, de biztos, hogy háboru lesz. Nem tudom, hogy miért. Ma érdekes dolgot hallottam. Olasz patullok minden reggel hat órakor megjelennek a Passo-paradisio legmagasabb pontján, éppen a határnál. Este hat óráig maradnak ott, aztán elmennek. A mi patrulljaink is fölmennek, és ha az olaszok elmennek, ők is eltávoznak.

Május 21. Este hallottam: az olaszok ma is fenn voltak a Passo-paradision. Hat órakor elmentek.

Május 22. Ma az az érzésem, hogy talán mégse lesz háboru. Pedig most már inkább vannak jelek, amik erre vallanak. De talán éppen ezért nem hiszem.

Május 23. Végre, mégis... Anche egli... tehát ők is. E percben, amikor ezeket a sorokat a noteszomba írom, már háboru van. Tegnap még nem volt háboru ilyenkor. Délután közöl-

ték velünk parancsban a hadüzenetet. Azonnal munkába álltunk. Egy perc múlva lőttünk. A mi erődünk adhatta le a legelső lövést. A lövedékre ráírtuk: „A Szent-Barbara nevében!“ A legénység tisztelgett. Háromszoros hoch a királyra. Gyönyörű volt. Este érdekes dolgot mesélt el a telefonon külső erősítésben álló hadnagyom. Az olasz patrull, mint mindennap, mint tegnap, ma is megjelent Passo Paradision. Ők reggel óta ott voltak, akkor még nem volt háboru. A mieink csak délután mentek fel. Ők már tudták, hogy megtörtént a hadüzenet. Azonnal lőttek a patrullra. Felét lelőtték, fele elmenekült. Brávó. Szóval jól kezdődik . . .

Május 24. Ma hajnalban telefonon azt a parancsot kaptam, hogy . . .

Megköszöntem a tüzértiszt érdekes felolvasását, amikor itt egyszerre abbahagyta.

Tehát így kezdődik a háboru.

Landsturm=leutnant D'Annunzio.

1.

Egy kommandón ültünk, ebéd után, D'Annunzio népfölkelő hadnagy, automobilozó és repülő ordonánc-tisztről beszélgettünk. Egyszerre csak megszólalt az asztalnál egy hadnagy, aki a legszótlanabb és legszerényebb volt az asztalnál, egyszóval arisztokrata: Thurn-Taxis herceg.

— Őh, én ismerem őt! — mondta szerényen mosolyogva a fiatal herceg. Vendégem is volt egyszer, Duse Eleonorával együtt... Autogrammom is van tőle; szokásom, hogy vendégeimtől bizonyos kérdésekre választ kérek és azt összegyűjtöm. Ha kijönnek az urak Duinoba, megmutattam, ott a könyv.

Kimentünk Duinoba. Egy óra automobilon a kommandótól; rövid de veszedelmes ut. Duino Sistiana alatt, mint hosszú földnyelv nyulik be a tengerbe, a földnyelv végére épült a gyönyörű kastély. Most farkasszemet néz Monfalconeal, ahonnan az olaszok állandóan lövik. Kiértünk.

Az évszázados kastély egyik könyvtár-szobájában Turn-Taxis herceg megtalálta az autogramm-könyvet. Mindjárt az elején D'Annunzio írása.

Név: D'Annunzio.

Idő: 1905 június 17.

Mi a kedvenc olvasmánya: Dante Divina Commoedia.

Mit szeret legjobban a világon: A szerénységet.

Melyik a kedvenc virága: A piros szegfű.

Mit utál legjobban: A fitos orrot.

Mi a kedvenc itala: A hideg forrás-víz.

Mi a leghőbb vágya szívének: Megölni-e kastély urát, behurcolkodni és itt élni e gyönyörű duinoi kastélyban.

Egyszer legyen őszinte az ember . . .
D'Annunzio — úgy látszik — ez egyszer őszinte volt.

2.

Garibaldi napjára, szeptember huszadikán, végig az egész olasz fronton vártak valamit katonáink. Valami nagy támadást vártak. Valami általános jellegű heves rohamot, mindenestre valami nevezetést. Ehelyett mi történt? Höfer is jelentette. Egy ellenséges kétfödélű, Farman típusu olasz aeroplán jelent meg Trient fölött és röpiratokat szórt le D'Annunzio auto-ordonanz-landsturmlieutnant tollából.

Találkoztam egy magasabbrangu tiszttel, aki átutazóban ama nevezetes napon, szeptember huszadikán éppen Trientben volt. Előadása szerint az olasz aeroplan szeptember huszadikán délelőtt tiz és tizenegy óra között jelent meg Trient fölött. Lehetett ezerötszáz méter magasan, amikor jött, negyedóraig keringett a város körül, mikor a legalacsonyabban volt, lehetett nyolcszáz-ezer méteren. A repülőgépről éppen a város középpontján levő Piazza Danten hullott le egy csomag. Civilek alig jártak arra. Egy közelben posztoló katona vette fel és vitte a kommandóra.

A csomag: — egy retikül volt. Körülbelül husz centiméter széles, negyven-ötven centiméter hosszú retikül, az egyik oldalán az olasz cimer, a másik oldalán zöld-fehér-piros színek, az egészen végig pedig félméteres trikolor-szalagok, mint diszítések. A retikül felső része erősen, gondosan összekötve, az alja homokkal megtöltve, hogy nehéz legyen és zuhanjon. A retikülben husz darab röpirat volt, nyomtatott pamflet, milanói nyomdában készült, egy iv az egész, tizenhat sűrűn tele nyomtatott oldal, végig olasz sikerekről, diadalokról győzelmekről beszél, hódított ágyukról elfoglalt területekről, nagy olasz bőbeszédűséggel és ferdítéssel. Végig minden oldalon az áll, hogy az olaszok biztosan győzni fognak, ha a tél

most meg is akadályozza, majd tavasszal. Részletesen senki sem ismeri a pamflet tartalmát. A förmedvény nem is érdemel nagyobb érdeklődést.

Legjobb a röpirat megszólítása és aláírása. A megszólítás ez:

— Trentini! Fratelli in Dante aeterno!
(Trientiek! Testvérek az örök Danteban!)

Az örök Dante kitűnő testvére, sajátkezűleg írta alá az összes példányokat. Így írta alá:

— Tenente D'Annunzio.

A legszebb, hogy az aláírás piros tintával volt írva. Nyilván célzás D'Annunzio piros vérére, amelyik pedig nem nagyon siet kiomlani a hazájáért.

Hősök

„Flieger-Kompagnie“-ja No. ....

A tiroli harctéren találkoztam velük, hősök repülő-századával.

... A dél-tiroli város állomásán, a vasuti restaurációban két tiszt ül és vacsorázik. Az egyik kapitány, a másik főhadnagy. A kapitány bluzán a repülők jelvénye, kiterjesztett szárnyak... Tehát ő a pilóta, a másik a beobachter, ez egészen biztos, egy pár, hűséges egy pár, nem hagyják el egymást. Vacsoráznak, jókedvűen beszélgetnek, sokszor hangosan és szívből felkacagnak. A pilóták olyanok, mint a kis fiuk.

Vezetőm a tiroli harctéren, Gschliesser kapitány figyelmeztet:

— A flieger-hauptmann, akit néz, mit gondol, honnan jött?

— Honnan?

— Bresciából!

Bresciából... Ami hősiesség, bátorság, önfeláldozás csak lehetséges, elszántság és vitézség és halálmegvetés, ami egy férfitől kitelik, az mind benne van ebben:

— Bresciából!

Steiner von Goeltl kapitány és a megfigyelője, Caligovic főhadnagy az asztalunkhoz ülnek, megismerkedünk, beszélgetünk és mindenről beszélnek, csak a bravuros repülésről nem. A kapitány magyar, a főhadnagy horvát. A kapitány Temesvárról való, ott szolgált aztán Brassóban és onnan rukkolt be. A legrégibb pilóták közül való. Rokonszenves szőke fiatalember, kék szemei vannak, meleg nézésűek és szelidek. A háboru elején a szerb harc-téren volt, ott megsebesült és négy hónapig feküdt utána. Kilencszázszor szállt fel a háboru óta . . .

Kérem, hogy beszéljen valamit legutolsó útjáról, ami nevezetes és fontos ut volt. A Höfer-jelentés külön megemlékezett róla. A bresciai municiógyár kigyuladt, tiz halott, husz sebesült, több millió kár . . .

— Igazán, nem tudom — kezdi — hogy képes vagyok-e elmondani úgy, ahogy történt. Megirni jobban tudnám. Az embernek úgy-e, ha repülő is, van, akinek megírja . . . Én megírtam, s ha az a levél itt volna, most egyszerűen felolvasnám.

A levél természetesen már elment. Mi megkérjük a kapitányt, hogy beszélje el, úgy ahogy emlékszik, bravuros repülését és ő beszél, beszél, egyre jobban belemelegszik,

ahogy beszél, meleg, gyerekes szemei égneek, valami ismeretlen és dicső lázban égneek.

— Motorom egy száznegyven lóerős Austro-Daimler motor. Az aeroplán magyar gyártmány, az aszódi Lloyd-gyárból való. A neve, no igen, neve is van és mert én szenvedélyesen szeretem a muzsikát, s különösen Wagnert, a neve: Grál! Parancsot kaptunk, hogy szálljunk Brescia fölé és bombákat dobjunk a munició-gyárra. Tegnap kipróbáltuk a motort, nagyszerűen működött minden, és hogy egészen biztosak legyünk a dolgunkban, bomba-vető próbákat tartottunk. Főhadnagyommal felszálltunk, ő ezer méterről zsákokat dobált le és amikor már láttam, hogy célbiztos, elkészültünk az indulásra. Reggel négy órakor keltünk fel. Pontban öt órakor indultunk. Csunya, szeles idő volt, uagy köd, a kamerádok lebeszéltek az utról, ami szerintük merőben életveszélyes volt. Nem hagytuk magunkat lebeszélgni. Start!...

Kétezer méterig a völgy-katlanban kellett felsrófolni magunkat, hogy a havasok fölött keresztüljussunk. Minden rendben ment. Ködbe, felhőkbe burkolva érkezünk Brescia fölé és csak ott bujtam ki a felhők mögül, hogy meglepetésszerű legyen érkezésünk. Hatszáz méterig leereszkedtünk. Egyik bomba a másik után. Egy, kettő, három, négy, mind talált...

— Bravo! — kiáltottam a főhadnagynak.

Ő boldogan kiáltott vissza:

— Mind treffer!

Én visszakiáltottam:

— Fotografálni!

A főhadnagy fotografált, alattunk, mint égő folyam a ködben a lángban álló munició-gyár, aminek a legfontosabb két épületét találtuk el, a hüvely-gyárat és az elektromos-telepet. Fölemelkedtünk, mert az olaszok minden oldalról hevesen lőttek ránk.

— Vissza, még van öt bomba! — kiáltotta a főhadnagy.

— Gyerünk!

Vissza, a munició-gyár fölé. Öt, hat, hét, nyolc, a kilencedik bomba is rendeltetési helyére érkezett. Az olaszok egyre hevesebben lőttek ránk. A shrapnell felhőket tisztán láttuk. Rövidek voltak. Felemelkedtünk és indultunk, illetve indulni akartunk — vissza.

Szent isten, most is megborzadok, ha rágondolok, végünk, elvesztünk, Brescia fölött, a legnagyobb shrapnell-tűzben, a motor kezd kihagyni, vége, megáll, elromlott. Kétségbeestünk. Mit csináljunk, vissza nem lehet, ha itt leszállunk, elvesztünk, fogság vagy még rosszabb és mindez az elért siker hangulatában.

— Le kell szállnunk! — kiáltottam a főhadnagyra, aki, szegény egészen kétségbeesett.

Én megőriztem a hidegvéremet. A főhad. nagy inkább öngyilkosságra gondolt, semhogy fogságba kerüljünk. Én, gondoltam, csak hidegvér, hátha még nincs elveszve minden-Siklórepüléssel leereszkedtem, gondoltam, Brescián kívül, valahol csak lesz egy tisztás, ahol nincsenek emberek, talán még segíthetünk magunkon. Isszonyu percek. Vissza-gondolni is szörnyü rá. Ellenséges területen leereszkedni... És leszálltunk. És mit tett isten, ez a végzet, csuda történt. A motornak nem volt semmi baja. Csak víz került bele a karburátorba és most egyszerre, újra, működni kezd a masina. Szabályosan és hibátlanul. Meg voltunk mentve. Föl, föl, nem törődtünk veszéllyel, shrapnellekkel többé, — haza...

A főhadnagy itt átvette a szót:

— Ehhez hasonlítható boldogság nincs a földön, amit mi éreztünk. Én nem tudtam mit csináljak a boldogságomban. A zsebemben kotorásztam és egy kis szájharmonikát találtam, amit éppen a napokban kaptam, liebesgabe... Az irtózatosszélben, ahogy óriási sebességgel mentünk, játszani kezdtem...

Folytatni akarta, én közbeszóltam, mert nem tudtam megállani, hogy ne kérdezzem:

— És mit játszott, főhadnagy ur?

— Mit? Hogy mit is? — nevetett a kér-

désen és utána gondolkozott. Megvan. „Wien, Wien du Stadt meiner Träumen . . .“

A kapitány befejezte a felejtethetlen előadást:

— És pontban hét óra tiz perckor haza-érkeztünk. Két óra tiz percig voltunk a levegőben . . . Ez az egész. Így történt.

Ez az egész, mondta, így történt és már másról beszélt. Hogy titokban író szeretne lenni, hogy sokat olvas, hogy kedvenc regénye az én haditudósító-kollégámnak, Leonhard Adeltnek a „Der Flieger“ című regénye és odafönn, a magasságokban gyakran idézi magának e könyv mottóját: Wir werden neue Wege wandern . . .

A kapitány később bemutatta a repülőit; a vaskeresztes kapitányt, aki Lembergől, orosz fogságból szökött meg, a magyar főhadnagyot, aki Veronát és Schiót bombázta, a kis káplár-pilótát, aki márciusban a technikáról rukkolt be, mint hadiönkéntes és augusztus tizen-nyolcadikán, a király születése napján felszállt Trientben a trientiek örömére bukfencet vetett a levegőben ál la Pégoud és a megforduló repülőgépről virágott szórt le ugyanarra a Trientre, amit D'Annunzio brosurákkal bombázott.

A repülő-tábor messze van, a városon kívül és a kapitány és a főhadnagy autóba

szálltak, mert — ki tudja — hátha jött valami új parancs reggelre. A nagy szürke automobil ott állt már a vasuti állomás előtt. K. u. k. Flieger-Kompagnie No. . . . volt ráírva nagy fekete betűkkel. Elbucsúztunk a hős kapitánytól, a sötét országuton egyszerre eltűnt a szemünk elől a szürke automobil, aminek ez volna a helyes felirása: K. u. k. Flieger-Kompagnie der Helden No. . . .

Kis=Nagyvárad . . .

Naiv és szeretetreméltó bakapoézis, ugyanaz, amelyik tavaly télen, Orosz-Lengyelországban a Hindenburg-Nagyfalut fölépitette, itt, a tirol fronton, az olasz határon is megteremtette a maga kisvárosát, nagy-faluját, azt a drága és csudálatos valamit, ami a távoli otthonra emlékeztet. Itt Kis-Nagyváradnak hívják a Hindenburg-Nagyfalut és egyformán megható és egyformán kedves mindakettő. Az orosz-lengyel hómezőkön ugyanazt jelentette, mint itt a Dolomitok kopár szikláin, a magyar baka kedves humorát, határtalan és szenvedő szeretetét a hazája iránt. Mindig meghatók ezek a harctéri magyar faluk, mert az ötlet és a szellem és a temperamentum, amelyik létrehozta, körülbelül ez az, amivel a csatát megnyertük.

A bihari bakák ütött-kopott kis faluja még abban a sorsában is osztozik az igazi magyar falunak, hogy nincs vasuti állomása. Nem jár erre gyorsvonat, se személyvonat, se vicinális, nem jár erre a madár se, véletlenül

lehet csak idejutni. Az autó messze elmarad a szerpentin végén és mi megyünk, megyünk a sziklák közt és mint egy valóságos bihari falu szélén, ugyanaz a fa, ugyanazok a színek, ugyanaz az írás egy helység-tábla:

KIS-NAGYVÁRAD

Az oszlopon a nemzeti színek, a táblán a magyar címer. Egy bihari zászlóalj áll itten, a nagyváradi háziezred egy különítménye és szeretettel a hazájuk iránt megépítették a Kis-Nagyváradot. Régen vannak itt a bihari fiuk, nagyon régen, építették is maguknak olyan állásokat, amit nincs olasz, aki bevegjen, vagy megostromolni is merjen. Ilyen állásokat egyáltalán nem láttam még: a dolomitok szikláiba belerobbantva, belevájva egész lakószobák, sőt lakóházak s mert — bár messze, a hegy alján — van sok fa is rendelkezésre, pazarul bántak a deszkával. Minden bedeszkázva, fával gazdagon beépítve, kidiszítve, a szobák butorral ellátva. Csupa sziklából épített és deszkával bevont blokkház. Nem éjjeli szállások ezek, még csak nem is hónapos szobák. Éves lakások ezek hosszú felmondásra.

Bihari bakák vannak itt, a nagyváradi háziezredből valók. Egy kadét kalauzol Kis-Váradon, aminek bár vasuti állomása nincs, iskolája, postája van. Az a szép ezekben a

harcéri falvakban, hogy nem is a kényelmet, vagy a célszerűséget akarják szolgálni, bár azt is szolgálják, elsősorban az a cél és az az eredmény is, hogy minden-minden az otthonra emlékeztessen. Nem tudom, de egészen bizonyos, hogy Nagyvárad utcáin plébából vagy vashálványból ugyanolyan zöldes-pirosas, trombitával, címerrel díszített, levélszekrények vannak, mint itt s hogy ezek hű imitációi az otthoniaknak s bár fából valók, akkurát olyanok. A faházon, amelyiknek az oldalán a levélszekrény áll, ez a felírás olvasható:

Magy. Kir. Posta.

A posta mellett, aminek a megcsodálásától még magamhoz se tértem, ahogy Kis-Nagyvárad utcáin sétálunk, egy másik épületre figyelmeztet a vezetőm. Ennek a felírása

Magy. Kir. Elemi Népiskola.

Tulajdonképen légénységi barakk és a lövész-árokból felváltott légénység lakik itt, de emellett valóban iskola is. A tanító a káplár, Forvid József népfölkelő s a civilben is tanító. A nagyváradai bakák, akik idejöttek a Dolomitokra a vérüket odaadni, írni és olvasni tanulnak a pozíció harc unalmas napjaiban. A nagyváradai bakák közt — ritka harcéri jelentés — nincs analfabéta. Amikor eljöttek,

voltak néhányan, főképpen a bihari hegyek közül való románok között, de most nincs már egy se. Forvid káplár-tanító megtanította valamennyit írni-olvasni. A kártyákat, amiket a Magy. kir. Elemi Népiskolában irnak meg, viszik át a Magy. kir. Postára és feladják a bakák, mert előkelő az élet Kis-Nagyváradon.

A Dolomitok valóban bevehetetlenné teszik az emberi erővel és ötlettel még bevehetetlenebbé tett állásokat. Ez a biztonság meglátszik mindenben s a katona-lelemény csudákat produkál. Van itt a posta mellett kaszinó, van itt minden, a bakáknak modern komforttal berendezett, melyékhelyiségekkel ellátott lakásuk pont a lövészárkok mögött s mindennek a tetejébe még van valami, amit egy évnél hosszabb látogatásaim során a lövészárkokban még nem láttam. Villanyvilágítás van a lövészárkokban. Hogy honnan kapják az áramot? Valami vizeséshez szereltek föl kimustrált akkumulátort. Tény, hogy Kis-Nagyváradon az utcákon, azaz futóárkokban, a házakban, azaz fedezékekben, mindenütt villanyos világítás van. Az öregbetűs, paraszti írásu feldpost-kártyákat elektromos izzólámpa világánál olvassák a bihari gyerekek.

Kis-Nagyvárad, amilyen megható az elnevezése, olyan kedves és szeretetreméltó az egész, mert naivitásában, ősi kezdetleges-

ségében, szándékaiban és eszközeiben benne van a magyar katona egész rokonszenves lénye. A magyar katona alakjához, a magyarságnak a világháboruban való szerepléséhez szorosan hozzátartoznak ezek a kis harctéri kártya-falvak, amiket az imádott otthon felé való vágyódás épít. Csupa költészet ez, igazi népköltészet és ha már Kis-Nagyvárad ilyen költői és szép, milyen szépek lesznek a nóták, amik Kis-Nagyváradról vagy Kis-Nagyváradon teremnek.

Tartalom.

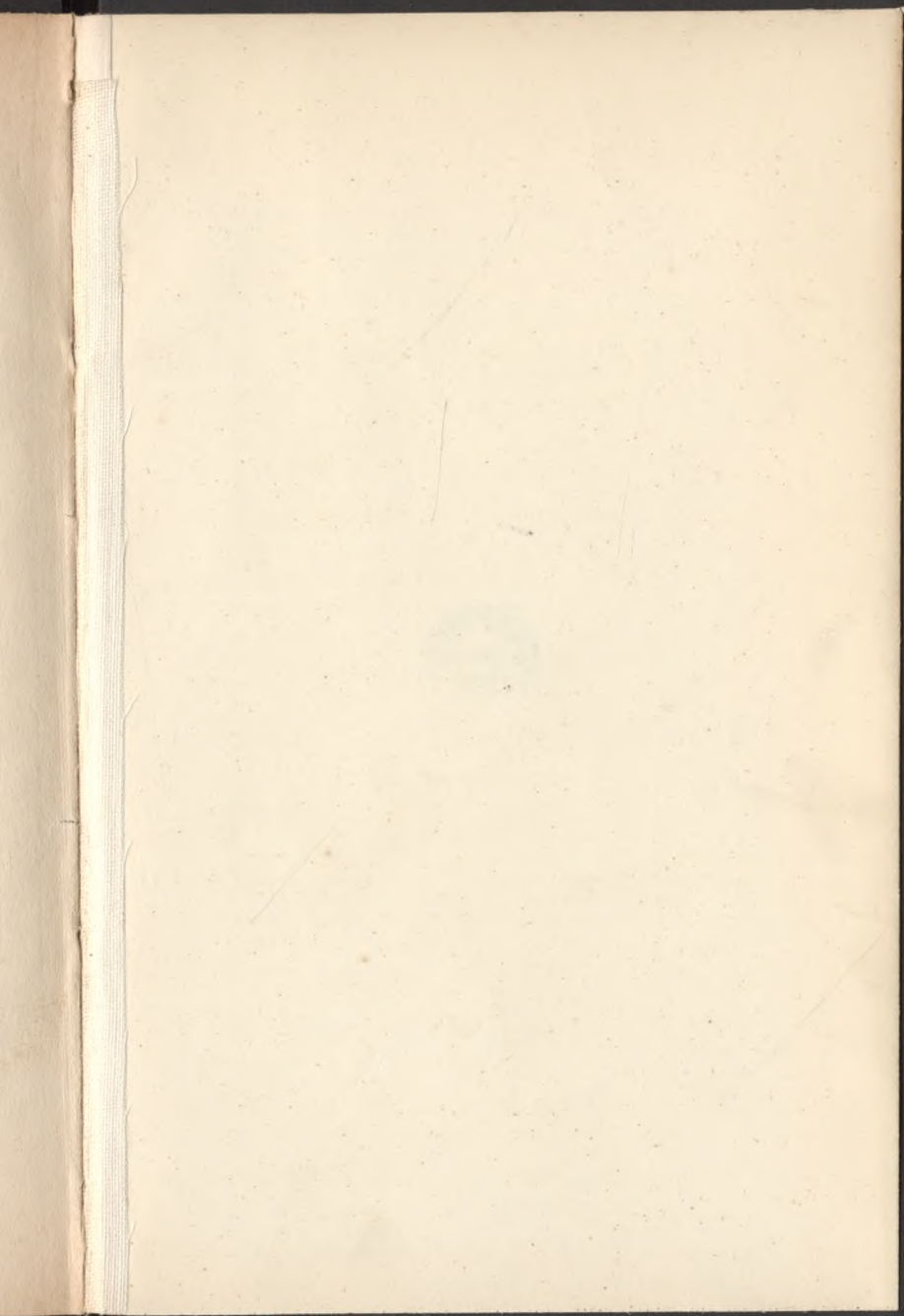
Sempre avanti, Savoya!	3
„Semmirevaló ellenségünk...	6
Tripolisztól az Isonzóig	14
Boroevics	23
Trieszt a háboru központjában	28
Trieszt éjszaka	35
Az Isonzó	40
Háboru a felhők között	47
34-es kassai bakák az Isonzó partján	53
Esküvő a lövészárookban	63
Egy hét Görzben	66
A görzi Casino-kávéházban	72
A legelső olasz hadifoglyok	79
Olasz repülők Triesztre bombákat dobtak	89
A 14 éves fráter	94
Evviva	98
A brigadérosné	100
A hídő	105
Éjszakai csatában a görzi hídfőnél	107
Utazás a tiroli frontba	127
Jenő főherceg	134
Lavarone	136
K. u. k. Arbájer Bakos	143
Velencében volt hadnagy	148
A Garda-tó a háboruban	153

A Stils-i-hágón (2758 m.)	159
Magyarok, amint Tirolt védik	168
Ski-kurzus a front mögött	173
Trentino	178
Dankl	183
A Tonale-szorosban	185
Hogyan kezdődik?	188
Landsturm-Leutnant D'Annunzio	191
Hősök „Flieger-Kompagnie“-ja No	195
Kis Nagyvárád	202

933

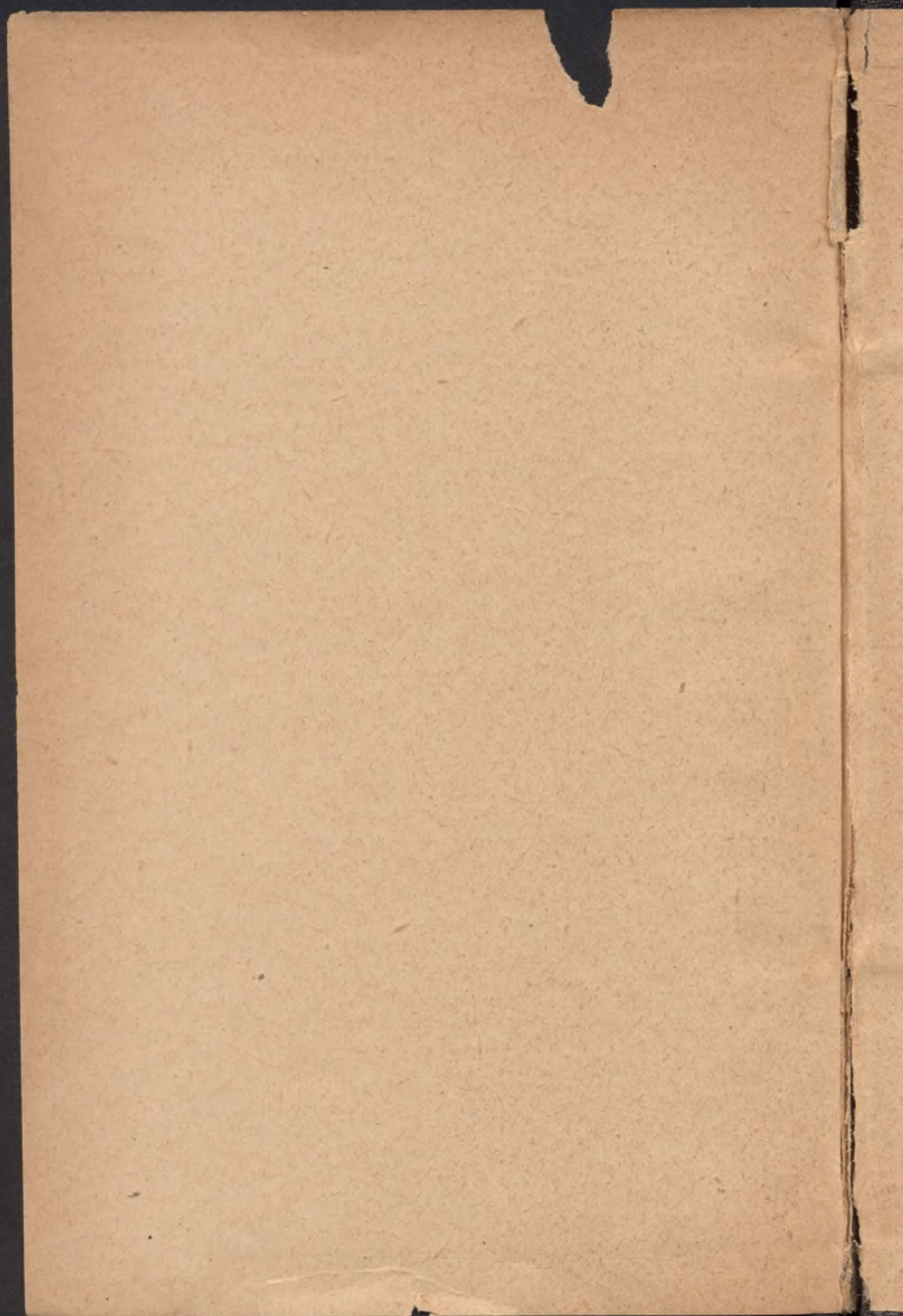

8073

HERCZEG

AVANTI...

N. M.